

POPÉLY ÁRPÁD

A PRÁGAI ÉS POZSONYI MAGYAR KÜLKÉPVISELET ÉS A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG (1948–1956)

A párizsi békeszerződés életbe lépésének napján, 1947. szeptember 15-én helyreálltak az 1939 márciusa óta szünetelő magyar–csehszlovák diplomáciai kapcsolatok.¹ Az újból felállított prágai magyar követség ideiglenes ügyvivőjévé a következő napokban Farkas Lehel követségi titkárt, a hamarosan főkonzulátussá átminősített pozsonyi konzulátus vezetőjévé konzuli minőségben Wagner Ferencet nevezték ki.²

A két magyar külképviseleti szerv ugyanakkor nem 1947 szeptemberében jött létre, mindkettő távolabbi előzményekre tekint vissza. A prágai magyar képviselet már 1945 szeptemberében, tehát négy hónappal a világháború befejezését követően megkezdte tevékenységét. A Rosty-Forgách Ferenc követségi tanácsos által meghatalmazottként vezetett hivatal feladata a magyar állampolgárok érdekeinek védelme, valamint a háború után Csehszlovákiában rekedt magyar állampolgárok Magyarországra való visszatérésének elősegítése volt. Az ideiglenes prágai magyar képviselet hivatalosan a „Meghatalmazott a magyar állampolgárok érdekvédelmére Csehszlovákiában” címet használta.³

Az 1947-ben végbemenő magyarországi politikai fordulatot, Nagy Ferenc kiszagdpárti miniszterelnök lemondatását és emigrációba kényszerítését követően megtagadta az új magyar kormány diplomáciai képviseletét, s lemondott és külföldön maradt, illetve nyugati országokba távozott számos külszolgálaton lévő magyar diplomata, köztük Rosty-Forgách Ferenc is, aki 1947. június 16-án hagyta el állomáshelyét.⁴ Az ő távozása után ideiglenes

1 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), Külügyminisztérium adminisztratív iratai 1945–1964 (továbbiakban: KÜM-admin.), Csehszlovákia, 6. d., 3676/pol.-1947. Csehszlovákia felveszi a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal; uo. 2. d., 3757/1947. Magyar-csehszlovák diplomáciai kapcsolatok felvétele.

2 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 1. d., 3848/pol-1947. Farkas Lehel ideiglenes ügyvivői megbízatása; uo. 1. d., 6410/1/1947. A prágai képviseletnek követséggé és a pozsonyi képviseletnek konzulátussá való átalakítása; uo. 2. d., 3850/pol-1947. Wagner Ferenc min. o. tanácsos l. o. konzuli megbízatása.; uo. 2. d. 7660/1947. A pozsonyi magyar főkonzulátus működésének bejelentése.

3 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 1. d., 4233/1945. A prágai magyar külképviselet hivatalos címe és működésének felvétele.

4 MOL, KÜM-admin., 1. d., 420/el.n.res/1947. Változás a prágai magyar külképviselet vezetésében. (A közvetlenül Nagy Ferenc eltávolítása után lemondott magyar diplomaták és követségi tisztviselők névsorát közli Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947*. Budapest, Európa – História /Extra Hungariam/, 1995, 570-572. p.)

ügyvivőként Farkas Lehel követségi titkár vezette a prágai képviseletet. A követség első követi rangú vezetője Bolgár Elek lett, aki 1947. december 23-án adta át megbízólevelét Edvard Beneš köztársasági elnöknek.⁵

A köztudatban Magyar Meghatalmazotti Hivatalként élő pozsonyi magyar képviseletet a lakosságcsere magyar részről felügyelő Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság hozta létre a magyarországi áttelepítésre kijelölt szlovákiai magyarok érdekvédelmének ellátására. A hivatalosan 1946. augusztus 1-jei hatállyal felállított hivatal vezetője Wagner Ferenc minisztériumi jogtanácsos, a magyar Külügyminisztérium csehszlovák szakértője volt, aki pozsonyi hivatalával az áttelepítendő magyarok érdekeinek védelmén túl a magyar kisebbség jogvédelmét is igyekezett ellátni. Wagner státusának megnevezése előbb „Meghatalmazott az áttelepítendő magyarok érdekvédelmére Csehszlovákiában”, majd miután őt Rosty-Forgách 1946 novemberében – helyettesi minőségben – megbízta a magyar állampolgárok érdekvédelmének szlovák területen való ellátásával, „Magyar állampolgárok érdekvédelmére meghatalmazott helyettese Szlovákiában” volt.⁶

1. Az előzmények: a magyar kisebbség jogfosztottságának évei

Közvetlenül a háború utáni években a Magyarország és Csehszlovákia közötti viszony egyik legmeghatározóbb eleme, s a magyar–csehszlovák kapcsolatok rendezésének legfőbb akadálya a magyar kisebbség jogfosztása és a kitelepítésére irányuló törekvés volt. A háború utáni csehszlovák kisebbségpolitika összefüggött a csehszlovák állam 1938–1939-ben bekövetkezett felbomlásának cseh és szlovák interpretálásával. A cseh és szlovák politikai elit – a felelősséget saját magáról elhárítva – az ország német és magyar lakosságát nevezte meg a felbomlás fő okozójaként, s a két kisebbséget olyan ötödik hadoszlopnak nyilvánította, amely létezésével az állam területi épségét és szuverenitását fenyegeti. A német és magyar kisebbség kollektív bűnössége ürügyén soha vissza nem térő lehetőséget látott korábban sem titkolt célja megvalósítására: a kisebbségek számának csökkentésére és az etnikai elv figyelembevétele, valamint az érintett német és magyar lakosság megkérdezése nélkül megvont országhatárok etnikai határokká alakítására.

A kisebbségellenes intézkedések alapidokumentumává és hivatkozási forrásává az új csehszlovák kormány 1945. április 5-én Kassán kihirdetett programja vált, amely kilátásba helyezte többek között a németek és magyarok megfosztását csehszlovák állampolgárságtól, felelősségre vonásukat és megbüntetésüket, vagyonuk elkobzását és iskoláik bezárását.⁷ A kormányprogram közzétételét követően elnöki dekrétumok, kormány- és szlovák nemzeti tanácsi rendeletek sokasága látott napvilágot, amelyek a németeket és magyarokat gyakorlatilag törvényen kívüli állapotba helyezték. A kisebbségellenes jogalkotást Edvard Beneš köztársasági elnök dekrétumai szimbolizálják,⁸ közülük is elsősorban az

5 MOL, Prágai Nagykövetség TÜK-iratai (továbbiakban: PN-TÜK), 29. d., 1/pol/1948. A prágai követ megbízólevelének átadása Beneš elnöknek.

6 MOL, KÜM-admin., 1. d., 8014/1946. Pozsonyi Kirendeltség ügykörének szabályozása.

7 *Pravda* 1945. április 8., Program vlády Národného frontu Čechov a Slovákov

8 A Beneš-dekrétumokra lásd Jech, Karel – Kaplan, Karel (k. vydání přípr.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty II*. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 1995; Jech, Karel (uspoř.): *Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945. Die Deutschen und Magyaren in den Dekreten des Präsidenten der Republik. Studien und Dokumente 1940–1945*. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 2003; Šutaj, Štefan – Mosný, Peter – Olejník, Milan: *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava, Veda, 2002; Beňa, Jozef: *Slovensko a*

1945. augusztus 2-i 33. sz. alkotmánydekrétum, amely a teljes magyar és német kisebbséget megfosztotta csehszlovák állampolgárságától. Emellett további jogszabályok mondták ki többek között a magyarok (és németek) vagyonának elkobzását és szétosztását, a magyar egyesületek feloszlását, a magyarok elbocsátását állásukból, nyugdíjuk és állami járulékok megvonását, kizárásukat a politikai pártokból, a nemzeti bizottságokból, az egyetemekről és főiskolákról. Megvonták a magyarok választójogát, iskoláikat bezárták, betiltották magyar könyvek és újságok kiadását és behozatalát, a magyar nyelv használatát nemcsak a közhivatalokban, hanem sok helyütt az egyházi szertartásokban és a nyilvános helyeken is. Magyarok rádiókészüléket nem birtokolhattak, házaikból, lakásaikból bármikor ki lehetett őket lakoltatni, s bármikor közmunkára lehetett őket kötelezni.⁹

A magyar- és németellenes jogalkotással párhuzamosan megtörténtek a két kisebbség kitelepítésének előkészületei is. A győztes nagyhatalmak potsdami konferenciája azonban csupán a német kisebbség egyoldalú kitelepítéséhez járult hozzá, a csehszlovák kormány ezért ezt követően a Magyarországra ráerőltetett lakosságcsere keretében igyekezett elérni elképzelései megvalósulását. A Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár által 1946. február 27-én Budapesten aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény lehetővé tette a csehszlovák kormány számára, hogy annyi szlovákiai magyart telepítsen át Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák önként jelentkezik a Csehszlovákiába való áttelepülésre. A csehszlovák fél ezen túlmenően lehetőséget kapott arra, hogy egyoldalúan áttelepíthesse Magyarországra a szlovák népbíróóságok által háborús bűnösnek minősített magyarokat is.¹⁰ A végül 1947 áprilisa és 1948 decembere között lebonyolított lakosságcsere keretében az áttelepülési kérelmet benyújtott 95 421 magyarországi szlovákból csehszlovák források szerint 71 787 települt át Szlovákiába. Csehszlovákiából ezzel szemben az áttelepítésre kijelölt 105 047 magyarból¹¹

Benešove dekréty. Bratislava. BELIMEX, 2002; Štefan, Šutaj (ed.): *Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období.* Prešov, Universum, 2004; Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok.* Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2007.

- 9 A legfontosabb jogszabályokat felsorolja és ismerteti Wagner, Francis S. [=Wagner Ferenc]: Hungarians in Czechoslovakia 1945–1949. In *Hungarians in Czechoslovakia.* New York, Research Institute for Minority Studies on Hungarians Attached to Czechoslovakia and Carpatho-Ruthenia, 1959, 15-28. p.; közel száz német- és magyarellenes jogszabály jegyzékét közli Patrubány, Miklós (Ed.): *Beneš Decrees, Taking Victims in 2002.* Budapest, World Federation of Hungarians, 2002, 54-65. p.; hasonló jegyzék található a Vándor József pozsonyi konzul 1949. április 27-i jelentéséhez mellékelte tájékoztatóban (MOL, Külügyminisztérium TÜK-iratai 1945–1964 [továbbiakban: KÜM-TÜK], Csehszlovákia, 52. d., 3802/1949, Diszkriminációs rendeletek módosítása). A legfontosabb magyarellenes jogszabályokat magyar fordításban közzétette Kövesdi János (szerk.): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása.* Pozsony, Pannónia Könyvkiadó, 1996; Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949.* Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság /Források a kelet-közép-európai kisebbségek 20. századi történetéhez 2./, 2005; Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): i. m.
- 10 A lakosságcsere-egyezmény szövegét közli Gabzdilová-Olejníková, Soňa – Olejník, Milan – Šutaj, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945-1953 v dokumentoch I.* Prešov, Universum, 2005, 133-141. p.; Szarka László (szerk.): i. m. 65-71. p.; Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): i. m. 232-239. p.
- 11 Az egyoldalúan áttelepíteni szándékozott ún. háborús bűnösökkel együtt, akik áttelepítését túlméretezett számuk miatt a magyar kormány nem volt hajlandó végrehajtani, az áttelepítésre kijelölt magyarok száma meghaladta a 180 000-et.

89 660-at telepítettek át Magyarországra.¹² Magyar adatok szerint a Magyarországot elhagyó szlovákok száma 71 215, a Csehszlovákiából áttelepített, ill. áttelepült magyaroké pedig összességében 87 839 volt.¹³

A lakosságcsere-egyezmény megkötésével még nem múlt el a teljes magyar lakosság kitelepítésének a veszélye, az áttelepülni szándékozó magyarországi szlovákok és a kitelepíthető magyarok számával elégedetlen csehszlovák kormány ugyanis az 1946. július 29-én megnyílt párizsi békekonferencián bejelentette további 200 000 csehszlovákiai magyar egyoldalú áttelepítésére vonatkozó igényét. A békekonferencia azonban az erőteljes szovjet támogatás ellenére, elsősorban az amerikai és a brit delegáció elutasító álláspontja következtében elvetette a csehszlovák transzferjavaslat befogadását a magyar békeszerződésbe.¹⁴

Hivatalosan a hárommillió szudétanémet kitelepítése után előállt csehországi munkae-rőhiánnyal indokolták, valójában azonban a kikényszerített lakosságcserétől ózdkodó Magyarországra való nyomásgyakorlást szolgálta a magyar lakosság országon belüli széttelepítése, vagyis csehországi deportálása. A közmunkáról rendelkező 88. sz. elnöki dekrétumra hivatkozva elrendelt, karhatalmi erők igénybevételével lebonyolított deportálás, vagy ahogyan hivatalosan nevezték, a „munkae-rő-toborzás” két hullámban zajlott. Míg az 1945 őszén végrehajtott első deportálási hullám 9247, addig az 1946 novembere és 1947 februárja közötti második hullám 41 666 személyt érintett. A két deportálási hullámot leginkább az különbözteti meg, hogy amíg az előzőben elsősorban munkaképes férfiakat kötelezték csehországi munkára, akik ráadásul az év végén hazatérhettek otthonaikba, a második már szisztematikus kitelepítési akció volt, amely során egész családokat, nőket, gyermekeket és öregeket szállítottak embertelen módon, fűtetlen tehervagonokban Cseh- és Morvaországba. Hátrahagyott vagyonukat előbb lefoglalták, majd 1948 tavaszán elkobozták és a vagyonba betelepült szlovák telepéseknek adták.¹⁵

12 Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, továbbiakban: SNA), Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – generálny tajomník (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága – Főtitkár, továbbiakban: ÚV KSS - GT), 2195. d., 521/5, Konečná správa o činnosti ČSPK v Maďarsku 1946-1948. (A Csehszlovák Áttelepítési Bizottságnak a lakosságcsere számszerű adatait tartalmazó zárójelentéséből részleteket közöl Popély Árpád [szerk.]: *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I. Spisy k dejinám Maďarov v Československu v rokoch 1948–1956 I.* Somorja/Šamorín, Fórum Kisebbségkutató Intézet/Fórum inštitút pre výskum menšín /Fontes Historiae Hungarorum 4./, 2008, 127-131. p.)

13 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 1691/pol-1949, Az áttelepítés befejezéséről szóló statisztika. (A lakosságcsereére lásd többek között Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere.* Pozsony, Kalligram /Mercurius Könyvek/, 1999; Molnár Imre – Szarka László (szerk.): *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára.* Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007; Szederjesi Cecília (összeáll. és szerk.): *„Vonatok északnak és délnek”. A második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere története és következményei.* Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár /Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 57./, 2010; Sápsová, Zlatica – Šutaj, Štefan (Eds.): *Povoľnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.* Prešov, Universum, 2010)

14 A csehszlovák transzferjavaslat vitájára bővebben lásd Krno, Dalibor M.: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal.* Budapest, [k. n.], 1992, 58-83. p.; Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1982, 245-249. p.; Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947).* Budapest, Püski, 2008, Második, bővített kiadás, 247-276. p.; Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 212-223. p.

15 A csehországi deportálásra lásd Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között.* Pozsony, Kalligram /Mercurius Könyvek/, 1996; Šutaj, Štefan: *Nútené predsedlenie Maďarov do Čiech.* Prešov, Universum, 2005; utóbbit magyar fordításban Šutaj, Štefan: *A magyarok Csehországba való deportálásának előfeltételei és okai.* In uó: *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között. Tanulmányok a beneši dekrétumokról, a csehországi deportálásokról és a lakosságcsereéről.* Budapest, Lucidus Kiadó /Kisebbségkutatás Könyvek/, 2008, 79-232. p.

A deportált magyarok sorsát figyelemmel követő pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatal ugyanakkor a csehszlovák hivatalok által megadottnál jóval magasabbra, 60 és 100 ezer közöttire becsülte a közmunka ürügyén Csehországba hurcolt magyarok számát. Berecz Kálmán, a meghatalmazott helyettese egy 1947. május 2-i jelentésében 100 ezerben, egy későbbi, 1948. február 23-án kelt jelentésében 60–65 ezerben adta meg a számukat,¹⁶ de 70 ezer Csehországba szállított magyart említett még a pozsonyi magyar főkonzulátusnak az 1949-es évről készült összefoglaló jelentése is.¹⁷

A lakosságcserével és a csehországi deportálással párhuzamosan a szlovákiai magyar-ság számának csökkentését célozta a Július Viktory belügyi megbízott 1946. június 17-i hirdetményével útjára indított ún. reszlovakizációs, vagyis visszaszlovákosítási kampány is.¹⁸ A reszlovakizáció hivatalosan megfogalmazott célja az volt, hogy a múltban elmagyarosodott vagy elmagyarosított szlovákok számára lehetővé tegyék visszatérésüket az „anyamzet” soraiba, gyakorlati megvalósítása során azonban a magyarlakta területek elszlovákosításának egyik eszköze lett belőle. Az önkéntesnek hirdetett akció szervezői ugyanis a magyar lakosságot választás elé állították: a reszlovakizálóknak állampolgárságuk visszaadását, a vagyonelkobzás és kitelepítés alóli mentesülésüket ígérték, a reszlovakizációt elutasítókat ugyanakkor vagyonuk elkobzásával és kitelepítéssel fenyegették. A megfélemlített, s nemcsak lelki nyomásnak, hanem a helyi hatóságok által gyakran fizikai kényszernek is kitett magyar lakosság nagy része engedett a reszlovakizációs nyomásnak és kényszerűségből szlováknak vallotta magát.¹⁹ Az akciót irányító Reszlovakizációs Bizottság 1949-ben kelt zárójelentése szerint a reszlovakizáló magyarok száma 366 175 volt, akik közül 284 814-et szlováknak is nyilvánítottak.²⁰

A csehszlovák fél a magyarelles politikai szolgálatába állította a népbíróságokat is, amelyek ítéletei aránytalanul és feltűnően sok magyart érintettek. Mindennek oka a lakosságcsere-egyezmény VIII. cikkelyének pontatlan megfogalmazása volt, amely lehetővé tette a szlovák népbíróságok által háborús bűnösnek minősített magyarok egyoldalú áttelepítését Magyarországra. Ez azt eredményezte, hogy a népbíróságok felsőbb utasításra, általában mondvacsinált indokokkal ezerszám helyezték vád alá és ítélték el a magyarokat. Az 1947 végéig működő szlovák népbíróságok összesen 13 997 magyart

16 Berecz 1947 májusi jelentésében erről a következőképpen írt: „A mezőgazdasági munkára kivitt magyarok számát megközelítőleg is nehéz meghatározni. Ezt hivatalos titokként kezelik a hivatalokban. Talán nincs messze az igazságtól, ha százezerre becsüljük a számukat. Lehet azonban több is, kevesebb is.” (MOL, Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság – elnöki iratok, 11. d. Szlovákiai magyarok deportálása)

17 MOL, Pozsonyi Főkonzulátus TÜK-iratai (továbbiakban: PF-TÜK), 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 75. p.

18 A reszlovakizációs hirdetményt magyar fordításban közzétette Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): i. m. 256. p.

19 A reszlovakizációra bővebben lásd Šutaj, Štefan: *Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, 1991; Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Pozsony, Kalligram /Mercurius Könyvek/, 1993.

20 Národný archív Českej republiky, (Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, továbbiakban: NA ČR), Ústřední výbor Komunistické strany Československa (Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága, továbbiakban: ÚV KSČ), f. 100/4, sv. 20, a. j. 145. Správa o priebehu, likvidácii a výsledkoch reslovakizačnej akcie 1946-1949. (A Reszlovakizációs Bizottság zárójelentését közzétette Popély Árpád: Záverečná správa o reslovakizačnej akcii. *Fórum spoločenskovedná revue* 2009, 185-251. p.)

ügyét tárgyalták, akik közül 4812-t ítélték el, így a magyarok közül került ki az összes (8055) elítélt 60%-a.²¹

A magyarellenes népbíráskodás szimbólumának tekinthető Esterházy János grófnak, a szlovákiai Magyar Párt volt elnökének az elítélése, akit a Szlovák Nemzeti Bíróság 1947. szeptember 16-án – annak ellenére, hogy ő volt a háborús szlovák törvényhozás egyetlen képviselője, aki nem szavazta meg a zsidó lakosság deportálását lehetővé tévő törvényt – halálra ítélte.²² A magyar elítéltek magas számával, s a szlovákiai magyarság vezetőjének tekintett Esterházy elítélésével a hatalom a magyarok háborús bűnösségét, jog- és vagyonfosztásának, valamint kitelepítésének jogosságát igyekezett igazolni.²³

A teljes jog- és létbizonytalanság állapotába került szlovákiai magyarság alapvetően Magyarországtól remélt védelmet az üldöztetéssel szemben. Magyarországtól vártak segítséget a magyar kisebbség érdekvédelmi harcát felvállaló illegális érdekvédelmi szervezetek, köztük a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség is, amelyek emlékiratok sokaságában tájékoztatták a magyarországi állami és egyházi szerveket a csehszlovákiai magyarság helyzetéről.²⁴ A magyar kormányzat igyekezett a lehető legtöbbet megtenni az üldözött magyar kisebbség érdekében, lehetőségei azonban meglehetősen korlátozottak voltak, s nem volt abban a helyzetben, hogy akaratát érvényesíthesse. A szovjet vezetésű Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) ellenőrzése alá helyezett, szűk nemzetközi mozgástérrel rendelkező, s Csehszlovákiával még csak diplomáciai kapcsolatban sem álló magyar kormány egyedül a SZEB-hez fordulhatott panaszaiival. A magyar Külügyminisztérium 1946 júliusáig, azaz a békekonferencia kezdetéig összesen 184 jegyzékben hívta fel a SZEB figyelmét a csehszlovákiai jogsértésekre és kérte közbelépését a magyar kisebbség érdekében, erre azonban egyetlen esetben sem került sor.²⁵

A magyar kisebbség sérelmeinek dokumentálásában, a magyar kormány tájékoztatásában, a kormány és a csehszlovákiai magyarság kapcsolattartásában pótolhatatlan szerepe vállalt a két magyar képviselői szerv. Az állampolgárságától megfosztott, vagyonából kiforgatott, munkavállalási lehetőségét elveszített, s a kitelepítés által fenyegetett magyar lakos-

21 Rašla, Anton: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnicstva*. Bratislava., Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, 153. p. A szlovák népbíráskodás története ma még nagyrészt feltáratlan. A szlovákiai népbíróságokra lásd Vadkerty Katalin: Néhány adat a szlovákiai népbíróságok történetéből. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IX. évf. (2007) 3. sz. 87-97. p.; Gabzdilová-Olejníková, Soňa – Olejník, Milan – Šutaj, Štefan: i. m. 16-20. p.

22 Čas 1947. szeptember 18. Esterházy odsúdený na trest smrti povrazom, 2. p.

23 A szlovák népbíráskodás és a lakosságcsere összefüggéseire lásd Szabó Károly: A szlovák népbírósági gyakorlat (1945. május 15-től – 1947. december 31-ig) és a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény közötti kapcsolat. In Vigh Károly: *A szlovákiai magyarság kálváriája 1945–1948*. Budapest, Püski, 1998, 147-159. p.

24 Az illegális érdekvédelmi mozgalmakra lásd Tóth László (összeáll.): *„Hívebb emlékezésül...” Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 1995; Szarka László: Kisebbségi önvédelem Csehszlovákiában. A Magyar Demokratikus Népi Szövetség 1945–1949. In Ablonczy Balázs – Ifj. Bertényi Iván – Hatos Pál – Kiss Réka (szerk.): *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*. Budapest, BIP, 2002, 538-548. p., Bukovszky László: Arany Albert László és a Csehszlovákiai Magyar Népi Demokratikus Szövetség. In Tóth Károly – Végh László (szerk.): *Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2007, 83-108. p.

25 A 184 jegyzék listáját közli *Hungary and the Conference of Paris. Volume II. Hungary's international relations before the Conference of Paris*. Budapest, Hungarian Ministry for Foreign Affairs, 1947, 155-163. p.; vö. Földesi Margit: Kitelepítés, lakosságcsere és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság. In Molnár Imre – Szarka László (szerk.): i. m. 127-132. p.

ság ösztönszerűen Magyarországtól és az azt megtestesítő prágai és pozsonyi magyar képvisellettől várt segítséget és jogvédelmet a csehszlovák államhatalommal szemben. Wagner Ferenc pozsonyi magyar meghatalmazott az áttelepítésre kijelölt magyarok hatékonyabb érdekvédelme céljából Somorja, Komárom, Érsekújvár, Párkány, Léva, Losonc és Kassa központokkal fokozatosan megszervezte a Meghatalmazotti Hivatal körzeti irodáit,²⁶ amelyek felállítása megkönnyítette a magyar lakossággal való kapcsolattartást és sérelmeik szemmel követését. A magyar meghatalmazott munkatársai közé tartoztak a felvidéki magyar értelmiség olyan kiválóságai is, mint Szalatnai Rezső, Peéry Rezső és Szilárd Marcell. Wagner Ferenc a tudomására jutott jogsérelmekről folyamatosan tájékoztatta a magyar kormányt, a szlovák hatóságoknál pedig igyekezett eljárni a panaszok orvoslása érdekében.²⁷

A szlovákiai hivatalok a Wagner Ferenc által vezetett Meghatalmazotti Hivatal határozott jogvédő tevékenységét kezdettől fogva nemtetszéssel szemlélték. Daniel Okáli áttelepítési kormánybiztos már 1946. szeptember 21-én arra kérte Vladimír Clementis külügyi államtitkárt, hogy – az általa „szabotőrnek” nevezett – Wagner helyére diplomáciai indoklással kérjen új magyar meghatalmazottat,²⁸ Wagner azonban ennek ellenére egészen 1947 szeptemberéig, a főkonzulátus élére történt kinevezéséig a hivatal vezetője maradt.²⁹

Rendszeresen szót emelt a magyar kisebbség érdekében természetesen a prágai magyar képviselő is, különösen a magyar lakosság tömeges méretű csehországi széttelepítése idején, a magyar kisebbséggel való kapcsolattartás és a jogvédő tevékenység azonban – már csak földrajzi közelség okán is – jobbra a pozsonyi Meghatalmazotti Hivatalra hárult, hiszen a magyar lakosság panaszai könnyebben eljutottak a közeli Pozsonyba, mint a távoli Prágába.³⁰

A két magyar képviselői szerv vezetői és munkatársai a tudomásukra jutott jogsérelmek mindegyikéről részletekbe menő tájékoztatást küldtek Budapestre. Az újabb és újabb kisebbségellenes jogszabályokat, a magyar lakosság politikai, kulturális és vagyoni sérelmeit, a lakosságcsere és a reszlovakizáció során elszenvedett sérelmeket, a csehországi deportálás borzalmait és a deportáltak helyzetét dokumentáló tevékenységükről a Magyar

26 Szabó Károly és munkatársai (Berecz Kálmán és É. Szőke István): *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története II.* Budapest, 1981, Kézirat (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, f. sz. 293/I/III.), 50. p.

27 A pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal tevékenységére bővebben lásd Fehér Csaba: Adalékok a dr. Wagner Ferenc által vezetett pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal 1946 és 1948 közötti működéséhez. In Szederjesi Cecília (összeáll. és szerk.): i. m. 113-130. p.

28 Vadkerty Katalin: *A belső telepítések...* i. m. 132. p.

29 A lakosságcserevel kapcsolatos feladatok mellett kezdetben a Meghatalmazotti Hivatal látta el az általános konzuli teendőket is. A hivatal konzuli és áttelepítési osztálya 1947. január 1-én vált szét: míg az előbbi vezetője Wagner Ferenc, az utóbbié 1947 márciusától Berecz Kálmán lett (MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 2. d., 203/1947. A pozsonyi magyar külképviselet ügybeosztása; uo. 1260/1947. Dr. Berecz Kálmán megbízása a pozsonyi áttelepítési kirendeltség vezetésével). 1947 szeptemberében, a konzuli részleg főkonzulátussá fejlesztésével és Wagner konzuli kinevezésével párhuzamosan Berecz vette át a Meghatalmazotti Hivatal vezetését. (Szabó Károly és munkatársai: i. m. 49. p.; Szabó Károly: *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban. Új Minden Gyűjtemény* 10. kötet. Bratislava/Pozsony, Madách, 1993, 106. p.)

30 A pozsonyi Meghatalmazotti Hivatalnak a magyar lakosság csehországi deportálásával és a lakosságcserevel kapcsolatos irataiból válogatást közöl G. Vass István: Ravasz Károly beszámolója a Csehországba deportált felvidéki magyarok helyzetéről (1947. január 30. – február 2.). In Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után.* Budapest, Lucidus Kiadó /Kisebbségkutatás Könyvek/, 63-72. p.; Skultéty Csaba: *Iratok a pozsonyi magyar Megbízotti Hivatal és Áttelepítési Kirendeltség tevékenységéről.* In Cholnoky Győző (szerk.): i. m. 73-81. p.

Országos Levéltárban, a Külügyminisztérium és a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság irattárában elhelyezett jelentéseik sokasága tanúskodik.³¹

2. A magyar politikai aktivitás időszaka

A proletár internacionalizmus dogmája a kisebbségi kérdést egyrészt megoldottnak, másrészt az egyes szocialista országok belügyének tekintette. A köztudat szintén olyan képet őriz a magyar kommunista vezetésről, különösen pedig a Rákosi-éráról, mint amely teljességgel közömbös volt a szlovákiai magyarság helyzete, s általában a nemzetiségi probléma iránt. A prágai és a pozsonyi – s valószínűleg nem csak a csehszlovákiai, hanem a Magyarországgal szomszédos országokban működő valamennyi – magyar külképviseleti szervtől beérkezett diplomáciai jelentések ugyanakkor az eddiginél jóval árnyaltabb képet tárnak elénk a legfelsőbb magyar pártvezetésnek és a magyar diplomáciának a nemzetiségi kérdéshez és a határon túli magyarsághoz való viszonyulásáról. A szomszédos országokban szolgáló magyar diplomatáknak, a külügyi apparátus és a pártvezetés tagjainak, még ha eredendően érzéketlenek is voltak a kérdés iránt, a magyar kisebbségek helyzetével szembesülve valamilyen állást kellett foglalniuk, s – a budapesti kormányzatok magyarságpolitikáját vizsgáló Bárdi Nándor szavaival élve – „lassan-lassan elnemzetiesedtek”.³²

A prágai magyar követek, illetve nagykövetek³³ (Bolgár Elek,³⁴ Szkladán Ágoston,³⁵ Boldoczki János,³⁶ Horváth Imre³⁷ és Gábor József³⁸) kivétel nélkül, s – Wagner Ferenc³⁹ és

31 A pozsonyi Meghatalmazotti Hivatal iratanyaga az 1950-es években sajnálatos módon nagyrészt megsemmisült. (Vö. Kugler József: A szlovákiai [felvidéki] magyarság második világháború utáni jogfosztásának kérdése, illetve a lakosságcsere az elmúlt fél évszázad magyar [magyarországi] történetírásában, emlékezetében. In Sáposová, Zlatica – Šutaj, Štefan [Eds.]: i. m. 117. p.)

32 Vö. Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2004, 91-92. p.

33 Csehszlovákia és Magyarország 1954 februárjában egyezett meg diplomáciai kapcsolataik nagykövetségi szintű emeléséről, a prágai magyar és a budapesti csehszlovák követség nagykövetséggé alakításáról. (MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 6. d., 01315/1954. Prágai és budapesti követségek átalakítása nagykövetségekké)

34 *Bolgár Elek* (1883-1955): kassai születésű jogász, történész, 1918-ban a kommunista párt alapító tagja. A Tanácsköztársaság idején bécsi követ, majd külügyi népbiztoshelyettes volt, 1937-1944 között a Szovjetunióban élt. 1946-47-ben külügyminiszter-helyettes, 1947 decemberétől 1949 júliusáig prágai, majd 1951-ig londoni követ.

35 *Szkladán Ágoston* (1899-1963): eredetileg kőműves, 1917-től a szociáldemokrata párt tagja, majd 1945-től a kommunista párt tagja és tisztviselője, 1947-től országgyűlési képviselője. 1949 júliusától 1950 júniusáig prágai, ezt követően moszkvai, ulánbátori és pekingi követ volt.

36 *Boldoczki János* (1912-1988): politikus, eredetileg mezőgazdasági munkás, napszámos. 1931-ben belépett a szociáldemokrata pártba, 1944-től a kommunista párt tagja és tisztviselője, az Ideiglenes Nemzetgyűlés szlovák nemzetiségi képviselője, 1948-50 között a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének főtájkára volt. 1950 júliusa és 1953 júliusa között prágai követ, utána 1956-ig külügyminiszter, 1956-60 között moszkvai nagykövet.

37 *Horváth Imre* (1901-1958): politikus, eredetileg mérnök, majd gépészmérnök, 1918-ban a kommunista párt alapító tagja. 1922-33 között a Szovjetunióban élt, hazatérése után 10 évig raboskodott. 1945-ben külügyi szolgálatba lépett, 1949-51 között washingtoni, 1951-53 között londoni, 1953 szeptemberétől 1956 júniusáig prágai követ, ill. nagykövet, majd haláláig külügyminiszter volt.

38 *Gábor József* (1893-1964): politikus, diplomata, eredetileg szobafestő, 1910-től a szociáldemokrata párt tagja. 1915-ben orosz fogságba esett, ahol belépett a bolsevik pártba, vöröskatoná lett, majd szovjet állami és pártfunkciókban tevékenykedett. Hazatérése után 1944-45-ben kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, 1950-54 között ankarai követ, 1954-56-ban szófiai nagykövet, 1956 augusztusától 1959 márciusáig prágai nagykövet volt.

Csordás István kivételével – jobbára a pozsonyi főkonzulátus vezetői (Vándor József,⁴⁰ Fűredi József⁴¹ és Mányik Pál⁴²) is kommunista politikusok és diplomaták, megbízható párt-emberek voltak. A prágai követségnek és a pozsonyi főkonzulátusnak a magyar kisebbség jogvédelmét is felvállaló feladatköre a kommunisták magyarországi hatalomra jutása és az 1948. februári csehszlovákiai kommunista hatalomátvétel után jó ideig változatlan maradt. Továbbra is figyelemmel követték a magyar lakosság helyzetét, s a legapróbb tudomásukra jutott jogsértésekről is azonnal tájékoztatták Budapestet. 1948 és 1949 folyamán több ízben is a Prágából és Pozsonyból beérkező jelentések tették lehetővé a magyar vezetés számára, hogy – immár általában pártvonalon – megkeresse Prágát, s szót emeljen a csehszlovák pártvezetésnél a magyar kisebbség helyzetének rendezése érdekében és szóvá tegye a további jogsértéseket. A magyar politikai aktivitásnak ekkor döntő szerepe volt abban, hogy a magyar kisebbség helyzetének rendezése a nehézkes kezdeti lépések után felgyorsult, s 1950-re alapvető változásokhoz vezetett. Kétségtelen tény ugyanakkor az is, hogy az ötvenes évek elején különböző okok miatt valóban lanyhult a magyar vezetés érdeklődése a csehszlovákiai magyarság iránt, s fokozatosan feladta a kétoldalú kapcsolatokat a magyar kisebbség helyzetétől függővé tévő politikájának alapelveit is. A dokumentumgyűjteménnyel és tanulmányunkkal a magyar diplomácia által 1948 és 1956 között bejárt utat kívánjuk bemutatni, egyúttal felvázolni azokat a kérdéseket, amelyek a prágai és a pozsonyi magyar külképviseletet ezekben az években leginkább foglalkoztatták.

A jogfosztás továbbélése a kommunista hatalomátvétel után

Az 1948 februárját követő első hónapok a magyar kisebbség helyzetében és jogállásában nem eredményeztek semmiféle pozitív változást. Nemcsak a lakosságcsere folytatódott tovább, nemcsak a reszlovakizáció zajlott változatlanul, nemcsak a Csehországba deportált magyarok hazatérése nem jöhetett számításba, hanem érvényben maradt valamennyi korábbi magyarelles jogszabály, a központi és szlovák állami szervek pedig sorra fogadták el és foganatosították az újabb és újabb jogfosztó intézkedéseket. A magyarokat kizárták a kommunista irányítás alá került Nemzeti Front különböző szerveinek az új hatalom kiépítésében meghatározó szerepet játszó akcióbizottságaiból,⁴³ amelyek ráadásul számos magyarlakta járásban és településen hoztak rendeletet a magyar istentiszleteti nyelv, illetve a magyar nyelv közéletben való használatának tilalmáról.

39 *Wagner Ferenc* (1911-1999): korponai születésű középiskolai tanár, a kisczadapárt tagja, 1945-től a Külügyminisztérium alkalmazottja. 1946 augusztusától 1947 szeptemberéig pozsonyi magyar meghatalmazott, 1947 szeptemberétől a pozsonyi magyar főkonzulátus vezetője volt, 1948 novemberében az USA-ba emigrált.

40 *Vándor József* (1909-?): tanító, 1947-től belügyminisztériumi, 1948-tól külügyminisztériumi osztálytanácsos. 1948 szeptemberétől 1949. júniusi felszámolásáig a pozsonyi magyar meghatalmazotti hivatal, 1949 márciusától 1950 júniusáig egyben a pozsonyi magyar főkonzulátus vezetője volt.

41 *Fűredi József* (1908-?): eredetileg cipőgyári munkás, majd cipésmester. 1944-től a kommunista párt tagja, 1948-49-ben a Magyar Labdarúgó Szövetség főtájkára, 1949-től a Külügyminisztérium osztályvezetője, 1950 júliusa és 1954 szeptembere között pozsonyi főkonzul.

42 *Mányik Pál* (1925-1974): diplomata, 1945-től a kommunista párt tagja, 1948-tól a Külügyminisztérium alkalmazottja. 1954 októbere és 1956 nyara között pozsonyi főkonzul, utána külügyminisztériumi területi fősztályvezető, damaszkuszi főkonzul, moszkvai követ, damaszkuszi, bejrúti és ammáni nagykövet volt.

43 SNA, Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (Szlovák Nemzeti Front Központi Akcióbizottsága), 59. d., Pokyny pre akčné výbory Národného frontu ohľadne členstva Maďarov a Nemcov.

Wagner Ferenc pozsonyi konzul 1948 tavaszán és nyarán számos jelentésben hívta fel Budapest figyelmét az egyes dél-szlovákiai járási nemzeti bizottságok akcióbizottságainak a magyar nyelvhasználatot tiltó rendelkezéseire. Az akcióbizottságok egyrészt arra figyelmeztették a reszlovakizáltakat, hogy háztartásukban csak szlovákul beszéljenek, s felszólították a lakosságot, hogy a magyarul beszélőket jelentsék a biztonsági szerveknek, másrészt pedig – a reszlovakizációra hivatkozva – iparendélyük elvesztésének terhe mellett megtiltották a kereskedőknek és iparosoknak, hogy vevőiket magyar nyelven szolgálják ki. Üzletében, ill. nyilvános ipari helyiségében minden iparos és kereskedő köteles volt jól látható helyen a „Hovorte len slovensky!” (Csak szlovákul beszéljenek!) feliratot kifüggeszteni.⁴⁴

Általában ugyancsak a reszlovakizációra való hivatkozással került sor 1948 első hónapjaiban a magyar nyelvű istentiszteletek betiltására. A legnagyobb visszhangot a Pozsonyban történtek váltották ki, ahol 1948. február 28-án előbb a magyar nyelvű evangélikus, majd március első napjaiban a magyar református istentiszteleteket tiltották be, ami március 8-án arra készítette a pozsonyi református és evangélikus gyülekezetet, hogy közös emlékiratban tiltakozzanak a magyar istentiszteletek betiltása ellen.⁴⁵ A Pozsonyban történekről, valamint a tudomására jutott hasonló esetekről a pozsonyi főkonzulátus több alkalommal tájékoztatta Budapestet,⁴⁶ amivel párhuzamosan Bolgár Elek prágai követ 1948. április 1-én a csehszlovák Külügyminisztériumhoz eljuttatott jegyzékben tiltakozott a magyar nyelvű istentiszteletek betiltása ellen.⁴⁷

Miután a két pozsonyi gyülekezetben a tilalom ellenére továbbra is megtartották a magyar istentiszteleteket, szeptember folyamán a két gyülekezet lelkészét a rendőrpáncsnokságra is beidéztek, ahol letartóztatással és templomaik bezárásával fenyegették meg őket, a kárpátaljai születésű Szabó Béla református esperes számára pedig ezen túlmenően kilátásba helyezték a Szovjetunióba toloncolását.⁴⁸ Az ügyet folyamatosan követő, arról többször is jelentő Wagner konzul a szlovák hatóságoknál is megpróbált közbenjárni, igyekezete azonban nem járt eredménnyel, s 1948. október 20-án már azt volt kénytelen jelenteni, hogy Szabó Béla esperes a zaklatások hatására a Magyarországra való áttelepülés mellett döntött és még a tél beállta előtt el akarja hagyni Pozsonyt.⁴⁹

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1948. május 9-én szovjet mintára készült új alkotmányt fogadott el, amely a kassai kormányprogram szellemében továbbra is a nemzetállam megteremtését tekintette fő célkitűzésének. A Csehszlovák Köztársaságot „két egyenlőjogú szláv nemzet”, a csehek és szlovákok államaként határozta meg, nemzetiségi jogokkal nem fog-

44 Pl. április 9-én: MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 1271/pol-1948, Magyar nyelvhasználat korlátozása; június 17-én: uo. 50. d., 2273/1948, A magyar nyelvhasználat korlátozása.

45 Az emlékiratot közli Tóth László (összeáll.): „Hívebb emlékezésül...” i. m. 239-241. p.

46 Pl. március 2-án: MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 880/pol-1948. Magyar istentiszteleti nyelv betiltása Pozsonyban; március 11-én: uo. 50. d., 975/pol-1948. A pozsonyi magyar református és evangélikus egyház emlékirata; április 1-én: uo. 49. d., 139/pol/res/1948. Magyar istentiszteleti nyelv betiltása; április 19-én: 220/pol/res/1948. Magyar nyelv megtiltása protestáns egyházi cselekményeknél; és 221/pol/res/1948. Magyar nyelv betiltása róm. kat. egyházi cselekményeknél; április 29-én: 222/pol/res/1948. Magyar nyelv megtiltása protestáns egyházi cselekményeknél.

47 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 1240/pol-1948. Bolgár Elek prágai követ jegyzéke a csehszlovák kormányhoz a magyar nyelvű istentiszteletek betiltása miatt.

48 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 3338/pol-1948, Magyar nyelvű istentiszteletek letiltása.

49 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 0124/pol-1948, Magyar nyelvű istentisztelet letiltása. (Szabó esperes 1948 őszén valóban áttelepült Magyarországra, a magyar nyelvű istentiszteletek kérdése azonban azt követően, hogy a magyar lakosság visszanyerte állampolgárságát, kedvezően rendeződött.)

lalkozott, a kisebbségek létezéséről még csak említést sem tett, ezzel szemben leszögezte, hogy „államunk nemzeti állam lesz, mely minden ellenséges elemet leráz magáról”.⁵⁰

Bolgár Elek prágai követ az új alkotmány tervezetére már 1948. április 19-én felhívta a magyar Külügyminisztérium figyelmét, az elfogadott alkotmány szövegét pedig május 13-án terjesztette fel Budapestre. Az előbbi jelentéséhez fűzött megjegyzése szerint az alkotmány „méltó megütközést” keltett a népi demokráciák Prágában akkreditált diplomatáinál, s némelyikük egyetértett azzal a megállapításával is, hogy itt lényegében „a rasszizmus char-tájáról” van szó. „Nem ártana a szovjet körök érdeklődését is felkelteni aziránt, mi lett a sztálini nemzetiségi politikából, mire az új csehszlovák köztársaságig eljutott.” – zárta jelentését a prágai követ.⁵¹

Az alkotmányhoz hasonló szellemiségű volt a már április 21-én elfogadott új iskolatörvény is, amely magyar iskolák létesítésének lehetőségével nem számolt. Az iskolatörvény szerint az iskolák küldetése, hogy a nevelés „család-, nemzet-, szláv- és emberiségközpontú” legyen.⁵² A május végén megtartott nemzetgyűlési választásokon a németek és a magyarok – az immár szlovákként elkönyvelt reszlovakizáltak kivételével – továbbra sem vehettek részt, s ugyanígy képviselővé sem voltak megválaszthatóak.⁵³ Ekkor született végül az az átfogó helységnévreform is, amely során Szlovákia helységnévanyagából gyakorlatilag teljes egészében kiiktatták a magyar és német eredetű, illetve hangzású településneveket. Daniel Okáli szlovák belügyi megbízott 1948. június 11-i hirdetménye egyszerre 710 – zömmel magyarlakta – szlovákiai település és településrész nevét cserélte fel mesterséges szlovák névvel, megszüntetve egyúttal a magyarok és németek által lakott települések kétnyelvű megnevezését.⁵⁴

Az egyetlen kérdés, amelyben a csehszlovák államhatalom 1948 tavaszán már némi – igaz, meglehetősen felemás – engedményre is hajlott, az a Csehországba deportált magyarok állampolgárságának kérdése volt. A hatóságok egyrészt nem tudták kezelni az egyre szaporodó szökevényeket, amelyek száma már 1947-ben is magas volt, 1948 tavaszán pedig ugrásszerűen megnőtt, másrészt aggasztotta őket az a tény is, hogy a deportáltak eredetileg egy évre szóló, majd hat hónappal meghosszabbított munkakötelezettsége 1948 áprilisában–májusában lejár, s így nem lesz „törvényes” alapja további Csehországban tartásuknak. Mivel azonban hazatérésüket továbbra sem tartották kívánatosnak, a csehszlovák állampolgárság ígéretének fejében végleges csehországi letelepedésre igyekeztek rábírní őket. A prágai kormány 1948. március 5-én határozatban mondta ki, hogy azok a deportált magyarok, akik kötelezik magukat, hogy nem térnek vissza Szlovákiába, hanem állandó jelleggel letelepednek Csehországban, visszakaphatják csehszlovák állampolgárságukat, március 19-én ugyanakkor, mintegy döntésük „megkönnyítése” érdekében, elrendelte

50 *Sbierka zákonov a nariadení republiky Československej*. Ročník 1948, čiastka 52., 1-28. p; magyar fordításban megjelent: *A Csehszlovák Köztársaság alkotmánya*. Bratislava, Tatran, 1949.

51 MOL, KÜM-TÜK, 20. d., 206/pol/res-1948. Az új csehszlovák alkotmánytervezet és a választójog kérdése; uo. 285/pol/res-1948. Csehszlovák alkotmány felterjesztése.

52 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 38. 829-838. p.

53 Az 1948. májusi választásokra lásd Barnovský, Michal: *Prvé voľby v totalitnom režime* 30. mája 1948. In Barnovský, Michal – Ivaničková, Edita (ed.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava, Veda, 1998, 170-182. p.

54 *Úradný vestník*. Ročník 1948, čiastka 55. 1276-1285. p.; a jogszabályt magyar fordításban közzétette Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): i. m. 275-298. p.

Szlovákiában hátrahagyott ingatlan vagyonuk elkobzását és a vagyonba betelepült szlovák bizalmiaknak való átadását.⁵⁵

A kormány ezt követően április 13-án kiadott 76/1948 sz. rendeletével a magyarok és németek számára lehetővé tette az ideiglenes csehszlovák állampolgárság visszaszerzését, az április 16-i 77/1948 sz. belügyminiszteri hirdetmény pedig kimondta, hogy a magyarok hat hónapon belül kérvényezhetik állampolgárságuk visszaadását, de csak azok, akik állandó lakhelye Csehországban van, vagy családtagjaikkal legalább egy éve ott tartózkodnak, esetleg ezt követően települnek át a cseh országrészekbe.⁵⁶ A két jogszabály elsődleges célja nem a magyarok csehszlovák állampolgárságának rendezése, hanem a deportáltak Csehországban tartása volt. Ezt támasztja alá a kormányrendelet azon kitétele is, amely szerint az állampolgársági kérelem csak három év eltelte után intézhető el véglegesen. Az állampolgárságot kérelmezőkkel olyan nyilatkozatot íratnak alá, amelyben vállalták, hogy a Belügyminisztérium által meghatározott helyen telepednek le, s amennyiben nem tartják be a kötelezettségüket, megvonható tőlük az ideiglenes csehszlovák állampolgárság.⁵⁷

A februári hatalomváltás tehát jó ideig a legcsekélyebb fordulatot sem eredményezte a magyar kérdés kezelésében. Wagner Ferenc pozsonyi konzul ezért a szlovákiai magyarság február utáni helyzetét összegző 1948. június 16-i jelentésében – miközben már utal arra is, hogy különböző hírek szerint a magyarok „bizonyos fokú kisebbségi életlehetőséget”, sajtót és iskolákat fognak kapni – a következőket volt kénytelen megállapítani: „A februári részleges rendszerváltozásnak csupán első néhány órájában lehetett hinni a magyar kérdésnek az eddigitől eltérő kezelésében. Ez a hit eléggé téves illúziókban gyökerezett, mert reális érzékkel nem lehetett arra gondolni, hogy a csehszlovák politikusok egyszeriben feladják az új köztársaság alapépitményét, a kassai programot. Erre sem a csehszlovák baloldal, sem pedig a jobboldali urak nem törekedtek. A februári események tehát azonkívül, hogy eléggé nagy mértékben megváltoztatták az ország gazdasági és közigazgatási szerkezetét, ezeken túlmenően nem jelentettek lényeges irányváltást. A magyar kérdést a mértékadó politikusok továbbra is a kassai program szemmértékével elemzik.”⁵⁸

A következtetések nem voltak alaptalanok, hiszen a kisebbségellenes politika első számú szószólói korábban éppen a februárban hatalomra jutott kommunisták voltak. A szlovák kommunisták befolyásos vezetői közé tartozott többek között az a Gustáv Husák, akinek belügyi megbízottként, majd a Megbízottak Testülete elnökeként meghatározó szerepe volt a magyarellenos intézkedések meghozatalában. Ugyancsak kommunista volt Vladimír Clementis külügyi államtitkár, a lakosságcsere egyik fő diplomáciai előkészítője, Daniel Okáli áttelepítési kormánybiztos, a magyarországi szlovákok áttelepülését irányító Csehszlovák Áttelepítési Bizottság elnöke, valamint Ján Čech, a magyar lakosság magyarországi áttelepítését és csehországi deportálását is levezénylő Szlovák Telepítési Hivatal vezetője.

55 NA ČR, Úřad Předsednictva vlády – běžná spisovna (Kormány Elnökségi Hivatala – rendes irattár), 880. d., Usnesení 1. schůze čtvrté vlády, konané dne 5. března 1948; uo. Usnesení 4. schůze čtvrté vlády, konané dne 19. března 1948.

56 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 31. 781-782. p.; a két jogszabályt magyar fordításban közzétette Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): i. m. 271-274. p.

57 NA ČR, ÚV KSČ, f. 23, a. j. 354.

58 MOL, PF-TÜK, 17. d., 104/pol.-1948. A szlovenszkói magyarság helyzete (február 20.- június 16.)

Nem voltak ugyanakkor alaptalanok Wagner konzulnak a „bizonyos fokú kisebbségi életlehetőség” biztosítására vonatkozó utalásai sem. Arról ugyan nincs tudomásunk, voltak-e róla értesülései, mindenesetre tény, hogy Klement Gottwald, a CSKP elnöke pontosan egy héttel korábban, a CSKP KB 1948. június 9-i ülésén jelentette be a magyar kisebbséggel szembeni politika megváltoztatásának szükségességét, vagyis, hogy a Csehszlovákiában maradó magyarok számára némi jogokat kell majd biztosítani.⁵⁹

Klement Gottwald, illetve a csehszlovák állami és pártvezetés elhatározását több tényező motiválta. Egyrészt világossá vált, hogy az 1948 nyarán már csak vontatottan haladó lakosságcsere nem hajtható végre a csehszlovák fél által elképzelt terjedelemben, s mindenképpen számolni kell a magyar lakosság egy részének – csehszlovák számítások szerint 190 000 magyarnak⁶⁰ – a helyben maradásával, amelynek helyzetét idővel rendezni kell.

A korábban a csehszlovák nemzetállami törekvések első számú támogatójának számító Szovjetunió⁶¹ ekkor már szintén a hatalmi tömbjébe betagozódott Csehszlovákia és Magyarország kapcsolatainak a normalizálásában volt érdekelt.⁶² A szovjet pártvezetés a februári csehszlovákiai fordulatot követően több alkalommal is rendkívül szigorú megítélésben és bírálathoz részesítette a csehszlovák kommunisták nemzetiségi politikáját. A Szovjetunió Össz-szláv Bizottságának titkára, I. H. Medvegyev a szovjet pártközpont számára küldött 1948. március 29-i feljegyzésében bíráló hangvétellel írt a magyar kisebbséggel szembeni diszkriminatív politikáról. Elutasította azt a csehszlovák kommunista vezetés által hangoztatott állítást, miszerint a magyar kérdés nem nemzetiségi kérdés, hanem osztálypolitikai kérdés volna, s nem állta meg szerinte a helyét az az állítás sem, hogy a lakosságcsere keretében a kulákokat telepítik ki, mivel a kitelepítés a magyar lakosság proletár rétegeit is érinti.⁶³ Egy későbbi, a szovjet pártközpont külügyi osztálya által készített, s *A CSKP egyes hibáiról* címet viselő április 5-i elemzés szerint az, hogy a CSKP a lenini-sztálini nemzetiségi politika alapelveit alárendelte a nemzeti egység érdekeinek, komoly hibákat eredményezett a nemzetiségi politikában. Csehszlovákiában „nyílt német- és magyarellenes kampány” zajlott, amelyből a kommunista párt és annak vezetése is kivette a részét,

59 NA ČR, ÚV KSČ, f. 01, sv. 5, a. j. 18, Zasedání ÚV KSČ 9. 06. 1948 (közvetette Popély Árpád [szerk.]: i. m. 39. p.)

60 SNA, ÚV KSS – GT, 2194. d., 516/4, Záznam z porady komisie KSS, konanej dňa 16. júna 1948.

61 A szovjet vezetésnek a magyar lakosság kitelepítésével kapcsolatos nézeteire lásd Barnovský, Michal: *Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945–1950*. In Kárník, Zdeněk – Kopeček, Michal (sost.): *Bolševizmus, komunizmus a radikální socialismus v Československu*. Svazek III. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán, 2004, 154-182. p.; Zseliczky Béla: Beneš, a magyar-kérdés és a Szovjetunió, 1943-1948. *Múltunk* 50 évf. (2005) 2. sz., 37-72. p.

62 Erre mutatott rá a prágai magyar követség 1949. évi összefoglaló jelentése is, amely hangsúlyozta, hogy a vitás kérdések rendezését a két országban végbement változásokon kívül elősegítette a külpolitikai helyzet alakulása is, ugyanis „a Szovjetunió vezetete béketábor láncában nem lehet olyan rés, amely alkalmas lenne arra, hogy a közös ellenség éket verjen a béke frontjába”. (MOL, PF-TÜK, 2. d., 42/szig.biz.-1950. 1949. évi összefoglaló jelentés)

63 Мурашко, Г. П. (отв. ред.): *Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. Т. I. 1944-1948 гг.* Москва - Новосибирск, Сибирский хронограф, 1997, 809. p.; vő. Желицки, Б. Й.: Проблема выселения венгров из Чехословакии. In Марьина, В. В. (отв. ред.): *Национальная политика в странах формирующегося советского блока 1944-1948*. Москва, Наука /XX век в документах и исследованиях/, 2004, 275-276. p.

rádásul a kommunista pártnak a magyar kérdésben képviselt álláspontja nem változott a csehszlovákiai és magyarországi politikai fordulatot követően sem.⁶⁴

A szovjet diplomáciának a kérdés iránti érdeklődésére utal, hogy a prágai szovjet követ-ség első titkára 1948. május 11-én látogatást tett a csehszlovák Külügyminisztériumban azzal a céllal, hogy a magyar kisebbség helyzetéről tájékozódjon. Zajcev első titkár a magyarokat sújtó vagyonekhozó rendelkezéseket túlságosan keménynek minősítette, roszszallotta munkavállalási lehetőségük korlátozását, valamint azt, hogy nincsenek iskoláik, rákérdezett, vajon önkéntességen alapul-e a reszlovakizáció, s jelezte, hogy mivel Magyarországnak már demokratikus rendszere van, abban az esetben sem kellene tartani a revizionizmus feléledésétől, ha a Csehszlovákiában maradó magyarok teljes jogú állampolgárokká válnának.⁶⁵ A látogatásból a csehszlovák fél azt szűrhetette le, hogy a Szovjetunió nem óhajtja az ellentétek továbbélését, s jó néven venné a csehszlovák-magyar kapcsolatok rendezését.

A harmadik tényező, amely a csehszlovák kommunistákat a magyar kisebbséggel szembeni politikájuk módosítására készítette, a magyar kommunista párt- és állami vezetés volt. A magyar kommunisták már a Kominform 1947. szeptemberi alakuló ülésén Csehszlovákia magyarelles politikájában jelölték meg a két ország közötti együttműködés és a népi demokráciák egységes frontja létrehozásának legfőbb akadályát,⁶⁶ majd 1948 folyamán egyre határozottabb nyomást gyakoroltak Prágára a csehszlovákiai magyarság helyzetének pozitív értelmű rendezése érdekében.

A magyar kormány előbb Bolgár Elek prágai követ által 1948. április 19-én átadott jegyzékében tiltakozott a magyar kisebbség folytatódó jogfosztása, a magyar nyelvhasználat üldözése és a vagyonekhozások ellen, s a sérelmek orvoslásának elmaradása esetére kilátásba helyezte a lakosságcsere végrehajtásának felfüggesztését is.⁶⁷ A jegyzék nyomatéko-sítása érdekében Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt (MKP) főtitkára másnap, április 20-án pártvonalon is megkereste Prágát. Rákosi Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) vezetéséhez intézett levelében hangsúlyozta, hogy az MKP vezetése „semmilyen körülmények között nem fog belenyugodni a befejezett tények politikájába”, s leszögezte, hogy az MKP a szlovákiai magyarsággal szembeni politikát a lenini-sztálini nemzetiségi poli-

64 Мурашко, Г. П. (отв. ред.): i. m. 846-853. p.; vö. Мурашко, Г. П. – Носкова, А. Ф.: Национально-терри-ториальный вопрос в контексте послевоенных реальностей Восточной Европы. 1945-1948 гг. In Ерещенко, М. Д. (отв. ред.): *Национальный вопрос в Восточной Европе. Прошлое и настоящее*. Москва, Институт славяноведения и балканистики, 1995, 243-244. p.; Желицки, Б. Й.: i. m. 276-277. p.;

65 Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára), Teritoriální odbory – obyčejné 1945-1959, Maďarsko (Területi osztályok – rendes iratok 1945-1959, Magyarország), 22. d., Záznam o rozhovoru s 1. tajemníkem zdejšního sovětského velvyslanectví o otázce Maďarů v ČSR. Vö. Носкова, Х.: Венгерское меньшинство в Чехословакии и словацкое – в Венгрии: решение участи. In Марьина, В. В. (отв. ред.): i. m. 305-306. p.; Nosková, Helena: Ztráta tolerance v autoritativním režimu Československa. In Nosková, Helena a kol.: *K problémům menšin v Československu v letech 1945-1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR /Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR/, 2005, 106. p.

66 Révai József 1947. szeptember 26-án elhangzott felszólalását közli Волокитина, Т. В. (отв. ред.): *Советский фактор в Восточной Европе 1944-1953. Т. 1. 1944-1948. Документы*. Москва, Росспэн, 1999, 492-495. p.; magyar fordításban Vida István (szerk.): *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005, 288-291. p.

67 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 49. d., 217/pol/res-1948. Tiltakozó jegyzék újabb nemzetiségi sérelmek ügyében.

tika alapelveivel összeegyeztethetetlen, polgári-nacionalista nemzetiségi politikának tartja.⁶⁸

Miután az április 19-i jegyzékre és Rákosi másnapi levelére nem érkezett érdemleges csehszlovák válasz, a magyar kormány június 4-én újabb jegyzékben sürgette a nemzetiiségi indoklással kibocsátott vagyoneklobzó végzések visszavonását, az érintettek kártalanítását, a deportáltak szabad költözési jogának biztosítását, vagyis hazatérésük engedélyezését, a magyar munkavállalóknak a csehekkel és szlovákokkal való egyenlő elbírálását, s a magyarok vagyonára kiírt ún. nemzeti gondnokság megszüntetését.⁶⁹ A jegyzékre azonban, amely hét napon belüli választ kért, a megadott határidőn belül ismét nem érkezett kielégítő válasz, ezért a magyar fél 1948. június 12-én azonnali hatállyal felfüggesztette a lakosságcsere végrehajtását.

Az állampolgárság visszaadása és a magyarelles jogszabályok hatálytalanításának kérdése

A szovjet diplomáciai érdeklődés és a magyar nyomásgyakorlás hatására a csehszlovák pártvezetés kényszeredetten bár, de mégiscsak hozzálátott a Csehszlovákiában maradt magyarok helyzetének valamiféle rendezéséhez. Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságának Elnöksége már május utolsó napján háromfős különbizottságot hozott létre azzal a feladattal, hogy dolgozza ki és terjessze a pártvezetés elé a magyar kérdés rendezésére és a magyar pártvezetéssel folytatandó tárgyalásokra vonatkozó javaslatait.⁷⁰ A magyar kisebbség helyzetének rendezésére kidolgozott javaslatokat a CSKP KB Elnöksége első ízben július 8-án tárgyalta meg, jóváhagyásukra és a kormány elé terjesztésükre az Elnökség július 19-i ülésén került sor. A kormány elé terjesztett határozattervezet kilátásba helyezte a magyarok csehszlovák állampolgárságának visszaadását, 50 hektárig terjedő mezőgazdasági vagyonuknak az elkobzás alóli mentesítését, a Csehországba deportált magyarok hazatérésének lehetővé tételét, a magyar nyelvű oktatás újraindítását, magyar nyelvű sajtótermék megjelenítését, s egy magyar ifjúsági és kulturális szervezet létrehozását. A pártvezetés ugyanakkor sikra szállt a lakosságcsere és a belső telepítés folytatása mellett, megengedhetetlennek tartotta az anyagi kártérítést, bármiféle kisebbségi státútum elfogadását, magyar politikai tömörülés vagy párt létrehozását, s a reszlovakizáltaknak a magyarság soraiba való visszatérését.⁷¹

A prágai pártvezetés július 8-án a magyar kommunistákkal való tárgyalások felvételéről és a magyar küldöttség pozsonyi meghívásáról is határozott. Miután Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár június 10-én még arról tájékoztatta M. A. Szilin prágai szov-

68 Sipos Péter: Rákosi Mátyás és a szomszédos országok magyarságának ügyei 1945–1949. *Világosság* XXXI-II. évf. (1992) 8-9. sz., 715. p.

69 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 49. d., 350/pol/res-1948, Jegyzék a csehszlovák kormányhoz.

70 A bizottság tagjai Gustáv Husák, a Megbízottak Testületének elnöke, Daniel Okáli belügyi megbízott és Edo Friš, a *Pravda* c. pártlap főszerkesztője voltak. (SNA, Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – Predsedníctvo [Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága – Elnökség, továbbiakban: ÚV KSS – Preds.], 789. d., Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 31. mája 1948)

71 A különbizottság javaslatait szlovák eredetiben közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 44-47. p., magyar fordításban Vadkerty Katalin: *A deportálások...* i. m. 176-179. p.; a CSKP KB Elnökségének határozati javaslatát szlovák eredetiben Popély Árpád (szerk.): i. m. 50. p., magyar fordításban Szabó Rezső: *A Csemadok és a Prágai Tavasz*. Pozsony, Kalligram, 2004, 241. p.

jet követet, hogy a csehszlovák kormány a magyar kérdést „önállóan”, a magyar féllel való tárgyalások nélkül kívánja rendezni,⁷² a pártvezetés döntése jelentős elmozdulásnak tekinthető, s nagy valószínűséggel a magyar nyomásgyakorlással és a lakosságcsere végrehajtásának felfüggesztésével magyarázható. Az 1948. július 23–24-i pozsonyi pártközi találkozón, amelyen a CSKP küldöttségét Viliam Široký, a Magyar Dolgozók Pártjáét (MDP) Révai József vezette, a csehszlovák vezetés tájékoztatta magyar partnereit a tervezett intézkedésekről. A két pártvezetés kompromisszumként értékelhető⁷³ megállapodása szerint a magyar fél ígéretet tett a lakosságcsere folytatására, a csehszlovák pedig az állampolgárságukat vissza nem kapó magyarok számának minimalizálására, s arra, hogy a magyar iskolákba a reszlovakizált szülők is beíráthatják gyermekeiket. Nem született ugyanakkor megegyezés arról a magyar igényről, hogy a vagyonek Kobzár által sújtott kisemberek legalább részleges vagyoni kárpótlásban részesüljenek.⁷⁴

A magyar kommunisták gondolatmenetét vélhetően befolyásolta az az emlékirat is, amelyet a csehszlovákiai magyar kommunisták nevében Fábry Zoltán és Balogh-Dénes Árpád intézett Rákosi Mátyáshoz, Molnár Erikhez és Révai Józsefhez. A július 15-i keltezésű, s Magyarországra nagy valószínűséggel a pozsonyi magyar főkonzulátus vagy a Meghatalmazotti Hivatal útján eljuttatott emlékirat a küszöbön álló pártközi tárgyalások apropóján megfogalmazta többek között a konfiskálások visszamenőleges és kártérítéssel történő hatályon kívül helyezésének és a teljes egyenjogúság törvény általi szavatolásának igényét.⁷⁵

Várható volt, hogy a magyar kisebbséggel kapcsolatos politikában meghirdetett fordulatot mind a szlovák társadalom, mind pedig a politikai elit nagy része meg nem értéssel és elutasítással fogja fogadni, ezért a CSKP KB Elnöksége július 26-i ülésén úgy döntött, hogy a tárgyalásokról nem ad ki hivatalos közleményt.⁷⁶ A prágai pártvezetés aggályai nem voltak alaptalanok. Már az SZNT 1948. július 28–29-i ülésén, amelyen Antonín Zápotocký miniszterelnök a pártvezetés megbízásából bejelentette, hogy rendezni kívánják mind a csehszlovák–magyar kapcsolatokat, mind pedig a Csehszlovákiában maradt magyarok helyzetét, több képviselő aggodalmának adott kifejezést, hogy a meghirdetett irányváltás nem vezet-e a Dél-Szlovákiába betelepült szlovákság érdekeinek és pozícióinak gyengüléséhez.⁷⁷

72 Волокитина, Т. В. (отв. ред.): i. m. 621. p.

73 Vö. Barnovský, Michal: Sovietsky zväz... i. m. 173. p.; Gabzdilová-Olejníková, Soňa: Dopad politických a spoločenských zmien na maďarské obyvateľstvo v prelomovom roku 1948. In Pešek, Jan a kol.: *Kapitolami najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám Michala Barnovského*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2006, 149. p.; Kiss József: A kisebbségi magyarság szlovákiai és országos feltételrendszerben (1949–1963). In Hushegyi Gábor (összeáll.): *Magyarok a sztálinista Csehszlovákiában 1948–1963*. Pozsony/Bratislava, Hagyományok és Értékek Polgári Társulás – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, 2011, 10. p.

74 MOL, Magyar Dolgozók Pártja (továbbiakban: MDP), 276. f., 65. cs., 102. ó. e., 3-5. f.; NA ČR, ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 3, a. j. 129, Záznam o poradě KSČ a SMP. (A pozsonyi pártközi értekezletről készült feljegyzést közli Szabó Rezső: i. m. 238-240. p.; Popély Árpád [szerk.]: i. m. 55-56. p.)

75 Kiss József: i. m. 10. p.; az emlékirat megtalálható MOL, MDP, 276. f., 65. cs., 202. ó. e., 1-10. l.; közzétette Tóth László (összeáll.): *„Hívebb emlékezésül...”* i. m. 241-247. p.; Fábry Zoltán: *Az őrhely megszólal. Naplók, emlékiratok, cikkek, levelek 1945-1948*. (összeáll., szerk. Tóth László) Pozsony, Kalligram, 2007, 299-306. p.

76 NA ČR, ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 3, a. j. 129, Zápis ze schůze užšího předsednictva ÚV KSČ, konané dne 26. července 1948.

77 SNA, Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségi Hivatala), inv. č. 6., Stenografický zápis o priebehu 3. zasadnutia pléna SNR, ktoré bolo dňa 29. júla 1948 v Bratislave, 12., 19., 31. p.

Hasonló vélemények hangzottak el az SZLKP KB 1948. szeptember 27–28-i ülésén is, amelyen Viliam Široký pártelnök és Gustáv Husák amellett, hogy védelmébe vette a korábbi politikát, a nemzetközi helyzettel és a magyarországi politikai változásokkal érvelve igyekezett meggyőzni a szlovák kommunistákat a változtatás szükségességéről. Az aggályaiknak hangot adókat mindketten biztosították, hogy az állam és a párt továbbra is gondoskodni fog arról, hogy a szlovák telepések érdekei ne szenvedjenek kárt, s a reszlovakizáltak ne térhessenek vissza a magyarság soraiba.⁷⁸

A prágai és pozsonyi pártvezetés jóváhagyását követően 1948. szeptember 30-án a csehszlovák kormány ülésén is pozitív döntés született a magyar kisebbség helyzetének rendezésére vonatkozó javaslatokról.⁷⁹ A kormány általi elfogadásuk azonban ekkor már csupán formális követelmény volt, hiszen a lényegi döntések február óta a két pártközpontban, közülük is elsősorban a prágaiakban születtek meg.⁸⁰

A csehszlovák pártvezetés döntéseinek a prágai és pozsonyi diplomáciai jelentések között nem találjuk nyomát. Ennek egyik okát abban kereshetjük, hogy a két (a csehszlovák és a magyar) kommunista párt között ekkorra még nem alakult ki az a bizalmi viszony, amely lehetővé tette volna, hogy a Prágába vagy Pozsonyba akkreditált magyar diplomaták közelebbi információk birtokába juthassanak a pártvezetés ülésein elhangzottakról és az azokon hozott döntésekről. Különösen érvényes ez Wagner Ferenc pozsonyi konzulra, akinek kapcsolatai pártvonalon egyáltalán nem voltak, s akinek személye 1948 nyarán és őszén már szálka volt nem csak Pozsony, hanem Budapest szemében is. A magyarországi kommunista hatalommal és a szocialista internacionalizmus magyar kommunista értelmezésével azonosulni nem tudó Wagnert 1948 októberének utolsó napjaiban jelentéstételre hazarendelték a magyar Külügyminisztériumba, ő azonban leváltását nem várta be, s november elején családjával együtt Csehországon keresztül Nyugat-Európába, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált.⁸¹ A kommunista hatalom gyakorlatilag ezzel egy időben, 1948 szeptemberében távolította el Wagner egykori munkatársát, Berecz Kálmánt is a Meghatalmazotti Hivatal éléről, s Vándor József belügyminisztériumi osztálytanácsost nevezte ki pozsonyi magyar meghatalmazottá.⁸²

Wagner távozását követően a magyar Külügyminisztérium azonnal vizsgálatot rendelt el a főkonzulátuson, amelynek vezetésével előbb Csordás István alkonzult, majd 1948 decemberében Vándor meghatalmazottat bízták meg, aki azonban működési engedélye megadásának csehszlovák részről történt elhúzódása miatt a főkonzulátus vezetését csupán 1949 márciusában vehette át.⁸³ Wagner távozása, a külügyminisztériumi vizsgálat és a gya-

78 SNA, Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – pléna (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága – plénum, továbbiakban: ÚV KSS - pléna), 1821. d., Zasadnutie ÚV KSS, konané dňa 27.-28. septembra 1948. (Vö. Vartíková, Marta: *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda, 1971, s. 699-758. p.; Polányi Imre: *A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948. Dokumentumok*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem /Specimina Nova, Supplementum III./, 1992, 81-86. p.)

79 NA ČR, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 150, a. j. 1494, Zápis 14. schůze páté vlády, konané dne 30. září 1948.

80 A csehszlovák kommunista pártvezetés kisebbségpolitikájában beállt fordulatra bővebben lásd Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 1993, 145-153. p.; Barnovský, Michal: *Sovietsky zväz... i. m. 170-174. p.*; Gabzdilová-Olejníková, Soňa: *Dopad politických a spoločenských zmien... i. m.*

81 MOL, PF-TÜK, 19. d., 135/res-1948, 6/biz-1948. Wagner disszidálása; vö. Fehér Csaba: i. m. 130. p.

82 MOL, MÁK – elnöki iratok, 2. d., 10. tétel, Eln. 248/1948. Meghatalmazotti hivatal vezetésének átvételi jegyzőkönyve.

83 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 2. d., 1902/1949. A pozsonyi főkonzulátus vezetésének átadása, illetve átvétele.

kori személycserék következtében a főkonzulátus tevékenysége 1948–1949 fordulóján gyakorlatilag megbénult, ami azt eredményezte, hogy érdemi jelentések ezekben a hónapokban jobbra a követségről érkeztek Budapestre.

Bolgár Elek prágai követ terjesztette fel a magyar Külügyminisztériumba 1948. október 27-én többek között a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának visszaszerzését lehetővé tévő 245/1948 sz. törvény szövegét,⁸⁴ amely jogi vonatkozásban az első lépés volt a szlovákiai magyarság helyzetének rendezése felé vezető úton. A jelentéshez fűzött minisztériumi feljegyzés a törvény visszásságai között említi, hogy noha az lényeges fordulatot jelent a magyar kisebbség életében, nem vonatkozik azokra, akik az első Csehszlovák Köztársaság idején sem rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal, azokra, akiket magyarországi áttelepítésre jelöltek ki, sem pedig azokra, akik „súlyosan vétettek a Csehszlovák Köztársaság vagy népi demokratikus rendje ellen”, ezek alapján pedig nagy számú személytől lesz megtagadható az állampolgárság. Az anomáliák között említi a hűségfogadalom letételére előírányzott 90 napos határidőt, valamint azt is, hogy a törvény nem rendelkezik a vagyoni jogi restitúció kérdéséről.⁸⁵

Röviddel az állampolgársági törvény megszületését követően, 1948. november 4-én a Megbízottak Testülete rendeletet hozott a magyarok mezőgazdasági vagyonának az elkobzás alóli mentesítéséről. A rendelet a törvényhez hasonlóan számos korlátozást tartalmazott. Csak azokra vonatkozott, akik megszerezték a csehszlovák állampolgárságot, mezőgazdasági vagyonukat nem juttatták másnak, az elkobzás alól mentesülő földterület nem haladhatta meg az 50 ha-t, s kizárta a rendelet azt is, hogy a mentesítés következtében bármiféle kártérítési igény keletkezzék.⁸⁶

A két jogszabály megszületése készíthette arra Csordás István pozsonyi alkonzult, hogy 1948. november 15-i jelentésében a szlovákiai magyarságot az őt „ismét jogokkal bíró emberré” tévő népi demokratikus rendszer „maradéktalanul őszinte és lelkes” támogatójának nevezze. „A pozsonyi magyar külképviselet álláspontja a magyarság problémáit illetően – szögezte le Csordás alkonzul – az itteni népi demokratikus kormányzatba vetett bizalom. A magyarság itteni sérelmei és problémái tekintetében kedvező megoldás várható és pedig a marxi-lenini elmélet alapján, mely nemzetiségre való tekintet nélkül emberi életet fog biztosítani a múlt téves és bűnös nemzetiségi üldözéseivel szemben.”⁸⁷ Az alkonzul szavainak őszinteségéről utólag nehéz véleményt mondani, nem zárható ki azonban, hogy a csehszlovák népi demokratikus rendszerbe vetett bizalmat hangsúlyozó sorai a Wagner Ferenc emigrálása után a főkonzulátusra bizalmatlanul tekintő, s ott vizsgálatot elrendelő Külügyminisztérium jóindulatának elnyerését is célozták.

Miután a Külügyminisztérium mindkét magyar külképviseleti szervet az állampolgársági törvény végrehajtásának figyelemmel követésével bízta meg, Bolgár követ december 2-án kelt jelentésében jelezte, hogy a törvény hatályát ki fogják terjeszteni a lakosságcsere

84 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 782/pol/res/1948. A csehszlovákiai magyarokra vonatkozó állampolgársági törvény felterjesztése.

85 Uo.

86 *Sbierka zákonov Slovenskej národnej rady*. Ročník 1948, čiastka 12., vydaná 7. decembra 1948, 49. p.; a rendelet eredeti szlovák szövegét és magyar fordítását a prágai követség december 23-án terjesztette fel a Külügyminisztériumba (MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 01163/1948pol. A szlovákiai magyarok vagyonának az elkobzás alóli mentesítésére vonatkozó szlovák rendelet felterjesztése)

87 MOL, PN-TÜK, 35. d., 368/biz-1948. Adatok a szlovenszkói magyarokról.

után visszamaradó magyarokra,⁸⁸ Csordás alkonzul pedig 1949. január 12-én felterjesztette a törvény végrehajtási utasításait is. Csordás amellett, hogy utalt az áttelepítésre kijelöltek között továbbra is uralkodó bizonytalanságra, miszerint jogosultak-e kérni a csehszlovák állampolgárságot, felhívta a figyelmet arra a jelenségre is, hogy többen elutasítják a csehszlovák állampolgárságot, s inkább a Magyarországra való áttelepülést választanák.⁸⁹

Az 1948 nyarán meghirdetett rendezést a csehszlovák fél mindeközben meglehetősen vonatottan és csupán részlegesen hajtotta végre. Rákosi Máttyás ezért 1948. december 14-én Klement Gottwaldhoz intézett levelében emelt kifogást a júliusi pártközi értekezleten tett csehszlovák vállalások be nem tartása ellen. Rákosi leginkább azt bírálta, hogy az állampolgársági törvény kizárja az állampolgárság megszerzésének lehetőségéből azt a néhány tízezer magyart, akik 1938 előtt sem rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal, valamint a magyarországi áttelepítésre kijelölt, de át nem telepített magyarokat, s így több mint 130 000 magyar nem kaphatja vissza csehszlovák állampolgárságát.⁹⁰ Kifogásolta azt is, hogy az ígéretek ellenére, miszerint szeptemberben beindul a magyar nyelvű oktatás, ez idáig csupán néhány magyar iskolát nyitottak meg, lemondtak az ígért napilapról is és csak egy hetilap megjelenését engedélyezték, s a Csehszlovákiából visszatérő magyar deportáltak közül sem kaphatja vissza mindenki a vagyonát. A határozott hangvételű levél szerint „fenn forog annak a veszélye, hogy a szlovákiai magyarok kérdése újra elmérgesedik s tovább gátolja a két ország jóviszonyának kialakítását”.⁹¹

Gottwald válaszlevelét a CSKP KB Elnökségének 1949. január 20-i ülése vitatta meg. Ezen ugyan a bírálatok jogosságát elutasították, azonban Gottwald élesen kirohant a szlovák pártvezetés ellen is, amiért késlekedik a magyar kisebbség helyzetének rendezésével, s ezzel ürügyet szolgáltat a magyar félnek a beavatkozásra. Megengedhetetlennek nevezte, hogy emiatt meghíúsuljon a Magyarországhoz fűződő jó viszony kialakítása.⁹² A meghirdetett fordulat végrehajtása a szlovák kommunisták számára valóban nem ment könnyen, azt számos következetlenség és ellentmondás kísérte. Tovább éltek a korábbi reflexek, s miközben szavak szintjén a változtatás szükségességét hirdették, a múltból minél több menthetőt meg akartak őrizni a jövő számára. Ennek egyik legjellemzőbb példája Viliam Široký szlovák pártelnök magatartása, aki január 20-án – mintegy Gottwald szavaihoz csatlakozva – még arra mutatott rá rosszállóan, hogy egyes szlovák elvtársak, főleg az iskolaügyben ellenállást tanúsítanak, az SZLKP KB Elnökségének két héttel későbbi, február 5-i ülésén viszont ő maga jelentette ki, hogy az iskolaügyben olyan politikát kell folytatni, amelynek az asszimilációhoz kell vezetnie.⁹³

Az állampolgársági törvény a Belügyminisztériumot bírta meg azon magyarok névjegyzékének az összeállításával, akik „súlyosan vétettek a Csehszlovák Köztársaság vagy népi

88 MOL, PN-TÜK, 34. d., 369/biz-1948. A csehszlovákiai magyarokra vonatkozó állampolgársági törvény felterjesztése.

89 MOL, PF-TÜK, 17. d., 4/pol-1949. Állampolgársági törvény végrehajtási utasítása. (Az 1948. december 11-én kelt végrehajtási utasításokat közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 113-116. p.)

90 Rákosi adatai a Külügyminisztérium szakértői által 1948 novemberében és december elején készített számításokon alapultak. (Vö. MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 60. d., sz. n./1948-49)

91 MOL, MDP, 276. f., 65. cs., 102. ő. e.

92 NA ČR, ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 8, a. j. 159, Zápis č. 6 ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ, konané dne 20. ledna 1949.

93 SNA, ÚV KSS – Preds., 790. d., a. j. 4, Protokol zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo dňa 5. II. 1949.

demokratikus rendje ellen”, s így nem szerezhetik vissza csehszlovák állampolgárságukat. A Belügyminisztérium által 1948. december 16-ára elkészített, s a járási nemzeti bizottságokhoz eljuttatott jegyzék 1516 személy (családfő) nevét tartalmazta.⁹⁴ A névjegyzék eljuttott Vándor József pozsonyi konzulhoz is, aki 1299 családfő kiértékelése után megállapította, hogy a listán szereplők 40%-a értelmiségi (főleg tanár, tanító és pap), annak összeállításánál tehát „a főszeponct a magyar értelmiség likvidálása volt”. Túlnyomó többségük ellen ráadásul még csak népbírósi eljárás sem volt folyamatban, illetve ha volt is, az a szlovák népbíróóságok magyarelles beállítottasága és gyakorlata ellenére felmentéssel végződött.⁹⁵ A névjegyzéket a későbbiekben többször felülvizsgálták, a következő hónapokban újabb és újabb listák készültek, az azokon szereplő személyek száma pedig hol csökkent, hol nőtt, az SZLKP KB Elnöksége ezért 1950. január 6-án elrendelte a csehszlovák állampolgárság gyorsított megadását az állampolgársággal még nem rendelkező magyarok számára.⁹⁶

A kérdés rendezése azonban ezt követően is meglehetősen vontatottan haladt. Vándor József pozsonyi konzul még 1950 folyamán is több jelentésben számolt be arról, hogy a szlovák hatóságok vagyonekobbzó végzéseket kézbesítenek ki azok számára, akik a Belügyminisztérium említett névjegyzékén szerepelnek, bár akadnak közöttük olyanok is, akik a névjegyzék felülvizsgálása után már állampolgárságot szereztek. A konzul a tudomására jutott esetekről tájékoztatta Fábry Istvánt, a szlovák pártközpont magyar ügyekben illetékes referensét, aki ezt követően Štefan Bašťovanský pártfőtitkárral és Viliam Široký pártelnökkel is tárgyalt a kérdésről. Širokýt állítólág arra is kérte, hogy helyeztesse hatályon kívül az érvényben lévő vagyonekobbzó jogszabályokat, ő azonban ezt határozottan elutasította arra hivatkozva, hogy azok nem csak a magyarokra, hanem általában a kollaboránsokra és hazaárulókra is vonatkoznak, ezért hatályon kívül helyezésük „még időszerűtlen”.⁹⁷

Nem rendelkezett az állampolgársági törvény, sem pedig annak végrehajtási utasításai a külföldön tartózkodók fogadalomtételéről, ami elsősorban a tanulmányaikat Magyarországon folytató nagykorú csehszlovákiai magyar diákokat érintette hátrányosan. Az ő esetüket a csehszlovák hatóságok végül az állampolgársági eskü letételére kijelölt határidő letelte után rendezték, s engedélyezték a számukra, hogy a budapesti csehszlovák külképviseleten utólág is letehessék a fogadalmat.⁹⁸

94 SNA, Poverenictvo vnútra – sekretariát (Belügyi Megbízotti Hivatal – Titkárság, továbbiakban: PV-sekr.), 44. d., 190/48prez. Seznam osob maďarské národnosti, podle ustanovení § 1. odst. 3. zákona ze dne 25 října 1948 č. 245 Sb.

95 A kiértékelt 1299 személy közül 774 ellen indult népbírósi eljárás, közülük 274 személyt ítélték el, a többieket felmentették vagy megszüntették az eljárást velük szemben (MOL, PF – TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 62-63. p.); a teljes névjegyzéket lásd MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 01210/pol-1949.

96 SNA, ÚV KSS – Preds., 794. d., Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS dňa 6. januára 1950; a magyar kisebbség csehszlovák állampolgárságának kérdésére bővebben lásd Šutaj, Štefan: Československé štátne občianstvo obyvateľov maďarskej národnosti po roku 1945 z pohľadu česko-slovenských vzťahov. *Česko-slovenská historická ročenka* 2002. Brno, Masarykova univerzita, 2002, 35-56. p.; Gabzdilová-Olejníková, Soňa – Olejník, Milan – Šutaj, Štefan: i. m. 8-15. p.; előbbi magyar fordításban Šutaj, Štefan: A magyar nemzetiségű lakosság csehszlovák állampolgársága 1945 után a cseh-szlovák kapcsolatok szempontjából. In uő.: *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között...* i. m. 19-46. p.

97 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 021472/1950, 022429/1950; 023379/1950. Vagyonekobbzások a 108/45 Sb. számú elnöki rendelet alapján.

98 MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 65-66. p.

Aggodalommal töltötte el a magyar diplomáciát 1949 januárjában Daniel Okáli áttelepítési kormánybiztos azon rendelete is, amellyel a magyar féllel való előzetes megállapodás nélkül 1948. december 31-i hatállyal egyoldalúan megszüntette az áttelepítésre kijelölt, de át nem telepített több mint 100 ezer szlovákiai magyar konzuláris jogvédelmét, s az azzal járó személyi és vagyoni előnyöket.⁹⁹ A magyar fél aggodalmai azonban ez esetben alaptalanok voltak. Okáli a Megbízottak Testülete 1949. január 20-i ülésén bejelentette, hogy rájuk is vonatkozik a 245/1948 sz. törvény, vagyis ettől fogva ők is kérvényezhették csehszlovák állampolgárságuk visszaadását.¹⁰⁰

A még az 1950-es években is csehszlovák állampolgárság nélkül maradó több ezer szlovákiai magyar állampolgárságát tíz év elteltével rendezték véglegesen. A Nemzetgyűlés 1958. október 17-én elfogadott 72/1958 sz. törvénye kimondta, hogy azok a magyar nemzetiségű személyek, akik a 33. sz. elnöki dekrétum alapján elveszítették csehszlovák állampolgárságukat, s lakóhelyük a Csehszlovák Köztársaság területén van, csehszlovák állampolgárokká válnak, amennyiben más államnak nem állampolgárai.¹⁰¹ A rendezés mintegy 20 ezer állampolgárság nélküli magyart érintett.¹⁰²

A csehszlovákiai magyarság és a magyarországi politikai vezetés elvárása szerint a 245/1948 sz. állampolgársági törvény természetes következménye lett volna az összes magyarelles jogszabály hatálytalanítása.¹⁰³ Azonban nemcsak hogy ezek hatálytalanítása nem történt meg, hanem további magyarelles rendelkezéseket tartalmazott több 1949 első hónapjaiban meghozott jogszabály is. A Nemzetgyűlés 1949. február 23-án elfogadott 63/1949 sz. törvénye például kimondta, hogy azoknak a közalkalmazottaknak a munkaviszonya, akik a megszállás idején Csehszlovákia megszállt területén maradtak, a megszállás hónapjának utolsó napjával megszűntnek tekintendő. Megengedte ugyan a kivételezés kérését, kizárta azonban a kivételezés lehetőségét azoknál, akik a 33. sz. elnöki dekrétum értelmében elveszítették csehszlovák állampolgárságukat.¹⁰⁴ Hasonló szellemiségű volt a Nemzetgyűlés 108. sz. elnöki dekrétumot módosító március 23-i törvénye is, amely továbbra is érvényben hagyta a dekrétumnak a magyarok és németek minden ingó és ingatlan vagyonának elkobzását kimondó rendelkezéseit.¹⁰⁵

99 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 1977/1949-pol. Okáli rendelete az áttelepítésre kijelöltek jogvédelmének megszüntetése tárgyában.

100 SNA, Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov – Zasadnutia Zboru povereníkov (Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala – Megbízottak Testülete ülései, továbbiakban: ÚP ZP – Zas. ZP), inv. č. 443, 41. d., Uznesenia z 29. zasadnutia X. Zboru povereníkov, konaného dňa 20. januára 1949.

101 *Sbierka zákonov republiky Československej*. Ročník 1958, čiastka 29., 195-196. p.

102 *Pravda* 1958. október 3. Pred úpravou ziskavania čs. štátneho občianstva, 4. p.

103 Lásd erre többek között Fábry Zoltán és Balogh-Dénes Árpád már említett 1948. július 15-i emlékiratát, amely a következőket fogalmazta meg: „Szükséges általános törvénnyel kimondani, hogy a csehszlovákiai magyarok minden tekintetben ugyanolyan elbánás alá kerülnek, mint a szlovákok és csehek, és visszamenő hatállyal – ex tunc – hatályát veszíti minden intézkedés, utasítás, rendelet és törvény, mely a magyar nemzetiségűeket különös, a szlovák vagy cseh nemzetiségű csehszlovák állampolgároktól eltérő elbánásban részesítette.” (MOL, MDP, 276. f., 65. cs., 202. ő. e., 1-10. l.)

104 *Sbierka zákonov republiky Československej*. Ročník 1949. Čiastka 21. 201-204. p. A törvényt Vándor József pozsonyi konzul 1949. április 9-én terjesztette fel a magyar Külügyminisztériumba. (MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 3021/1949. A 63/49 sz. törvény [magyar nemzetiségű közalkalmazottak] felterjesztése)

105 *Sbierka zákonov republiky Československej*. Ročník 1949. Čiastka 27. 239. p.

Vándor József pozsonyi konzul ezért 1949. április 27-én azzal a javaslattal terjesztette fel a Külügyminisztériumba a magyarellenes csehszlovák törvényekről és rendeletekről összeállított tájékoztatót, hogy kezdeményezni lehetne azok hatálytalanítását. A Meghatalmazotti Hivatal jogásza által összeállított – korántsem teljes, azonban ennek ellenére alaposnak tekinthető – tájékoztató több mint félszáz elnöki dekrétumot, törvényt, kormány-, szlovák nemzeti tanácsi és szlovák megbízotti rendeletet sorol fel, amelyek egy-két kivételtől eltekintve nem lettek érvénytelenítve. A konzul véleménye szerint „szükségesnek látszik kezdeményező lépések megtétele olyan irányban, hogy a magyarellenes csehszlovák törvények és rendeletek, illetve a csehszlovák törvények magyarellenes intézkedései generális törvénnyel hatálytalaníttassanak legalább azokkal szemben, akik a 245/1948 számú csehszlovák törvény alapján csehszlovák állampolgárságukat újból megszerezték”.¹⁰⁶

A magyar Külügyminisztérium a magyarellenes jogszabályok hatálytalanítását a csehszlovák–magyar kulturális egyezménybe próbálta belefoglaltatni. Az egyezmény 1949 júniusában kidolgozott első magyar tervezete szerint az egyezmény kimondta volna, hogy a két szerződő fél kölcsönösen hatályon kívül helyez és jóvátenni igyekszik minden olyan törvényt és intézkedést, amely „a reakciós rendszerek kormányzata idején a területükön élő és a másik fél nemzetiségéhez tartozó népesség elnemzetlenítésére, beolvasztására irányult”.¹⁰⁷ Ez a követelmény azonban, noha már az 1949 decemberében átnyújtott magyar javaslatban is tompított formában szerepelt, a csehszlovák fél ellenállása miatt végül nem kerülhetett be az egyezménybe. Arról, hogy a magyar diplomácia a szóban forgó jogszabályok érvénytelenítését más alkalomkor is kezdeményezte volna, nincs tudomásunk, az mindezenre tény, hogy hatálytalanításukra mindmáig nem került sor.¹⁰⁸

A halálra ítélt Esterházy János megmentésének kérdése

Az az ügy, amelyben a magyar diplomácia már 1949 tavaszán sem kívánt közbenjárni, a halálra ítélt Esterházy János megmentésének a kérdése volt. A szlovákiai Magyar Párt vezetőjének sorsát korábban éberem figyelemmel követő, letartóztatása ellen 1945. június 9-én még a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál is szót emelő¹⁰⁹ magyar Külügyminisztérium a kommunista fordulatot követően már teljes érdektelenséget tanúsított az arisztokrata politikus sorsa iránt, s ügyét csehszlovák belügynek nyilvánította.

Az 1945. június végén a Szovjetunióba hurcolt, s azóta ott raboskodó Esterházy Jánost a szovjet hatóságok 1949 áprilisában adták ki Csehszlovákiának, ahol azonnal meg is tették az előkészületeket 1947-ben hozott halálos ítélete végrehajtására. Hazaszállításának híre futótűzként terjedt el Pozsonyban és egész Szlovákiában, s családja és ismerősei pozsonyi zsidó körök közreműködésével a legkülönbözőbb helyeken interveniáltak az ítélet

106 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 3802/1949. Diszkriminációs rendeletek módosítása.

107 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 66. d., sz. n./1949.

108 A kisebbségi vonatkozású korabeli csehszlovák jogszabályok összeegyeztetettségére a jelenlegi nemzetközi jogrenddel lásd pl. Patrubány, Miklós (Ed.): i. m.; Tóth Norbert: Az 1944 és 1948 között született egyes kisebbségi vonatkozású csehszlovák jogszabályok a nemzetközi jog és az EU-jog tükrében. In Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): i. m. 57-71. p.

109 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 28. d., 28.298/pol-1945; vö. *Hungary and the Conference of Paris...* i. m. 156. p.

végrehajtásának elhalasztása és a perújrafelvétel érdekében. Prisender Emil, a család barátja 1949. május 1-jén Adler Sándornak, a pozsonyi zsidó egyesület titkárnak társaságában felkereste a magyar főkonzulátust is, ahol a Budapesten tartózkodó konzul távollétében Fodor Endre beosztottat kérték meg, hogy legyen segítségükre az ítélet végrehajtásának megakadályozása érdekében. A beosztott nem kívánt állást foglalni az ügyben, de elkísérte őket az egyik legbefolyásosabb magyar kommunista vezetőnek számító Fábry Istvánhoz, a szlovák pártvezetés melletti ún. Magyar Bizottság¹¹⁰ titkárához, aki azonban mindennemű közbenjárástól mereven elzárkózott.¹¹¹

Vándor konzul az úgyről beszámoló 1949. május 15-i jelentéséhez csatolta többek között a Stószon élő Fábry Zoltán levelének másolatát is, aki a család kérésére Viliam Širokynál próbált közbenjárni Esterházy érdekében. A konzul ugyanakkor jómagya óvakodott bármiféle intervenciótól. Amint azt jelentésében megírta: az őt Pozsonyba való visszatérése után külön-külön felkereső Prisender Emil és Fábry István előtt egyaránt leszögezte, hogy a kérdést csehszlovák belügynek tekinti, amelyben nem illetékes állást foglalni, s kijelentette, hogy az illetékesek ismerik Esterházy magatartását, így nincs is rá szükség, hogy bárki véleményét meghallgassák.¹¹² Vándor óvatoskodó magatartása egyezhetett a Külügyminisztérium álláspontjával, amely május 24-én arra utasította a főkonzulátust, hogy tagjai Esterházy János ügyében „minden beavatkozástól tartózkodjanak”.¹¹³

A pozsonyi főkonzulátuson tett sikertelen látogatását követően Prisender Emil május 3-án Esterházy János húgának, Máriának a társaságában Prágába is elutazott, ahol többek között a magyar követséget is felkeresték a segítség reményében. Bár a külügyi iratok között a látogatásnak nincs nyoma, Esterházy Mária naplójában megörökítette az őket – a szabadságon lévő követ helyett – fogadó követségi titkár reakcióját: „Nem tehetnek semmit. Még szerencse, hogy nem beszéltünk a követtel, mert baj lehetne. Először is Magyarország nem avatkozhatik be Csehszlovákia belügyeibe, másodsor csak nem képzeljük, hogy egy népi demokrácia szót emel egy gróf érdekében? Ő személyesen sajnálja, de János érdekében nem tanácsolná, hogy Magyarország segítségét kérjük.”¹¹⁴

Prisender Emil és Esterházy Mária a magyar követségen tett látogatása után még ugyanaznap felkereste Prágában Vavro Šrobár minisztert is. Az ő közbenjárásának volt végül köszönhető, hogy Klement Gottwald köztársasági elnök a halálos ítélet végrehajtását felfüggesztette,¹¹⁵ s mint ahogy azt május 25-én a prágai magyar követség is jelentette Budapestnek, elrendelték perének újrafelvételét.¹¹⁶ Az újrafelvételi eljárás során a Pozsonyi

110 A Magyar Bizottság az SZLKP KB Politikai Titkárságának 1948. november 12-i határozata alapján jött létre mint a KB magyar ügyekben illetékes segéd- és tanácsadó szerve. Elnöke Daniel Okáli belügyi megbízott, titkára Fábry István, további tagjai Lőrincz Gyula, Major István, Kugler János és Rabay Ferenc, 1948. december 9-i kiegészítését követően egyúttal Ladislav Novomeský oktatás- és népművelésügyi, valamint Ondrej Pavlík tájékoztatásügyi megbízott voltak. (Popély Árpád [szerk.]: i. m. 85., 104. p.)

111 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 83. d., 54/1949. Esterházy János ügye. (Fábry István az Esterházy ügyében közbenjárók kérését hallva állítólag a következőket válaszolta: „Azt is ki kellene végezni, aki az ilyen ügyben közbenjár.” Idézi Molnár Imre: *Esterházy János*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997, 236. p.)

112 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 83. d., 54/1949. Esterházy János ügye.

113 Uo.

114 *Kegyelem életfogytig. Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai Mycielskiné Esterházy Mária feljegyzései alapján.* (összeáll. és szerk. Molnár Imre) Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2008, 34. p.

115 Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*. Budapest, Püski, 1991, 214. p.; *Kegyelem életfogytig...* i. m. 33-34. p.

116 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 83. d., 54/1949. Esterházy János bűnpöre.

Járásbíróság a halálos ítélet tíz évi börtönbüntetésre változtatását javasolta, miután azonban ezt a fellebbviteli bíróság elutasította, az ügy ismét Gottwald köztársasági elnök elé került, aki 1950 áprilisában a halálos ítéletet „kegyelemből” életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta.¹¹⁷ A köztársasági elnök és a politikai vezetés döntését minden bizonnyal a lassan megnyugodó kedélyek ismételt felkorbácsolásától való félelem motiválta, s mindenképpen szeretnék volna elkerülni, hogy a magyar kisebbség a kivégzett Esterházyban a magyarellenes csehszlovák politika mártírját lássa.

A deportált magyarok hazatérése Csehországból és a Dél-akció

A magyar diplomácia a deportálások kezdete óta megkülönböztetett figyelemmel kísérte a Csehországba hurcolt magyarok sorsát. Nem változott ez a kommunisták magyarországi és csehszlovákiai hatalomra jutását követően sem, s a magyar politikai vezetés 1948 folyamán állami és pártvonalon egyaránt több alkalommal sürgette a csehszlovák félnél a deportáltak szabad költözési jogának, vagyis hazatérésének lehetővé tételét. Ennek fényében az is természetes, hogy a prágai és pozsonyi diplomáciai jelentések egészen 1949. évi hazatérésükig figyelemmel követték a deportáltak helyzetét, hazatérésüket követően pedig elhelyezési nehézségeiket és a Dél-akció nevet kapott újabb kitelepítés tervét is.

A csehszlovák hatóságok a magyar családok csehországi széttelepítése során azok végleges letelepítésével számoltak, s 1948 első hónapjaiban sem merült fel részükről a deportáltak hazatérésének engedélyezése, ezért a legkülönbözőbb módon kísérelték meg Csehországban tartásukat. A kormány már említett 1948. márciusi határozatait, valamint a 76/1948 sz. kormányrendelet és a 77/1948 sz. belügyminiszteri hirdetmény kiadását követően nagy propagandát fejtettek ki a deportáltak között annak érdekében, hogy végleges letelepedésre bírják őket.

A csehországi járási munkahivatalok május folyamán tömegesen idézték be a magyarokat, s igyekeztek őket ígérek és fenyegetés kíséretében Cseh- és Morvaország területén tartani. A deportáltak – a korábbiakhoz hasonlóan – ekkor is nagy számban, sokszor akár 100–150 fős csoportokban keresték fel a prágai magyar követséget és kérték közbenjárását hazatérésük elősegítése érdekében. Beszámolóik szerint egyes helyeken pénzbeli támogatást is kilátásba helyeztek a számukra arra az esetre, ha vállalják, hogy nem térnek vissza Szlovákiába, másutt viszont azzal fenyegették meg őket, hogy ha nem írják alá az állampolgársági törvényt, akkor 30 kg-os csomaggal átdobják őket a magyar határon vagy egész életükben munkatáborokban lesznek kénytelenek ingyen dolgozni.¹¹⁸

Bolgár Elek prágai követ 1948 folyamán a deportált magyarok kérvényeinek százait terjesztette fel Budapestre, amelyek „a végső elkeseredés jeleit mutatják”, s „egyre élesebben, kétségbeesettebben és türelmetlenebbül” kérik a magyar kormány támogatását és válaszát. A követ 1948. június 18-i jelentése szerint az elkeseredett és a magyar kormányban csalódott deportáltak egy 50–60 fős csoportja még a prágai szovjet konzulátust is felkereste, ahol elpanaszolták, hogy a magyar követségre nem érdemes jönniük, mivel ott

117 Az újrafelvételi eljárásnak a külügyi iratok között már nincs nyoma. Esterházy életútjára lásd Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. [Somorja], Méry Ratio, 2010.

118 MOL, PN-TÜK, 29. d., 92/pol.-1948. Helyzetjelentés a Cseh- és Morvaországba hurcolt magyarságról; MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 76. p.

csak vigasztalják őket, de semmit nem tudnak tenni az érdekükben.¹¹⁹ A deportáltak panaszaiknak gyakran visszatérő kérése volt az is, hogy amennyiben a magyar kormány nem tudná biztosítani az otthonaikba való hazatelepítésüket, akkor legalább a Magyarországra való áttelepülésüket segítse elő.¹²⁰

A munkahivatalok igyekezete az ígéretek és fenyegetések ellenére kudarcba fulladt. A deportáltak nagyrészt csupán abban az esetben lettek volna hajlandók állampolgárságért folyamodni, ha visszatérhetnek Szlovákiába, s ésszerűtlennek tartották, hogy csehszlovák állampolgárságukat visszakapják ugyan, de otthonaikba nem térhetnek vissza. Voltak, akik hajlandók lettek volna letelepedni Csehországban, de csak abban az esetben, ha kisebbségi jogokat, magyar iskolákat, újságot kapnak, számosan pedig a csehországi szervektől is a Magyarországra való áttelepülésük elősegítését kérték. Az 1948 júniusában még Csehországban tartózkodó 32 201 deportált közül mindössze 2 209 kérte állampolgársága visszaadását, s közülük is csupán 1 531 volt azoknak a száma, akik jelezték letelepedési szándékukat.¹²¹

A propaganda kudarca, a deportáltak rohamos fogyása – 1948 tavaszán és nyarán tömegesen szöktek haza otthonaikba – és a munkaszolgálat lejárta arra készítette a Nemzetgyűlést, hogy 1948. július 21-én elfogadott 175/1948 sz. törvényével oly értelemben módosítsa a munkakötelezettségről rendelkező elnöki dekrétumot, hogy a munkaszolgálat ideje kétszer egy évvel meghosszabbítható.¹²² Ezzel a deportáltak eredetileg maximálisan másfél évig tartó munkaszolgálatának ideje három évre emelkedett, vagyis elméletileg 1949 végéig – 1950 elejéig lett volna jogalapja Csehországban tartásuknak. Az illegálisan hazaszökött deportáltak, akik számát Wagner konzul 1948. szeptember 3-i jelentésében 20 ezerre becsülte, hazatérésük után egyre nagyobb számban keresték fel a főkonzulátust, immár a pozsonyi magyar képvisellettől várva tanácsadást és ügyes-bajos gondjaik megoldását.¹²³

A még Csehországban tartózkodó deportáltakra igyekezett nyomást gyakorolni a csehországi járási munkahivataloknak az a felhívása, amelynek egy példányát Wagner konzul ugyancsak szeptember 3-án juttatta el Budapestre. A Csehországban dolgozó magyar lakossághoz címzett kétnyelvű felhívás az állampolgárság ígérete mellett Szlovákiában elkobzott vagyonuk részbeni megtérítésével igyekezett rábírni őket, hogy csehországi munkahelyükön maradjanak.¹²⁴ A hatóságok a deportáltak meggyőzése céljából *Jó Barát* címmel magyar nyelvű hetilapot is indítottak. A Földművelésügyi és a Népjóléti Minisztérium kiadásában megjelenő, 1948. július 28-án útjára bocsátott lap az első engedélyezett magyar nyelvű sajtótermék volt a második világháború utáni Csehszlovákiában. Különösen az első számai fejtettek ki erőteljes propagandát a deportáltak további Csehországban tartása mellett, közölve többek között a munkahivatalok fent említett felhívását is.¹²⁵ A lapról alkotott teljes képhez hozzátartozik azonban az is, hogy a későbbiekben, a deportáltak

119 MOL, PN-TÜK, 29. d., 92/pol.-1948. Helyzetjelentés a Cseh- és Morvaországba hurcolt magyarságról.

120 Pl. MOL, PN-TÜK, 29. d., 92/pol.-1948. Helyzetjelentés a Cseh- és Morvaországba hurcolt magyarságról; uo. 29. d., 104/pol.-1948. Újabb deportált levelek felterjesztése; uo. 30. d., 115/pol.-1948. Csehországi magyar munkaszolgálatosok újabb beadványai

121 SNA, PV-sekr., 191. d., 117/48 sekr. dõv.

122 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 63., 1295. p.

123 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 3078/pol-1948. Deportált magyarok tömeges szökései.

124 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 3077/pol-1948. Csehországban dolgozó magyarokhoz felhívás.

125 *Jó Barát* 1948. július 28. A Csehországban dolgozó magyar lakossághoz, 1-2. p.

hazatérésének engedélyezését követően hatékony szerepet vállalt tájékoztatásukban és megoldatlan problémáik rendezésében. Példányai a prágai magyar követségre is eljutottak, amely azokat hónapokon keresztül rendszeresen továbbította a magyar Külügyminisztériumba.¹²⁶

A deportáltak Csehországban tartásáért indított akció kudarca, a szökések nagy száma és az erőteljes magyar diplomáciai nyomás ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy csehországi munkakötelezettségüket hosszú távon nem lehet fenntartani. Ezt a felismerést tükrözte a prágai pártvezetés 1948. július 19-i és a kormány szeptember 30-i határozata arról, hogy 1949. május 1-ig lehetővé kell tenni Szlovákiába történő hazatelepülésüket.¹²⁷ Mindez azonban nem várt, s igen kényes feladat megoldása elé állította a párt- és állami szerveket, a deportáltak hátrahagyott vagyonába ugyanis időközben több ezer szlovák telepest, ún. bizalmit helyeztek, akik előbb csupán a vagyon kezelői, elkobzása után pedig annak tulajdonosai lettek.

A deportáltak hazaszállításának és elhelyezésének részleteiről az SZLKP KB Politikai Titkárságának 1948. november 24-i és a Megbízottak Testülete december 3-i ülése határozott. A deportáltak vagyonába betelepült bizalmiak érdekeit szem előtt tartó határozataik szerint saját házába csak az a deportált térhet vissza, akinek vagyonát még nem kobozták el vagy nem utalták ki bizalmiaknak, azokat a hazatelepülőket pedig, akik vagyonát elkobozták és kiutalták, Szlovákia más területein kell elhelyezni és munkába állítani.¹²⁸ A rendkívül kényes kérdés rendezése céljából Július Ďuriš földművelésügyi és Evžen Erban népjóléti miniszter 1948. november 23-án felhívással fordult a deportáltakhoz, amelyben tartós csehországi letelepedésre szólította fel őket, egyúttal azonban azt is a tudomásukra hozta, hogy a hazatérni szándékozók az 1949. január 1-től április 30-ig terjedő időben szervezett transzportokkal visszatérhetnek Szlovákiába. Az engedély nélkül hazatérők számára szigorú büntetést helyeztek kilátásba, s jelezték azt is, hogy némelyek „nyomós okból” nem térhetnek majd vissza saját gazdaságaikba.¹²⁹

Hazatérésük lehetősége érthetően nagy reményeket, ugyanakkor számos aggodalmat is kiváltott a deportáltak körében. Miután Bolgár Elek prágai követ már említett 1948. de-

126 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 47. d., 2802/pol-1948. Csehszlovák propagandakiadvány a deportált magyarok részére; uo. 47. d. 2981/pol-1948, 3246/pol-1948, 3497/pol-1948, 0114/pol-1948, 018/pol-1948. (A *Jó Barát* értékelésére lásd Molnár Imre – Tóth László [összeáll.]: *Mint fészkből kizavart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1990, 143-144. p.; Tóth László: *Köz – művelődés – történet*. Budapest, Ister, 2000, 80-82. p.)

127 A szlovákiai magyarok csehországi deportálására vonatkozó, szökéseiket és hazajövetelüket is tárgyaló visszaemlékezéseket lásd Ujváry Zoltán: *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehországba*. Pozsony, Vox Nova Rt., 1991; Molnár Imre – Varga Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945-1953)*. Budapest, Püski, 1992; Zalabai Zsigmond (összeáll.): *Magyar jeremiád. Visszaemlékezések, versek, dokumentumok a deportálásról és a kitelepítésről 1946-1948*. Pozsony, Vox Nova /Pro Patria Füzetek 1./, 1995; Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945-1948*. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság /Források a kelet-közép-európai kisebbségek 20. századi történetéhez 1./, 2003.

128 SNA, Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – Sekretariát (Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága – Titkárság, továbbiakban: ÚV KSS – Sekr.), 1. d. Zápisnica zo schôdzky politického sekretariátu, konaného dňa 24. novembra 1948; SNA, ÚP ZP – Zas. ZP, inv. č. 437, 39. d. Uznesenia zo zasadnutia X. Zboru povereníkov, konaného dňa 3. decembra 1948. (A Megbízottak Testülete határozatát közzétette Popély Árpád [szerk.]: i. m. 99-100. p.)

129 *Jó Barát* 1948. december 1. Magyar nemzetiségű polgártársainkhoz, 1. p. (A felhívást közzétette Popély Árpád [szerk.]: i. m. 92-93. p.)

cember 2-i jelentésében a miniszterek felhívását felterjesztette Budapestre, a Külügyminisztérium még aznap felkérte a két magyar külképviseletet, hogy mind a Csehszlovákia maradó, mind pedig a visszatérő deportáltak további sorsát kísérik figyelemmel. Csordás István alkonzul december 22-i jelentése úgy tudta, hogy igen kevesen vannak olyanok, akik Csehszlovákia kívánnak maradni, mindenki hazavágyik, bizonytalansággal tölti el őket ugyanakkor az, hogy sokuk házában szlovák lakik.¹³⁰ Ugyanezekre hívta fel a figyelmet december 19-én Bolgár követ is, aki szerint „elenyésző lesz azoknak a száma, akik nem akarnak hazatérni”. A követ szerint nagy nyugtalanságot váltott ki a deportáltak körében Ďuriš és Erban miniszterek kiáltványának az a kitétele, hogy egyesek „nyomós okból” nem kaphatják vissza házukat és gazdaságukat, ezért a követségtől kértek ezzel kapcsolatban felvilágosítást. Az a hír is elterjedt közöttük, hogy a „nyomós ok” által érintettek nem térhetnek vissza régi lakóhelyükre, hanem szétszórják őket Szlovákia északi és északkeleti vidékeire. Bolgár a követséget nap mint nap felkereső deportáltakkal való érintkezésből azt állapította meg, hogy általában összekapcsolják hazatérésük és állampolgárságuk kérdését. A deportáltak – nagy valószínűséggel korábbi tapasztalataik alapján, amikor állampolgárságuk visszaszerzésének feltétele csehszlovák letelepedésük volt – attól tartottak, hogy ha Csehszlovákia tesz le az állampolgársági esküt, már nem térhetnek vissza Szlovákiába.¹³¹

Bolgár követ jelentésének ez utóbbi kitétele készíthette arra a magyar Külügyminisztériumot, hogy 1949. február 11-én szóbeli jegyzékben kérje a csehszlovák féltől, hogy a végrehajtási utasításban megjelölt február 14-e helyett állapítson meg új határidőt az állampolgársági eskü letételére, mivel a hazatérő deportáltak otthon szeretnék letenni az állampolgársági esküt.¹³²

A deportáltak intézményes hazaszállítása 1949 első napjaiban meg is indult, s májusig az összes magyar, aki nem akart Csehszlovákia maradni, visszatérhetett Szlovákiába. Elhelyezésük azonban a viszonylagos szervezethez ellenére sem volt problémamentes. Legtöbbjük házában szlovák telepések laktak, akik azt nem kívánták visszaadni volt tulajdonosaiknak, a hazatérők ugyanakkor a legkülönbözőbb módon, akár erőszakkal is, megpróbálták visszaszerezni vagyonaikat. Az elhelyezésüket figyelemmel követő prágai és pozsonyi magyar képviselő jelentései és a panaszaikról felvett jegyzőkönyvek egyaránt arról tanúskodnak, hogy a hazatérők a számukra kijelölt birtokokba nem voltak hajlandók betelepülni, hanem mindegyikük saját otthonába igyekezett visszajutni. Sok esetben azonban, ha a szlovák telepés kész is volt kimenni a magyar házából, s azt visszaadni eredeti tulajdonosának, a megegyezést és a szlovákok elköltözését a szlovák hatóságok akadályozták. Az elkeseredett deportáltak panaszai között ismét felmerült az a kérelem, hogy amennyiben nem tudnák saját házukba visszajutni, telepítsék át őket Magyarországra.¹³³

A magyar Külügyminisztérium a hazatérő deportáltak elhelyezésének visszasságairól értesülve már 1949. január 27-én a budapesti csehszlovák követségen átadott szóbeli jegyzékében kérte a csehszlovák kormánytól „a közmunka-kötelezettség alól Csehor-

130 MOL, PF-TÜK, 16. d., 256/pol.-1948. A deportált magyarok letelepítése és hazatérése.

131 MOL, PF-TÜK, 16. d., 266/pol.-1948. A deportált magyarok letelepítése és hazatérése.

132 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 586/pol.-1949.

133 MOL, PN-TÜK, 35. d., 26/biz.-1949. A deportált magyarok letelepítése és hazatérése; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 682/1949. Rubin Péter követségi titkár szlovákiai útja; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 1445/1949. Hazatért csehszlovák deportáltak panaszáról felvett jegyzőkönyvek felterjesztése; uo. 3100/1949. Látogatás Baštovanský KSS-főtítkárnál; uo. 3804/1949. A deportálásból visszatértek elhelyezése.

szágból hazatért” magyarok ügyének kielégítő rendezését. A jegyzék szerint az eljárás, miszerint a hazatérők jelentős részét nem engedik vissza otthonába, „nem járul hozzá a két egymás mellett élő nép zavartalan barátságához”.¹³⁴

A hozzá forduló panaszosok ügyében rendszeresen interveniált a szlovák hatóságoknál 1949 tavaszán Vándor József pozsonyi konzul is. Megpróbált közbenjárni az érdekekben Viliam Širokynál, az SZLKP elnökénél és Štefan Baššovanský főtitkáránál tett látogatásai során is, akik figyelmét több alkalommal felhívta a deportáltak elhelyezése során tapasztalt visszasságokra. Baššovanský előtt szóvá tette többek között a dél-szlovákiai pártfunkcionáriusok 1949. március 22-i érsekújvári értekezletén elmondott beszédének azt a kitételét, amely a hazatérő magyarok elhelyezésével kapcsolatban hangsúlyozta, hogy „senki nem áll jogában hozzányúlni másnak a vagyonához, még akkor sem, hogyha saját volt tulajdonáról van szó, amit jogerősen elkoboztak”. A konzul érvelése szerint a deportálásból hazatértek esetében nemigen lehetett szó „jogerős elkobzásról”, mivel a 88. sz. elnöki dekretum, amelyre hivatkozva az akciót végrehajtották, nem ad lehetőséget a munkaszolgálatra behívottak vagyonának elkobzására, már csak azért sem, mivel ideiglenes közmunkát feltételez, ráadásul elvileg nem csak a magyarokra vonatkozik.¹³⁵

Az elhelyezést nem nyert s vagyonukat vissza nem kapott deportáltak tömegesen fordultak a főkonzulátushoz hazaszállításuk lezárultát követően is. A konzul azonban ekkor – a korábbi gyakorlattól eltérően – közvetlenül már nem járt el az ügyekben, hanem igyekezett a szlovák pártvezetés melletti Magyar Bizottsághoz irányítani őket. Mindennek az lett a következménye, hogy az érintettek a főkonzulátust egyre ritkábban keresték fel, s egyenesen a Magyar Bizottsághoz, illetve annak titkárához, Fábry Istvánhoz fordultak panaszukkal.¹³⁶

Miután a deportáltak hazaszállítása lezárult, a magyar Külügyminisztérium a követséget és a főkonzulátust egyaránt felkérte, hogy részletes jelentésben számoljanak be a szállítások lebonyolításáról és a kérdés állásáról. Ezt követően mindkét képviselői szerv kísérletet tett a hazatértek és a Csehszlovákiában maradt magyarok számának számszerűsítésére is. A követség a prágai Népjóléti Minisztériumtól kapott információkra hivatkozva 4500 családban, ill. 19 ezer személyben adta meg a hazatértek, s 150–200 családban, ill. 1500 személyben a cseh országrészekben maradók számát.¹³⁷ A főkonzulátus által közölt adatok szerint 1948 végéig 4555 család, majd 1949. április végéig intézményesen további 5136 család tért vissza Szlovákiába. A Csehszlovákiában maradt családok száma 171, a Magyarországra távozóké pedig 86. Másnak juttatott ingó vagyonukat a hazatértek – szórványos esetek kivételével – nem kapták vissza, 2285 család nem kapta vissza eredeti ingatlan vagyonát, 800–900 család pedig lakóházát sem.¹³⁸ A követség és a főkonzulátus adatai meglehetősen nagy precizitást mutatnak, s ha nem is teljes egészében, de többékevésbé fedik a hazatértek számáról és elhelyezéséről készült hivatalos csehszlovák adatokat, amelyek szerint 1949 első négy hónapjában 4602 család (19 184 személy) települt

134 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 01243/pol-1949.

135 MOL, PF-TÜK, 18. d., 97/pol.-1949. Látogatás Viliam Široký KSS elnök és miniszterelnök-helyettesné; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 3100/1949. Látogatás Baššovanský KSS-főtitkáránál.

136 MOL, PF-TÜK, 18. d., 200/biz.-1949/2; 246/biz.-1949/2. A csehszlovák munkaszolgálatból visszatértek elhelyezése.

137 MOL, PF-TÜK, 17. d., 130/biz.-1949. Deportáltak.

138 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 133/1949. Deportáltak.

vissza Szlovákiába, közülük azonban csupán 2070 család térhetett vissza saját otthonába, 1186 családot rokonainál, 1346 családot pedig kiutalt lakásokban helyeztek el.¹³⁹

A Csehszorból hazatért magyarok és a vagyonukba betelepült szlovák telepesek közötti viszony rendezésébe a szlovák pártvezetés bevonta a Magyar Bizottságot, ill. annak egyes tagjait is. Miután a már említett érsekújvári munkaértekezlet alapján a helyzet rendezése érdekében létrehozott bizottságok gyakorlatilag semmiféle eredményt nem értek el, a Magyar Bizottság a pozsonyi pártközpont elé terjesztette a megoldást célzó, s a szlovák telepesek elköltöztetésének lehetőségével is számoló javaslatát.¹⁴⁰ Vándor konzul a bizottság tagjaira hivatkozva 1949. május 31-én e javaslatok egyik eredményének nevezte a Szlovák Telepítési Hivatal azon utasítását, amely a lakosságcsere keretében Magyarországról áttelepült, s a deportáltak vagyonába betelepített szlovákok elhelyezésének módozatait és feltételeit szabályozta.¹⁴¹

A konzul véleménye szerint feltehetően a Magyar Bizottság javaslatának következménye volt az a határozat is, amelyet az SZLKP KB Elnöksége 1949. június 3-án fogadott el a hazatért deportáltak elhelyezésének elősegítésére.¹⁴² A pártvezetés azokban a járásokban, ahol a hazatérő magyarok elhelyezését és munkába állítását nem sikerült megoldani, többek között a Magyar Bizottság két tagjának részvételével bizottságok létrehozását rendelte el azzal a céllal, hogy a helyszínen tegyenek javaslatot a vitás esetek rendezésére. Az elfogadott határozat szerint az el nem helyezett családokat meg kell nyerni az állami gazdaságok és ipari létesítmények számára, meg kell vizsgálni új lakások építésének lehetőségét, s azt is, hogy az áttelepültek és a kolonisták nem rendelkeznek-e túl nagy lakással vagy több házzal.¹⁴³

Az elfogadott határozat ugyanakkor – bár arra a konzul akkor még nem figyelt fel – tartalmazta egy új koncepció elemeit is, mégpedig a hazatértek elhelyezésének és a módosabb magyar parasztsággal való leszámolás összekapcsolását. Egyik pontja ugyanis kimondta, hogy a hazatértek elhelyezését az adott vagy valamely közeli településen élő gazdagok, különösen pedig a „politikailag kompromittált” személyek rovására kell megoldani, „akik vagyonát már elkobozták vagy még elkobozhatják”. A határozat ugyan nemzetiséget nem említett, mivel azonban magyarulka településekről volt szó, nem kérdéses, kiket értettek az adott vagy közeli településeken élők alatt. A határozatba ekkor még nem került be, de annak vitája során Daniel Okáli már felvetette az állampolgársággal még nem rendelkező magyarok Csehszorbba telepítésének lehetőségét is.¹⁴⁴

139 SNA, ÚV KSS – Preds., 792. d., Protokol zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS dňa 7. septembra 1949; vö. Vadkerty Katalin: *A deportálások...* i. m. 92. p.; Bobák, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944-1948)*. Martin, Matica slovenská /Spisy Historického odboru Matice slovenskej 13./, 1996, 140-141. p.

140 Vándor konzul a Magyar Bizottság javaslatát 1949. május 6-án terjesztette fel a Külügyminisztériumba: MOL, KÜM – TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 4856/1949. A KSS 5-tagú Magyar Bizottságának javaslata a Csehszorból visszatelepültek ügyében.

141 MOL, KÜM – TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 133/1949. Deportáltak; uo. 52. d. 5521/1949pol. A KSS Magyar Bizottságának javaslata deportált ügyben.

142 MOL, KÜM – TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 200/1949. A KSS Központi Bizottságának határozata a deportálásból visszatértek elhelyezésére.

143 SNA, ÚV KSS – Preds., 791. d., Zápis zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo dňa 3. júna 1949; a határozatot közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 190-191. p.

144 SNA, ÚV KSS – Preds., 791. d., Protokol zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo v Bratislave dňa 3. júna 1949.

A Csehországból hazatért magyar deportáltak elhelyezése idővel paradox módon újabb magyarellenes intézkedéssé fajult, s újabb deportálási akciót eredményezett. A szlovák pártvezetés a kérdést egy másik telepítési akcióval, az osztályszempontból és politikailag megbízhatatlannak minősített magyarok Csehországba telepítésével, ill. a hazatért deportáltaknak az ő birtokukban és házukban való elhelyezésével igyekezett megoldani. A Dél-akció megnevezést kapott tervet pártvonalon az SZLKP KB Elnökségének 1949. szeptember 7-i, állami vonalon a Megbízottak Testülete szeptember 12-i határozata konkretizálta. Az akció levezénylésével Daniel Okálit bízták meg, az egyes járásokban pedig különbizottságokat alakítottak egyrészt annak megállapítására, hogy ki lakhat a volt deportált házában: a hazatért volt tulajdonos vagy a vagyonába betelepült szlovák telepes. A bizottságok másik feladata a politikailag megbízhatatlan, s biztonsági okokból Csehországba telepítendő személyek, ill. családok jegyzékének az összeállítása volt, akik házában és vagyonában a deportáltakat vagy a deportáltak vagyonába betelepült szlovákokat kívánták elhelyezni.¹⁴⁵

A névjegyzékekre elsősorban az állampolgárságukat vissza nem kapott, a magyarországi áttelepítésre „háborús bűnösként” kijelölt, de át nem telepített, valamint a népbíróságok által elítélt, de áttelepítésre nem kijelölt módosabb személyeket kellett volna felvenni. A kitelepítésre kijelölt családok száma folyamatosan változott. Mivel kiválasztásuk során nem tartották be a megfogalmazott szempontokat, s számos visszaélés is történt, a listákat többször felülvizsgálták. A névjegyzékbe felvettek közül a legtöbben népbíróság előtt egyáltalán nem álltak, vagy ha igen, az felmentette őket, s legtöbbször állampolgársággal is rendelkezett. Az eredeti elképzelések még mintegy 3 ezer család, azaz 14–15 ezer személy Csehországba telepítéséről szóltak. Ez a szám szeptember végére ezer családra, azaz 4 ezer személyre, október elejére 866, október közepére pedig 644 – egy-két kivételtől eltekintve magyar – családra csökkent.¹⁴⁶

Az újabb kitelepítési előkészületeit nem lehetett titokban tartani, híre kiszivárgott, s a magyar lakosság körében pánikhangulatot idézett elő. Nagy számban keresték fel a pozsonyi magyar főkonzulátust s kérték védelmét nem csak az érintettek, hanem azok is, akiket a tervezett akció híre bizonytalanságban tartott. A főkonzulátus az akcióról 1949. szeptember 14-én értesült,¹⁴⁷ s három nap múlva már jelentésben tájékoztatta Budapestet annak előkészületeiről. Vándor József konzul szerint – akit ugyan Fábry István, a Magyar Bizottság titkára azzal nyugtatott meg, hogy a „reakciós elemek” elszállításáról van szó, s az akció nem csak a magyarokra terjed ki – félő, hogy a csak a magyarokkal szemben alkalmazott eljárás „újból egy tömbbé fogja kovácsolni a magyarokat, újból bizonytalanságba

145 SNA, ÚV KSS – Preds., 792 d., Uznesenie Predsedníctva KSS zo dňa 7. IX. 1949 o riešení niektorých otázok na južnom pohraničí; SNA, ÚP ZP – Zas. ZP, 46. d., Uznesenia z 57. zasadnutia X. Zboru povereníkov, konaného dňa 12. septembra 1949; a két határozatot közzétette Šutaj, Štefan: „Akcia Juh“. *Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR /Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, Vol. 8./, 1993. 66-74. p., Popély Árpád (szerk.): i. m. 193-201. p.

146 A Dél-akcióra bővebben lásd Šutaj, Štefan: „Akcia Juh”... i. m.; Šutaj, Štefan: A Dél-akció. A szlovákiai magyarok 1949. évi kitelepítése. *Regio* 3. évf. (1992) 2. sz., 91-112. p.; Hrabovec, Emília: „Aktion SÜD”. Die ungarische Frage in der südlichen Slowakei von September bis Oktober 1949. In Lukan, Walter – Suppan, Arnold (Hrsg.): *Nationalitäten und Identitäten in Ostmitteleuropa. Festschrift aus Anlaß des 70. Geburtstages von Richard Georg Plaschka*. Wien – Köln – Weimar, Böhlau /Osthefte. Sonderband; 12./, 1995, 97-117. p.; Hrabovcová, Emília: Akcia JUH. Jeseň 1949 na južnom Slovensku v tieni štátnej bezpečnosti. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989. I*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001. 425-454. p.; Vadkerty Katalin: *A deportálások...* i. m. 82-89. p.

147 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 746/1949. A megbízhatatlannak eltávolítása a magyar vidékről.

fogja lökni (...) az összmagyarságot s a sovinizmus újabb hullámát fogja felidézni – úgy a magyar, mint a szlovák lakosságánál”. A konzul ezt követően a Külügyminisztériumtól azt az utasítást kapta, hogy az eseményekről folyamatos tájékoztatást küldjön, azokat úgy kísérelje figyelemmel, hogy minden részletre vonatkozóan tájékoztatást nyerjen, „ugyanakkor semminemű olyan ténykedést ne tegyen, hogy az a csehszlovák hatóságok érzékenységét sértse”.¹⁴⁸

Miután a tervbe vett akcióról szeptember 25-én az új prágai magyar követ, Szkladán Ágoston is beszámolt, a magyar Külügyminisztérium már „illetékes politikai tényező” közbelépésének szükségességét fontolgatta. A Külügyminisztérium a beérkezett információkból azt a következtetést szűrte le, hogy az akció mögött „Okáli és a szlovák nacionalista körök” állnak, amihez Viliam Široký pártelnök és a Magyar Bizottság tagjai „jóhiszemű segítséget nyújtanak”, s nem a szlovákiai reakció, hanem a dél-szlovákiai magyar elemek elleni harcról van szó. A Külügyminisztérium szerint rá kellene mutatni arra, hogy az akció mit jelentene a „nemzetközi reakció” számára, s arra, hogy furcsa fényt vetne a barátsági szerződés utáni viszonyra is, mivel azt a látszatot keltené, hogy a szlovákiai magyarokkal szembeni kényszerintézkedések tovább folynak. A szlovákiai magyar reakciókat nem kívánjuk védelmezni, ezért hangsúlyozni kell, hogy az olyan intézkedések ellen, amelyeknek nincs nemzetiségi jellege, s a cseh és szlovák reakciókat is érinteni fogják, semmi kifogásunk nem lesz, „de minden csak magyarokat érintő kérdést, legyen bár annak a látszata, hogy a reakciós magyarok ellen szól, éppen azért mert nemzetiségi jellege van, helytelenítünk ilyen formában” – zárta fejtegetését a külügyminisztériumi feljegyzés.¹⁴⁹

A telepítések kezdetét a listára felvettek kiválasztása körüli visszásságok és a prágai pártvezetés jóváhagyásának hiánya miatt többször elhalasztották. A végül 1949. október 12-én útjára indított akcióból is végül csupán egyetlen mozzanat valósult meg: a Somorjai járásból kijelölt családok bevonozása és útnak indítása Csehország felé.¹⁵⁰ A transportot azonban a cseh hatóságok nem voltak hajlandók átvenni, ezért azt a Nyitraiánok melletti üresen álló internálótáborba irányították. Ott néhányan elszegődtek a közeli erdőgazdaságokba és állami birtokokra, mások a morva határ mentére kerültek.

A deportáltak következő szerelvényének október 13-án Galántáról kellett volna útnak indulnia. A vagonok elő voltak készítve, megjelent a katonaság és a csendőrség is, a rakodás megkezdését azonban hirtelen leállították. Ezt követően Galántára érkezett Viliam Široký miniszterelnök-helyettes is, aki kifogásolta az egész akció megindítását, azt megdöntően nevezte, s kijelentette, hogy azért „valakinek felelnie kell”.¹⁵¹ A Dél-akció keretében zajló kitelepítés leállítását még október 12-én Prágában rendelték el, egyelőre ideiglenes jelleggel.¹⁵² Az akció várható kedvezőtlen nemzetközi visszhangjától tartó prágai pártvezetés lépését döntő mértékben befolyásolta a magyar kommunista vezetés fellé-

148 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 640/1949. A megbízhatatlanok eltávolítása a magyar vidékről.

149 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 698/1949. A megbízhatatlanok eltávolítása Szlovákia magyar vidékéről.

150 Az érintett családok számát különböző szlovák források 26-ban, ill. 32-ben adják meg, a pozsonyi magyar főkonzulátus iratai 60 családot említnek. (vö. Vadkerty Katalin: *A deportálások...* i. m. 88. p.; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 909/1949. A reakció elleni küzdelem újabb megnyilatkozásai Csehszlovákiában; MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 8., 81. p.)

151 MOL, PF-TÜK, 1. d., sz. n./1949. Újabb deportálások Csehországba.

152 Šutaj, Štefan: *A Dél-akció...* i. m. 109. p.

pése, amely ezekben a napokban diplomáciai úton és pártvonalon is tudtára adta a csehszlovák félnek az újabb kitelepítéssel szembeni aggályait.¹⁵³

Szkladán Ágoston prágai követ 1949. október 12-én Rudolf Slánskynál, a CSKP főtitkáránál és Viliam Široký miniszterelnök-helyettesnél, Vándor József pozsonyi konzul pedig október 13-án Štefan Baštovanský szlovák pártfőtitkárnál tiltakozott az osztályszempontúnak feltüntetett akció egyoldalú magyarellenessége ellen. Mindketten hangsúlyozták, hogy az ellenkezik a marxi-lenini nemzetiségi politika elveivel, s a nemzetközi reakció ügyét szolgálja. Cáfolták egyúttal azt a szlovák fél által terjesztett híresztelést is, hogy az akciót a magyar kormány és az MDP tudtával és előzetes jóváhagyásával hajtják végre, valamint hogy azt Gustáv Husáknál tett hivatalos látogatása során maga Szkladán követ is helyeselte volna.¹⁵⁴ Vándor konzul a Dél-akcióval kapcsolatos magyar álláspontról október 6-án és 13-án N. G. Novikov pozsonyi szovjet főkonzult is tájékoztatta, aki előtt szintén cáfolta, hogy azt a magyar fél hozzájárulásával indították volna el.¹⁵⁵ Vándor előtt Novikov nem is titkolta, hogy a kitelepítési tervről tudomása van, s azt is közölte a magyar konzullal, hogy őt is úgy tájékoztatták, miszerint annak végrehajtására Szkladán követ hozzájárulásával kerül sor.¹⁵⁶

Pártvonalon a magyar kommunista vezetés október 13-án kereste meg Prágát, amikor Farkas Mihály, az MDP főtitkárhelyettese pártja nevében a CSKP KB Titkárságához intézett levelében tiltakozott a telepítési akció ellen, s kérte fel a prágai vezetést a közbeavatkozásra. Kifogást emelt az ellen, hogy a meghirdetett cél, vagyis a kulákság elleni harc kizárólag Dél-Szlovákia magyarlakta területére korlátozódik, az áttelepítésre kijelöltek elenyésző kivételtől eltekintve mind magyarok, ráadásul számos olyan van közöttük, aki sem a kulákok közé nem sorolható, sem reakciós tevékenységet nem fejtett ki. A levél szerint félt, hogy az akció a kulákság elleni harc fokozása helyett a magyarok és a szlovákok közötti nemzeti ellentéteket fogja felszínre hozni, ezért arra figyelmeztet, hogy végrehajtása kedvezőtlen visszhangot váltana ki Magyarországon, s hátrányosan befolyásolhatná a két ország között megerősödőben lévő baráti viszony további alakulását.¹⁵⁷

A magyarországi tiltakozásra és a kitelepítési akció Prágából elrendelt ideiglenes leállítására a szlovák pártvezetés egy hét elteltével reagált, s az SZLKP KB Elnöksége 1949. október 21-én kényszeredetten bár, de szintén kimondta az akció leállítását. Az elnökségi ülés résztvevői ugyanakkor keményen bírálták a Magyar Bizottságot is, amely a magyarországi tiltakozást követően – noha két tagja (Fábry István és Kugler János) a Dél-akció elő-

153 Szkladán prágai követ mindezt 1949. októberi összefoglaló jelentésében úgy értékelte, hogy „az akcióval kapcsolatos aggodalmak magyar részről történt hangoztatása, az akció marxista-leninista megbírlása minden valószínűség szerint komoly szerepet játszott abban, hogy az akciót végülis leállították, illetve nem hajtották végre”. (MOL, PN-TÜK, 37. d., 613/biz.-1949-2. Október havi politikai összefoglaló)

154 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 764/1949. Bemutakozó látogatás Slánský főtitkárnál; uo., 52. d., 11112/1949. Beszélgetés Široký miniszterelnök-helyettesel; uo., 53. d., 790/1949. A megbízhatatlanok eltávolítása a magyar vidékről.

155 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 790/1949. A megbízhatatlanok eltávolítása a magyar vidékről; Novikov az első találkozó megőrkítő naplójában október 5-re tette annak időpontját (Волокитина, Т. В. [отв. ред.]: *Советский фактор в Восточной Европе 1944-1953. Т. 2. 1949-1953. Документы.* Москва, Росспэн, 2002, 179-180. p.)

156 Novikov értesülései Gustáv Husáktól származtak, aki október 4-én tájékoztatta őt a magyar követ állítólagos hozzájárulásáról. (Волокитина, Т. В. [отв. ред.]: *Советский фактор... Т. 2. 1949-1953... i. m., 177-178. p.;* vö. Nosková, Helena: *Ztráta tolerance... i. m. 108-109. p.)*

157 MOL, MDP, 276. f., 65. cs., 202. ö. e., 52-53. l.; a levelet közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 202-203. p.

készítésében korábban maga is közreműködött – október 14-én szintén szót emelt annak egyoldalú magyarellenessége ellen.¹⁵⁸ Az sem volt titok, hogy a bizottság magyar tagjai szoros kapcsolatot tartanak fenn a magyar főkonzulátussal, amely többek között a tőlük szerzett értesülések alapján tájékoztatta Budapestet az akció előkészületeiről.

Štefan Bašťovanský pártfőtitkár az elnökségi ülésen megemlítette Vándor konzullal folytatott beszélgetését is, aki felröptette neki az akció magyarelles, nacionalista jellegét, s azzal a kijelentéssel távozott tőle, hogy az Csehszlovákia számára „politikai károkat fog okozni”. Viliam Široký pártelnök erre amellet, hogy ezúttal védelmébe vette az akciót, mint amelyet osztályalapon hajtottak végre, a Magyar Bizottság feloszlását javasolta, amit Ladislav Holdoš és Gustáv Husák – a bizottság tagjainak a magyar főkonzulátussal fenn tartott kapcsolataira utalva – szintén helyeselt. Amint azt Husák rosszállóan megjegyezte: „közelebb áll hozzájuk a magyar konzulátus, mint a pártközpont”. A szlovák pártvezetés ezt követően paradox módon azzal párhuzamosan, hogy elrendelte a kitelepítési akció leállítását, kimondta egyúttal a Magyar Bizottság felszámolását is azzal, hogy titkára, Fábry István a KB Titkárságának magyar ügyekben illetékes referense marad.¹⁵⁹

A kitelepítési akció befejezését a prágai pártvezetés 1949. október 24-i határozata nyomtatékosította. A CSKP KB Elnöksége fegyelmi eljárást kezdeményezett az akcióért felelőssé tett Daniel Okáli ellen, s határozatban rögzítette azt is, hogy értesíteni kell a magyar elvtársakat a foganatosított intézkedésekről.¹⁶⁰ Erre két nap elteltével került sor, amikor Rudolf Slánský pártfőtitkár Farkas Mihályhoz intézett levelében tájékoztatta az MDP vezetését az akció leállításáról.¹⁶¹

1949. október 27-én Vándor konzul, október 29-én pedig Szkladán követ szintén a Dél-akció leállításáról értesítette Budapestet. Utóbbi felhívta a figyelmet a cseh és a szlovák pártvezetők közötti véleménykülönbségekre, valamint a kitelepítés kérdésének magán a szlovák pártvezetésen belüli ellentétes megítélésére is. Meglátása szerint a Dél-akciót „objektíven Slánský szemlélte”, „a bizonytalankodó és indifferens pozíciót Bašťovanský foglalta el, aki egyik oldalról engedett Husák és Okáli nyomásának, a másik oldalról nem látta tisztán és világosan a következményeket és a technikai végrehajtás lehetőségét”. Az akció ellentmondásos megítéléséhez, majd leállításához a követ véleménye szerint hozzájárult még a magyar kormány és pártvezetés álláspontja ismeretének a hiánya, valamint a negatív nemzetközi visszhangtól és a szlovákiai magyarok „ellenséges hangulatától” való félelem.¹⁶²

A Dél-akciót tehát hivatalosan leállították, a későbbiek folyamán azonban a követség és a főkonzulátus egyaránt több jelentésben számolt be magyar családok folytatódó kilakoltatásáról és összeköltöztetéséről. Az intézkedések általában a Dél-akció keretében egyszer már áttelepíteni szándékozott családokat érintették, ezért a jelentések az akció más for-

158 A Magyar Bizottság október 14-i üléséről készült feljegyzést közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 204-205. p.; magyar fordításban Vadkerty Katalin: *A deportálások...* i. m. 191-192. p.

159 SNA, ÚV KSS – Preds., 792 d., Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo dňa 21. októbra 1949; az elnökségi ülés jegyzőkönyvét és határozatát közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 205-210. p.

160 NA ČR, ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 13, a. j. 192, Zápis č. 39 ze schůze předsednictva ÚV KSČ, konané dne 24. října 1949.

161 MOL, MDP, 276. f., 65. cs., 202. ő. e., 54. l.

162 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 907/1949. Beszélgetés Široký miniszterelnök-helyetessel; uo., 855/1949. Megbízhatatlanok eltávolítása a magyar vidékről.

mák közötti folytatására következtettek.¹⁶³ A magyar „kulákok” kitelepítésének folytatását mind a pozsonyi, mind pedig a prágai pártvezetés októberi határozata kilátásba helyezte,¹⁶⁴ tény ugyanakkor az is, hogy noha a magyar – csakúgy, mint a cseh és szlovák – kulákok elleni hajszája folytatódott, a magyar lakossággal szembeni nemzetiségi alapú intézményes kitelepítési akcióra a későbbiekben már nem került sor.

A Csemadok megalakulása

A deportált magyarok hazatérésének és elhelyezésének figyelemmel követése mellett a legjelentősebb kérdéskör, amely 1949 folyamán a pozsonyi magyar főkonzulátust foglalkoztatta, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének, a Csemadoknak a megalakulása,¹⁶⁵ valamint annak vitás kísérőjelenségei voltak. Amint azt a főkonzulátusnak az 1949. évről készült összefoglaló jelentése megállapította, már a kultúregyesület előkészületei során „világossá vált, hogy a kérdés rendezésével megbízott személyiségek részéről nem a magyar kérdésben ezt megelőzően elfoglalt álláspont elvi revíziója történt meg, csak a megváltozott körülmények által diktált szükséges taktika módosult. Alapelv maradt az elszlovákosítás terén eddig elért >>eredmények<< rögzítése és új eredmények biztosítása, azonban – elsősorban külpolitikai indokok következtében – erőszakos intézkedések nélkül és türelmes, lassú folyamat során.”¹⁶⁶ Az egyesület megalakulásával és tevékenységével kapcsolatos legvitatottabb kérdések közé, amelyekre a főkonzulátus igyekezett felhívni a Külügyminisztérium figyelmét, a reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdése, az egyesület elnökének, vezetőségij tagjainak és az alakuló közgyűlés küldötteinek kiválasztása, valamint érdekképviselési szerepvállalásának lehetősége tartozott.

A kultúregyesület létrehozásáról a pártvezetés már 1948 nyarán határozott, annak konkrét előkészületei azonban csak az év végén kezdődtek meg, miután az SZLKP KB Elnöksége december 9-én megbízta a Magyar Bizottságot a kultúregyesület megszervezésével.¹⁶⁷ A bizottság december 20-án terjesztette a szlovák pártvezetés elé „a csehszlovákiai magyar dolgozók keretszervezeteinek” létrehozására vonatkozó javaslatát,¹⁶⁸ majd 1949. január 7-i ülésén foglalkozott a kultúregyesület megalakításával kapcsolatos feladatokkal, megtárgyalva többek között annak alapszabály-tervezetét is.¹⁶⁹

163 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 902/1949. Medve Zsigmond követségi titkár szlovákiai útja; oo., 909/1949. A reakció elleni küzdelem újabb megnyilatkozásai Csehszlovákiában.

164 A szándékról október 30-án Široký miniszterelnök-helyettes még Novikov pozsonyi szovjet főkonzult is tájékoztatta. (Волокитина, Т. В. (отв. ред.): *Советский фактор... Т. 2. 1949-1953...* i. m., 195-196. p.; vö. Nosková, Helena: *Ztráta tolerance...* i. m. 109. p.)

165 A Csemadok megalakulásának körülményeire lásd Gabzdilová-Olejníková, Soňa: *Vznik a činnosť Csemadokov v kontexte politiky KSČ (1949 – 1951)*. *Historický časopis* 56. évf. (2008) 3. sz., 477-489. p.

166 MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 93. p.

167 A Magyar Bizottságnak a Csemadok létrehozásában vállalt szerepére lásd Popély Árpád: *A Magyar Bizottság szerepvállalása az Új Szó és a Csemadok megalapításában*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VIII. évf. (2006) 4. sz., 90-93. p.

168 SNA, PV-sekr., 193. d., 236/48 sekr. Návrh Maďarskej komisie na riešenie rámcových organizácií pre maďarských pracujúcich v RČS. (A javaslatot közzétette Popély Árpád [szerk.]: i. m. 120-121. p.; magyar fordításban Szabó Rezső: i. m. 243-244. p. A javaslat a magyar kulturális szövetségen kívül egy magyar nőszövetség és az országos ifjúsági szövetségen belüli magyar helyi csoportok létrehozásával is számolt, a három elképzelés közül azonban csupán az első valósult meg: az ifjúsági szövetségen belüli magyar osztály pár éven belül elhalt, a magyar nőszövetség létrehozására pedig kísérlet sem történt.)

169 SNA, PV-sekr., 193. d., 236/48 sekr., Záznam o zasadnutí Maďarskej komisie dňa 7. januára 1949; a Magyar Bizottság üléséről készült feljegyzést közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 123-124.

A Magyar Bizottság 1949. január 7-i ülésén történekről Vándor József január 13-i feljegyzésében tájékoztatta Budapestet. Vándor konzul az ülésen ismertetett alapszabály-tervezet¹⁷⁰ leglényegesebb elemének azt tartotta, hogy „a kultúregyesület munkájába az ún. reszlovakizáltakat nem vonhatja be”.¹⁷¹ Mivel ez a kitétel a magyar lakosság nagy részét megfosztotta volna a Csemadok-tagság lehetőségétől, a bizottság magyar és szlovák tagjai között heves vita bontakozott ki a reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdéséről. A feljegyzés ezen kívül beszámolt arról is, hogy a bizottság Kugler Jánost bízta meg az alakuló közgyűlés megszervezésével, azzal a kikötéssel, hogy annak küldötteit csak a járási párttitkárok által engedélyezett, nem reszlovakizáltak közül választhatja ki. Ugyanakkor a bizottság szlovák tagjai a magyar tagok által javasolt előkészítő bizottság névjegyzékéből törölték több magyar kommunista (többek között Balogh-Dénes Árpád) nevét. Vándor konzul szerint a Magyar Bizottság magyar tagjai között mindezek következtében az az egyöntetű meggyőződés alakult ki, hogy „a szándék egy olyan demonstratív gyűlés rendezésére irányul, mellyel – különösen [az] MDP felé – igazolni akarják jószándékukat a szlovákiai magyar dolgozók egyenjogúsítására vonatkozólag és egy mutatós külső mögött elleplezni azt, hogy még majdnem semmi sem történt a szlovákiai magyar dolgozók tényleges egyenjogúsítása érdekében”.¹⁷²

Hasonló következtetésekre jutott az alapszabály-tervezet szövegének ismeretében a magyar Külügyminisztérium is. Egy külügyminisztériumi feljegyzés a főkonzulátus által január 28-án felterjesztett tervezet egyes kitételeiből (a reszlovakizáltak Csemadok-tagságának tiltása, a szlovák nyelv kötelező használata a hatóságokkal való érintkezésben, a Matica slovenská helyi szervezeteivel való együttműködés kötelezővé tétele, a Tájékoztatásügyi Megbízotti Hivatal vétőjoga stb.) azt a megállapítást vonta le, hogy a tervezet „csehszlovák részről a szlovákiai magyarok jogos igényére olyan engedményt tesz, amely kifelé igen tetszetős, befelé viszont nem sokat jelent, egy keretet biztosít, amit étellel megtölteni nagyon nehéz lesz”, s elveszik egy „életképes magyar tömegszervezet” létesítésének a lehetősége.¹⁷³

A reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdése január folyamán és február elején további megbeszélések tárgyát képezte a Magyar Bizottság szlovák és magyar tagjai között, ill. a szlovák politikai vezetők között is. Vándor konzul így egy hét elteltével, 1949. február 4-én már azzal a megjegyzéssel továbbíthatta a magyar Külügyminisztériumba a kultúregyesület alapszabály-tervezetét, hogy „legsúlyosabb kitétele – melynek értelmében a kultúregyesület tagjai reszlovakizáltak nem lehetnek – állítólag hatályon kívül lesz helyezve”, s ugyanerre utalt február 11-i feljegyzésében Rubin Péter prágai követségi titkár is.¹⁷⁴ A

170 A feljegyzés úgy tudja, hogy az alapszabály tervezetét Daniel Okáli ismertette. A Tájékoztatásügyi Megbízotti Hivatal által kidolgozott tervezet ismertetője valójában Ondrej Pavlík tájékoztatásügyi megbízott volt.

171 Az alapszabály tervezetének pontos szövege még nem állt Vándor konzul rendelkezésére. A magyar Külügyminisztériumba Csordás István alkonzul által január 28-án felterjesztett tervezet 5. §-a az egyesület tagságának kérdéséről többek között a következőket mondta ki: „Az egyesület rendes tagja lehet az, aki erkölcsileg és politikailag kifogástalan csehszlovák állampolgár, betöltötte 18. életévét, nem reszlovakizált és az egyesület alapítása napján is magyar nemzetiségűnek vallotta magát...” (MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 337/1949pol. Szlovákiai magyar kultúregyesület alapszabály-tervezete.)

172 MOL, PF-TÜK, 40. d., 91/1949-50. Feljegyzés.

173 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 337/1949pol. Szlovákiai magyar kultúregyesület alapszabály-tervezete.

174 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 66. d., sz. n./1949. „Szlovákiai magyar dolgozók kultúregyesülete” alapszabály-tervezete; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 682/1949. Rubin Péter követségi titkár szlovákiai útja (Értesüléseik nem voltak alaptalanok, Viliam Široký miniszterelnök-helyettesi irodája ugyanis február 11-én valóban a reszlovakizáltak Csemadok-tagságát tiltó szövegrész elhagyására utasította Daniel Okálit. [SNA, PV-sekr., 193. d., 236/48 sekr., vö. Szabó Rezső: i. m. 245-246. p.]

konzul ugyanakkor csatolta a jelentéshez az SZLKP KB Titkárságának a kultúregyesület megalakításával kapcsolatos teendőket szabályozó január 13-i körlevelét is. Ez arra figyelmeztette a párt járási titkárságait, hogy mivel a reakciós elemek kísérletet tesznek rá, hogy hatalmukba kerítsék a magyar kulturális életet, s a magyar lakosságot Csehszlovákiával szemben ellenséges szellemben neveljék, az alakuló közgyűlés küldötteinek kiválasztásánál ügyelniük kell arra, hogy az egyesület vezetése megbízható, demokratikus és a rezsimhez „teljesen odaadó” személyek kezébe kerüljön.¹⁷⁵

A Csemadok eredetileg február elejére, majd február 26-ára kitűzött alakuló közgyűlését az előkészületi munkálatok elhúzódása, a küldöttek és a vezetőségi tagok kiválasztásának visszasságai miatt csupán 1949. március 5-én sikerült megtartani. A pártszervek az alakuló közgyűlés küldötteinek kiválasztásánál a legnagyobb körültekintéssel jártak el és kihagyták azokat, akik tanújelét adták, hogy kritikus szemmel nézik a párt nemzetiségi politikáját, ill. akikről feltételezhető volt, hogy aktív tevékenységet fognak kifejezni a megalakítandó kultúregyesületben, a közgyűlésről beszámoló Vándor konzul március 14-i jelentése szerint a delegáltak között mégis olyan légkör alakult ki, hogy nem látszott biztosnak a közgyűlés nyugodt lefolyása. A küldöttek egyrészt szóvá kívánták tenni a még érvényben lévő magyarellenes intézkedéseket (pl. az iskolaügy és a nyelvhasználat terén), másrészt pedig kifogást akartak emelni a vezető tisztségekbe javasolt ismeretlen személyek jelölése, ill. az ismertek kihagyása ellen, s egy ellenlistát kívántak előterjeszteni. Szándékukat Vándor konzul véleménye szerint az is motiválta, hogy abban a tudatban voltak, miszerint az alakuló közgyűlésen a magyar kormány is képviselteti magát, s ezen az úton kívánták a magyar kormány figyelmét felhívni sérelmeikre. Hogy az alakuló közgyűlés botrányba ne fulladjon, a konzul közreműködésével sikerült rábírní a delegáltakat, hogy semmiféle sérelmet elő ne adjanak, és fogadják el a párt által ajánlott vezetőséget. A konzul pedig ezen okoknál fogva, noha kapott meghívót, mégis helyesebbnek tartotta, hogy az alakuló közgyűlésen ne jelenjen meg, csupán az azt követő kultúrelőadáson.¹⁷⁶

A Csemadok megalakulását kísérő vitatott kérdések egyike az egyesület elnökének kiválasztása volt. A Magyar Bizottság eredetileg Fábry Zoltánt jelölte a tisztségre,¹⁷⁷ ő azonban a felkérésnek – a konzul rábeszélése ellenére – nem tett eleget. Elhatározását eredetileg az alakuló közgyűlésen kívánta bejelenteni, a küldöttek előtt pedig a vezetőség összetételével szándékozott megindokolni. Ettől az elhatározásától végül elállt, s előre bejelentette az előkészítő bizottságnak, hogy nem kívánja elvállalni a tisztséget, ezért ne is történjen meg a jelölése.¹⁷⁸

Az alakuló gyűlés ilyen előzmények után simán, incidensek nélkül zajlott le. A küldöttek részéről felszólalás alig volt, a határozati javaslatot és a vezetőség összetételét egyhangúlag elfogadták, az egyesület elnökévé pedig – természetesen a pártközpont előzetes jóvá-

175 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 66. d., sz. n./1949. „Szlovákiai magyar dolgozók kultúregyesülete” alapszabály-tervezete. (A főkonzulátus 1949. évi összefoglaló jelentése mindehhez még a következő kommentárt fűzte: „Tekintve, hogy az akkori szlovák álláspont szerint sovíniszta az volt, aki nem reszlovakizált, magyar iskolát kért stb. stb., a jelölések során sok visszasság történt.” MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 93. p.)

176 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 1978/1949. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének alakuló közgyűlése.

177 A Magyar Bizottság február 26-i felkérő levelét közli: Szabó Rezső: i. m. 249. p.

178 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 1978/1949. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének alakuló közgyűlése.

hagyásával – Lőrincz Gyulát választották.¹⁷⁹ A pozsonyi főkonzulátusnak az 1949-es évről készült összefoglaló jelentése szerint a közgyűlést csupán egyetlen momentum zavarta meg, mégpedig az, hogy a szlovák pártvezetés utasítása ellenére, miszerint Ondrej Pavlík tájékoztatásügyi megbízott a szlovák, Lőrincz Gyula pedig a magyar sovinizmus ellen fog szót emelni, Pavlík a szlovák sovinizmusról alig beszélt, ellenben hosszasan ecsetelte a magyarok részéről a szlovákságot ért sérelmeket. Miután Lőrincz – az utasításnak megfelelően – szintén a magyar sovinizmust ostorozta, a jelenlévő küldöttek elégedetlenül állapították meg, hogy „még itt is, ma is csak őket ostorozzák”.¹⁸⁰

Vándor konzulnak a Csemadok alakuló közgyűléséről készült jelentése rávilágít arra az ellentmondásra, szinte meghasonlott állapotra is, hogy miközben korábbi jelentéseiben saját maga számolt be a megalakulás visszasságairól, ezúttal mégis a magyar félnek a csehszlovák kommunisták döntéseibe vetett bizalmát igyekezett demonstrálni. Annak érdekében, nehogy a közgyűlésről való távolmaradását a magyar kormánynak a kultúregyesülettel szembeni bizalmatlanságaként magyarázzák, másnap vendégül látta az egyesület megválasztott vezetőségét is, akik előtt egyúttal azt is kifejezésre juttatta, hogy a magyar fél a magyar kisebbség helyzetének rendezését „a szlovák elvtársak ügyének” tekinti.¹⁸¹

Miután Viliam Široký február 11-én hozzájárult ahhoz, hogy az egyesület alapszabályából kimaradjon a reszlovakizáltak tagságát tiltó szövegrész, az alakuló közgyűlés az alapszabályt annak elhagyásával fogadta el, a kérdés azonban ezt követően is neuralgikus pont maradt, s az alapszabály jóváhagyása is elhúzódott. A reszlovakizáltak Csemadok-tagságának egyik fő ellenzője Ondrej Pavlík tájékoztatásügyi megbízott volt, akinek felügyelete alá a szlovák pártvezetés határozata értelmében az egyesület tartozott. Vándor konzul 1949. május 15-én a Lőrincz Gyulával folytatott beszélgetésére hivatkozva arról tájékoztatta Budapestet, hogy Lőrincz a Magyar Bizottság ülésén támadta Pavlík megbízottat a reszlovakizáltak Csemadok-tagságát tiltó körrendelete miatt.¹⁸² A Lőrincz által előadottak azonban csak részben fedték a valóságot, a Magyar Bizottság május 11-i üléséről készült feljegyzés szerint ugyanis éppen Pavlík volt az, aki bírálta a Csemadok vezetőit a reszlovakizáltak beszerzésére irányuló szándékuk miatt, s kötelezte őket, hogy hasonló körlevélben szólítsák fel az egyesület alakulófélben lévő helyi szervezeteit a reszlovakizáltak és a Magyarországról áttelepültek felvételének visszautasítására.¹⁸³

A reszlovakizáltak Csemadok-tagságával és az egyesület alapszabályának elfogadásával kapcsolatos további fejleményekről Vándor konzul egy hónap elteltével, 1949. június 10-én újabb jelentésben tájékoztatta Budapestet. Jelentéséhez mellékelte a Csemadok Központi Titkárságának 1949. május 17-én kelt 2. sz. körlevelét, amely Pavlík utasításainak megfelelően szó szerint közölte a Tájékoztatásügyi Megbízotti Hivatal reszlovakizáltak és áttelepültek Csemadok-tagságával kapcsolatos körrendeletének szövegét. Csatolta a jelentéshez a Belügyi Megbízotti Hivatal Lőrincz Gyulához intézett 1949. május 19-i átiratát is, amely – többek között a reszlovakizáltak Csemadok-tagságát kizáró kitételek elhagyása miatt – vissza-

179 *Új Szó* 1949. március 12. Megalakult a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, 1-3. p.

180 MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 95. p.

181 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 1978/1949. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének alakuló közgyűlése.

182 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 25. d., 55/1949. Beszélgetés Lőrincz Gyulával, az *Új Szó* főszerkesztőjével. (Ondrej Pavlík 1949. április 5-én kelt körrendeletét közzétette Popély Árpád [szerk.]: i. m. 181-183. p.)

183 SNA, Poverenictvo školstva (Iskolaügyi Megbízotti Hivatal), kart. 91, inv. č. 91, 7/döv/1949. Záznam o zasadnutí Maďarskej komisie dňa 11. mája 1949. (A feljegyzést közzétette Popély Árpád [szerk.]: i. m. 184-185. p.)

utasította a közgyűlésen elfogadott alapszabály jóváhagyását, ill. bizonyos módosító javaslatokkal látta el azt.¹⁸⁴ A Belügyi Megbízotti Hivatal átirata a konzul szerint egy „látszatengedményt” tartalmaz csupán a reszlovakizáltak kapcsolatban, mégpedig azt, hogy nem használja a „nem reszlovakizált” kifejezést, hanem helyette a „magyar nemzetiségű” megszorítást tartalmazza, ami a konzul véleménye szerint „eredményeiben ugyanaz”.¹⁸⁵

Az idézett jelentés beszámolt az alapszabály elfogadásával, ill. a reszlovakizáltak kapcsolatban kialakult ellentétes álláspontok kérdésében beállt újabb fordulatról is. A főkonzul Lőrinczre hivatkozva jelentette, hogy Viliam Široký – miután Lőrincz Gyulával együtt pontról pontra átnézte az alapszabály-tervezetet és a Belügyi Megbízotti Hivatal által javasolt módosításokat – „a legsúlyosabb megjegyzésekkel illetve Dr. Pavlík tájékoztatásügyi megbízottat a tervezet sovíniszta, kicsinyes, szűklátókörű, antimarxista kitételei miatt”, s teljesen szabadkezett biztosított Lőrincznek az alapszabály egyes pontjainak átszövegezésére, ill. kihagyására. Ezt követően Štefan Baštovanský pártfőtitkárón keresztül utasította Okáli belügyi megbízottat, hogy Lőrinczcel együtt véglegesítse az alapszabály szövegét.¹⁸⁶ A Belügyi Megbízotti Hivatal ilyen előzményeket követően 1949. június 15-én nagyrészt az alakuló közgyűlésen elfogadott formában hagyta jóvá a Csemadok alapszabályát, amely Široký közbeavatkozásának eredményeként a reszlovakizáltak Csemadok-tagságát már semmilyen formában nem korlátozta.¹⁸⁷

A reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdése azonban – a várakozásokkal ellentétben – még az alapszabály jóváhagyását követően sem jutott nyugvópontra. Vándor konzul 1949. december 10-én továbbra is arról tájékoztatta Budapestet, hogy Pavlík tájékoztatásügyi megbízott még mindig nem vonta vissza a reszlovakizáltak felvételét tiltó körlevelét, a helyi szervezetek ellenőrzésével megbízott kulturális referensek pedig még mindig a szervezetek fejlődését akadályozó bizalmas utasításokat kapnak. Jelentésében felhívta a figyelmet a népművelők és kulturális dolgozók Tájékoztatásügyi Megbízotti Hivatal által szervezett 1949. november 22–23-i konferenciájára is, amelyen Pavlík megbízott éles kirohanást intézett a Csemadok ellen. Pavlík egyrészt továbbra is kifogásolta a Csemadoknak a reszlovakizáltak beszerzésére irányuló szándékát, másrészt pedig helytelenítette azt is, hogy az egyesületben sokan a magyarság politikai vagy érdekképviselőjét látják. Szerinte „a magyar dolgozók előtt nyitva áll az út a tömegszervezetekbe, így a kommunista pártba is”, ezért ha valaki a Csemadokból magyar érdekképviselőt akarna formálni, az „a dolgozó nép egységének ellenségévé” válna.¹⁸⁸

184 Az átiratot szlovák eredetiben közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 186-189. p., magyar fordításban Őszi Irma – Sidó Zoltán: *Ötven év szolgálat. A Csemadok tevékenysége az Érsekújvári járásban 1949–1999.* Dunaszerdahely, Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 21./, 2000, 233-238. p.

185 A Belügyi Megbízotti Hivatal az alapszabály 5. §-ába többek között azt a megszorítást kívánta belefoglaltatni, hogy az egyesület rendes tagja „magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár” lehet.

186 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 201/1949. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének alapszabályai.

187 Az alapszabály végleges szövegét közli: Alapszabályok. Dokumentumok a Csemadok történetéből (1949–2000). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* V. évf. (2003) 3. sz. 128-138. p.

188 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 55. d., 1092/1949. Népművelők és kulturális dolgozók konferenciája. (Az 1949-es évről készült összefoglaló jelentésében maga Vándor konzul is nehezményezte, hogy „a politikai fejlődésben elmaradt magyar tömegek” egyrészt hajlamosak a Csemadokban nem kulturális szervezetet, hanem érdekképviselőt látni, másrészt nem szocialista kultúrát akarnak magyar nyelven a Csemadoktól, hanem „a múlt rendszer ún. >>magyar kultúrélete<< folytatását”. MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 97. p.)

Mindezekből a jelentéstévő Vándor konzul azt a következtetést vonta le, hogy „Pavlík beszéde előkészítése a tavaszra bejelentett népszámlálási összeírásnak”. A konzul szerint a nemzetiségi jogok tényleges megadása hosszú ideig tovább már nem halasztható, a felállítandó iskolák megállapításánál azonban minden bizonnyal a népszámlálás nemzetiségi adatait fogják alapul venni, így a konferencia résztvevői, akik hivatalból fogják levezetni az összeírást, „megfelelő oktatást, szempontokat kaptak” a reszlovakizáltak nemzetiségi hovatartozásának befolyásolására.¹⁸⁹

A Csemadokkal kapcsolatos vitás kérdések végül 1950 legelején jutottak nyugvópont-ra. A magyar kisebbséggel szembeni politikában már 1948 nyarán meghirdetett, azonban másfél éven keresztül csupán vontatottan haladó fordulat végrehajtásához ekkor az ún. szlovák burzsoá nacionalizmus elleni küzdelem teremtette meg a kedvező feltételeket.¹⁹⁰

A magyar nyelvű oktatás újraindítása

A magyar nyelvű oktatás újraindításáról szintén 1948 nyarán született döntés, a magyar iskolahálózat kiépítése elé azonban hosszú időn keresztül számos akadályt gördítettek. Nem véletlen, hogy a prágai követség 1949. évi összefoglalója az iskolakérdést még a „legelmaradottabb” kérdésnek nevezte, s megállapította, hogy ezen a téren „csak csekély hányadát tették annak (...) amit lehetett és kellett volna”.¹⁹¹

A magyar nyelvű oktatás, noha a magyar elemi iskolák bezárásáról jogszabály nem rendelkezett, 1945 tavaszán, a magyar nemzetiségű közalkalmazottak, köztük a tanítók elbocsátásával párhuzamosan megszűnt, s 1945 szeptemberében már egyetlen magyar tany nyelvű iskola sem nyithatta meg kapuit. A magyar pedagógusok nagy része Magyarországra távozott, a kivételt kapókat és a reszlovakizálókat Szlovákia északi régióiba, szlovák iskolákba helyezték, a magyarlakta településeken létrehozott szlovák iskolákba pedig magyarul nem beszélő szlovák tanítókat helyeztek.¹⁹² A magyar gyermekek vagy szlovák iskolákba kényszerültek, vagy két-három éven keresztül egyáltalán nem jártak iskolába,¹⁹³ de több százan voltak olyanok is, akik tanulmányaik folytatása céljából illegálisan jártak át Magyarországra.¹⁹⁴

Nem foglalkozott a magyar iskolák kérdésével az 1948. április 21-i új iskolatörvény sem, amely az oktatás nyelveként a cseh országrészekben a cseh, Szlovákiában a szlovák nyelvet

189 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 55. d., 1092/1949. Népmvelők és kulturális dolgozók konferenciája.

190 A pozsonyi főkonzulátusnak a Csemadok megalakulásával foglalkozó jelentéseire lásd még Popély Árpád: A Csemadok megalakulása a magyar konzuli jelentések tükrében. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Disputationes Samarienses 7./, 2006, 421-432. p.

191 MOL, PF-TÜK, 2. d., 42/szig.biz.-1950. 1949. évi összefoglaló jelentés.

192 A magyar nyelvű oktatás felszámolására lásd Gabzdilová, Soňa: Možnosti vzdávania národnostných menšín (v materinskom jazyku) na Slovensku v rokoch 1945–1948. *Človek a spoločnosť* 3. évf. (2000) 1. sz., <http://www.saske.sk/cas/>; Gabzdilová-Olejníková, Soňa – Sáros Aranka: Magyar nyelvű oktatás Szlovákiában az 1944–1949-es évek politikai-társadalmi változásainak tükrében. *Človek a spoločnosť* 10. évf. (2007) 2. sz., <http://www.saske.sk/cas/>

193 Azon magyar gyermekek száma, akiket megfosztottak a magyar nyelvű iskoláztatás lehetőségétől, mintegy 100 ezerre becsülhető. (vö. Gyönyör József: *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1994, 304. p.)

194 A szlovákiai magyar diákok magyarországi tanulmányaira lásd Keresztes Csaba: A felvidéki menekült magyar diákok magyarországi tanulmányai 1945–1949 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XI. évf. (2009) 2. sz. 3-23. p.

jelölte meg azzal, hogy ez alól kivételt csak a kormány adhat.¹⁹⁵ A kormány ezzel kapcsolatos határozata szeptember 30-án született meg, miután 1948 nyarán a prágai pártközpont döntést hozott a magyar gyermekek magyar nyelvű iskoláztatásának biztosításáról. A magyar iskolák létrehozásának tervére Wagner Ferenc pozsonyi konzul 1948. szeptember 14-én hívta fel a magyar Külügyminisztérium figyelmét. Jelentése szerint a magyarlakta területeken mintegy 40–50 elsőfokú, azaz elemi, s egy vagy két másodfokú magyar iskola létesítését tervezik, figyelmeztetett ugyanakkor arra a szándékra is, hogy a létrehozandó magyar iskolák számát a reszlovakizáltak számának növelésével próbálják majd meg csökkenteni.¹⁹⁶

Jelentésében Wagner konzul ugyan magyar iskolák létrehozásának tervéről számolt be, a szlovák iskolaügyi hatóságok azonban ekkor valójában még csupán szlovák elemi iskolák melletti magyar tagozatokban gondolkodtak, ráadásul ezek létesítését is számos ellentmondás kísérte. Az oktatást kezdetben magyarul tudó szlovák tanítókkal kívánták biztosítani, mindent megtettek azért, hogy minél kevesebb szülő kérje a magyar nyelvű oktatást, a reszlovakizált szülők számára pedig eleve lehetetlenné tették, hogy gyermekeiket a magyar osztályokba írassák. 1948. november 11-éig ilyen körülmények között mindössze 10, december 15-éig 17, 1949. február végéig pedig összesen 53 településen sikerült magyar tagozatot indítani.¹⁹⁷ Mindezekről a jelenségekről hírt adott Vándor József pozsonyi konzul is, aki 1949 februárjában konkrét esetekkel illusztrálva számolt be a magyar oktatást kérő szülők megfélemlítéséről. A szülőkkel több helyütt azt közölték, hogy a magyar osztály kérése államellenes cselekedet, a párttagokat a pártból való kizárással, a nyugdíjasokat és hadigondozottakat járulékuk megvonásával fenyegették. A főkonzulátushoz beérkezett panaszlevelek arról is hírt adtak, hogy a magyar oktatás megindulásának hírére reaktíválásukat kérő elbocsátott magyar tanítókat fizikai munkára kényszerítik, s eltiltják őket foglalkozásuk gyakorlásától.¹⁹⁸

A reszlovakizált szülők gyermekeinek kitiltása a magyar osztályokból és a magyar tagozatok létrehozásának akadályoztatása nyilvánvalóan ellentmondott a csehszlovák és a magyar pártvezetés 1948. júliusi pozsonyi megállapodásának, amely szerint a magyar iskolákba a reszlovakizáltak is beírathatják gyermekeiket. A magyar nyelvű oktatás megindításának lassúsága ellen ezért már kifogást emelt Rákosi Mátyás Klement Gottwaldhoz intézett 1948. december 14-i levele is, de az iskolakérdés volt az egyik kiemelt témája annak az újabb pártközi megbeszelésnek is, amelyre a Rákosi–Gottwald levélváltás¹⁹⁹ eredményeként 1949. február 28-án került sor Prágában. A magyar fél álláspontját ismertető Rajk László szavára a magyar osztályok alacsony számát, a reszlovakizált szülők gyermekeinek a magyar osztályokból való kitiltását, s az állástalan magyar tanítóknak a fizikai munkába való besorolását, miközben a magyar osztályokban szlovák tanítók oktatnak.²⁰⁰ A Rajk szavaira reagáló Viliam Široký kilátásba helyezte ugyan a magyar osztályok számának növe-

195 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 38., 829-838. p.

196 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 50. d., 3190/pol-1948. Magyar iskolaügyi Szlovákiában.

197 Gabzdilová-Olejníková, Soňa – Sáros Aranka: i. m. (A pozsonyi konzul szerint a 17 községben az oktatást 24 tanító végezte, akik közül 21 szlovák nemzetiségű volt, 3 pedig reszlovakizált magyar. MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 86. p.)

198 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 66. d., sz. n./1949. Feljegyzés a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákról.

199 Rákosi Mátyás és Klement Gottwald levélváltását közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 117-119., 132-137., 160-161. p.

200 NA ČR, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 95, a. j. 1125, Záznam o poradě zástupců předsednictva ÚV KSČ a ÚV Maďarské strany pracujících, konané v Praze dne 28. února 1949 (Az értekezletről készült feljegyzést közzétette Popély Árpád [szerk.]: i. m. 163-167. p.)

lését és az állampolgárságukat visszakapó, valamint „államilag megbízhatónak” bizonyuló magyar pedagógusok elhelyezését is, szavainak őszinteségével szemben azonban alapos kételyeket ébreszt az a tény, hogy a szlovák pártvezetés három héttel korábban, február 5-én éppen az ő kezdeményezésére foglalta határozatba, hogy az iskolaügyben olyan politikát kell folytatni, amelynek az asszimilációhoz kell vezetnie.²⁰¹

1949 márciusában és áprilisában a Viliam Širokynál és Štefan Baššovanskynál tett látogatásai során több alkalommal interveniált a magyar nyelvű oktatás, különösen pedig a fizikai munkába állított magyar tanítók ügyében Vándor József pozsonyi konzul is. Bašovanský szlovák pártfőtitkárral folytatott március 24-i megbeszéléséből, miután az a konzul felvetésére többek között azzal reagált, hogy a szlovákiai magyar értelmiség reakciós, sovíniszta, ezért a magyar ifjúság nevelését nem lehet a magyar tanítókra bízni, Vándor konzul azt szúrta le, hogy „a kérdés felvetése kellemetlenül érintette”, s „nem tetszik neki az a gondolat, hogy magyar tanítók foglalkozzanak a magyar gyerekekkel”. Bašovanský a konzul következő, április 12-i látogatásakor a magyar értelmiséggel kapcsolatos korábbi véleményét megismételve kijelentette, hogy a magyar ifjúság nevelését azért nem lehet a magyar tanítókra és papokra bízni, mivel minden reakciós megmozdulás mögött elsősorban ők álltak.²⁰²

Vándor konzul 1949. június 10-i jelentésében továbbra is arról volt kénytelen beszámolni, hogy amikor május utolsó napjaiban megtörténtek a beíratások az elemi iskolákba, gyakorlatilag semmi sem változott a korábbiakhoz képest. A magyar lakosság kollektív kérévények tömegeit intézi az iskolaügyi megbízotthoz és a Magyar Bizottsághoz, a reszlovakizált szülők gyermekeit azonban ott sem engedik magyar osztályba íratni, ahol működnek ilyen osztályok, s általános jelenség az is, hogy a magyar osztályok kezdeményezői ellen csendőrségi nyomozás indul, amely során beidézik és kihallgatják az állásukból elbocsátott tanítókat, papokat és más értelmiségieket.

A konzul a magyar tanulók szlovák iskolába való beerőltetésével kapcsolatban megfogalmazta azt a javaslatot, hogy a megköthető csehszlovák–magyar kultúregyezményben biztosítani kellene a szlovák iskolába beírt tanulók kisebbségi iskolába való átiratkozásának lehetőségét, az SZLKP Magyar Bizottsága és a Csemadok képviselőinek részvételével pedig egy olyan bizottság létesítését, amely jogosult lenne dönteni a magyar iskolák felállításának kérdésében.²⁰³

1949 szeptemberében már 164 településen nyitottak magyar nyelvű osztályokat, azonban továbbra is csupán az elemi iskolák mellett, s ugyancsak gyakori jelenség volt az is, hogy városokban és járási székhelyeken általában nem engedélyezték magyar osztályok indítását. A magyar nyelvű oktatás újraindításának nehézségei közé tartozott többek között a magyar nyelvű tankönyvek, valamint a szakképzett magyar pedagógusok hiánya is. A pozsonyi főkonzulátus becslése szerint a harmincas évek végén működő több mint 2000 magyar pedagógus közül hozzávetőleg 1000 települt át Magyarországra, további 500 elhunyt vagy kiöregedett, a maradék nagy része máshol helyezkedett el, s csak kis részük maradt a tanári pályán, általában szlovák iskolákban.²⁰⁴

201 SNA, ÚV KSS – Preds., 790. d., a. j. 4, Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo dňa 5. II. 1949 v Bratislave.

202 MOL, PF-TÜK, 18. d., 97/pol.-1949. Látogatás Viliam Široký KSS-elnök és miniszterelnök-helyettesnél; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 2573/1949. Látogatás Bašovanský KSS-főtitkárnál; uo. 3100/1949. Látogatás Bašovanský KSS-főtitkárnál.

203 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 5955/pol-1949. Magyar tannyelvű iskolák.

204 MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről II., 86. p.

A magyar tankönyvek kiadása csupán 1950-ben vett nagyobb lendületet, az első magyar nyelvű elemi iskolai tankönyv megjelenéséről azonban 1949 koranyarán már mind a követség, mind pedig a főkonzulátus beszámolt. Vándor konzul már idézett június 10-i jelentése még csak konstatálta a tankönyv megjelenésének tényét, Bolgár követ azonban amellet, hogy felterjesztette a Külügyminisztériumba annak egy példányát, július 9-i jelentésében röviden értékelte is azt. Meglehetősen elmarasztaló véleménye szerint az ábécés-könyv legnagyobb hibája, hogy „nem gyökerezik a valóságban”, vagyis nem utal arra, hogy Szlovákiában élő magyar gyermekek számára készült, gyökértelen „a szocializmust építő új társadalomhoz való viszonyában”, de szóvá tette a követ a könyv szerzőjének személyét is,²⁰⁵ amire magyar részről a későbbiekben is előszeretettel hivatkoztak Ladislav Novomeský iskolaügyi megbízott burzsoá nacionalista elhajlásának bizonyítására.²⁰⁶

A magyar pedagógusok hiányát a szlovák iskolaügyi szervek átképző tanfolyamokkal igyekeztek pótolni. Az első tanfolyam 1949. október 19-én nyílt meg Trencsénteplicen 360 leendő magyar tanító részvételével. Az eseményről beszámoló pozsonyi konzul szerint az Iskolaügyi Megbízotti Hivatalban ezzel párhuzamosan több mint 300 olyan magyar tanító kérvénye feküdt, akik alkalmazását – annak ellenére, hogy Baššovanský szlovák pártfőtít-kár április 12-i beszélgetésük során kijelentette, hogy a törvény miatt a magyar nemzetiségűeket nem érheti joghátrány – a 63/1949 sz. törvényre hivatkozva visszautasították. Mindezzel kapcsolatban Vándor konzul, amint azt egyszer már április folyamán is megtette, ismét felhívta rá Budapest figyelmét, hogy indokolt lenne a prágai követségen keresztül vagy más úton felvetni a még érvényben levő diszkriminációs rendeletek hatályon kívül helyezésének kérdését.²⁰⁷

Az 1949/1950-es tanév kezdetén döntés született néhány szlovák másodfokú, azaz polgári iskola melletti magyar tagozat létrehozásáról is, ezek megszervezése ugyanakkor rendkívül lassan haladt. Az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal öt településen összesen hét magyar nyelvű osztály indítását határozta el, Vándor pozsonyi konzul 1950 januárjában és februárjában, a magyar polgárik felállításáról beszámoló jelentéseiben azonban még mindig csak ezek előkészületeiről tájékoztathatta Budapestet. Értesülései, ha nem is voltak teljesen pontosak,²⁰⁸ többé-kevésbé fedték a valóságot, Ladislav Novomeský iskolaügyi megbízott ugyanis 1950 áprilisában a szlovák pártvezetés előtt még szintén csupán két osztály létrehozásáról tudott számot adni.²⁰⁹

Az 1949-es év folyamán részben a pozsonyi magyar főkonzulátus feladata volt a különböző okokból Magyarországra került és tanulmányaikat ott folytató csehszlovákiai magyar diákokkal kapcsolatos vitás kérdések egyeztetése a csehszlovák hatóságokkal, valamint utazásaik biztosítása és előkészítése. A magyarországi áttelepítésre kijelölt szülők gyermekei 1948 őszétől már legálisan, a kijelölt határátkelőhelyeken csoportos útlevéllel utazhattak át Magyarországra és térhettek onnan haza, a többiek azonban továbbra is ille-

205 Farkas Istvánról, az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal magyar osztályának referenséről van szó, aki 1938-ban a követ által fasisztának nevezett *Magyar Család* című ipolysági lap szerkesztője volt.

206 MOL, PF-TÜK, 17. d., 220/biz.-1949. Szlovákiai magyar ábécés- és olvasókönyv.

207 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 11718/1949. Magyar tanítók helyzete Szlovákiában.

208 MOL, PF-TÜK, 2. d., 12/biz.-1950/2; 53/biz-1950-2. Magyar tannyelvű középiskolák. (A konzul úgy tudta, hogy „4 polgári iskola felállítása lett tervbe véve”.)

209 SNA, ÚV KSS – Sekr., 7. d., a. j. 11. Školy pre maďarských žiakov.

gálisan jártak át a határon. Az ő legális, szintén kollektív útlevelel történő hazautazásuk engedélyezéséről első ízben 1949. május 31-én született megállapodás, miközben Daniel Okáli belügyi megbízott azt is garantálta, hogy korábbi illegális határátlépéseik miatt nem indítanak ellenük büntető eljárást.²¹⁰ A legproblematisabb a 21 éven felüliek hazautaztatásának engedélyeztetése volt, akiknél előfeltételként követelték meg az állampolgársági hűségfogadalom előzetes letételét a budapesti csehszlovák külképviselőten.²¹¹

Az új iskolaév megkezdése előtt, 1949. augusztus 30-án Okáli megbízott Vándor konzul többszöri interveniálásának eredményeként 858 – már az előző évben is Magyarországon tanuló – diák számára állított ki a magyarországi visszaújtukra szóló kollektív útlevelet.²¹² Ezt követően lehetővé tették számukra a hazautazást a karácsonyi ünnepek, ill. a téli szünidő, majd pedig a húsvéti szünidő alkalmából is, 1950 júniusában pedig 913-an térhettek vissza kollektív útlevelel Csehszlovákiába. Magyarországi tanulmányi lehetőségük azonban ezzel le is zárult. A pozsonyi konzul 1950. június 28-án már azt jelentette miniszteriuma számára, miszerint biztosra vehető, hogy a magyar tannyelvű középiskolák megnyitása után a csehszlovák hatóságok nem fogják engedélyezni magyarországi tanulmányaik folytatását.²¹³

A konzul sejtelméi nem voltak alaptalanok. A csehszlovák fél ekkor már szívesebben vette volna a szlovákiai tanintézményekbe való átiratkozásukat, ezért 1950 nyarán nem adott ki számukra a magyarországi visszautazásukat lehetővé tévő kollektív útlevelet. Fűredi József pozsonyi főkonzul 1950. októberi és novemberi jelentései arról számoltak be, hogy az érdekelt diákok tömegesen, s nap mint nap elkeseredettebben keresik fel a főkonzulátust, hogy segítse elő Magyarországra való visszatérésüket.²¹⁴ A csehszlovák hatóságok azonban a főkonzulátus közbenjárása ellenére hajthatatlanok maradtak, a diákok így – kevés kivételtől eltekintve²¹⁵ – az 1950/1951-es tanévtől kezdődően kénytelenek voltak tanulmányaikat szlovákiai iskolákban folytatni. A csehszlovák fél eljárása súlyosan érintette őket már csak azért is, mivel ingatlanaik és téli ruhaneműjük is Magyarországon maradt, amelyek átszállítására csak 1950–1951 fordulóján kaptak engedélyt.²¹⁶

210 MOL, PF-TÜK, 20. d., 151/biz.-1949/2. Magyarországon tanuló csehszlovákiai diákok hazatérése.

211 MOL, PF-TÜK, 20. d., 212/biz.-1949/2. Magyarországon tanuló csehszlovákiai diákok.

212 MOL, PF-TÜK, 20. d., 254/1949.-biz.-5. Magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok magyarországi iskoláztatása; uo. 49/szig.biz.-1949/2. Magyarországon tanuló csehszlovák állampolgár diákok hazatérése.

213 MOL, PF-TÜK, 22. d., 254/biz.-1950-2. Magyarországon tanuló csehszlovák állampolgárságú középiskolások – adatok közlése.

214 MOL, PF-TÜK, 22. d., 481/biz.-1950-2. Magyarországon tanuló diákok ügye; MOL, PF-TÜK, 2. d., 68/szig.biz.1950-pol. Magyar iskolák Szlovákiában; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 002013/1950. Magyarországon tanuló diákok ügye.

215 Ivan Horváth budapesti csehszlovák követ 1950. november 22-én azt közölte Berei Andor külügyminiszteri ümi államtitkárral, hogy a továbbiakban csupán azok a csehszlovákiai magyar diákok folytathatják tanulmányaikat Magyarországon, akik olyan szakokon tanulnak, amelyek Csehszlovákiában nincsenek kifejlesztve, ill. akik a középiskolák vagy egyetemek utolsó évfolyamait látogatják. (MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001953/1950. Horváth követ látogatása.)

216 A Magyarországon tanuló csehszlovákiai magyar diákok hazatérésére részletesebben lásd Keresztes Csaba: A Magyarországon tanuló csehszlovákiai magyar nemzetiségű diákok hazatérése otthonaikba 1949–1951 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IX. évf. (2007) 3. sz. 113-123. p.

A fordulat: a szlovák pártelnökség 1950. januári határozata és a burzsoá nacionalizmus elleni kampány

Talán a Dél-akció kudarca, részben pedig a szlovák pártvezetés bizonyos körei bátoríthatták fel a Magyar Bizottságban is szerepet vállalt szlovákiai magyar kommunista funkcionáriusokat, hogy 1949 őszén és 1950 legelején a szlovák pártvezetés ülésein hívják fel a figyelmet a magyar lakosság törvény által biztosított jogainak gyakorlati megvalósítása elé gördített akadályokra. Elsőként Major István, a kommunista párt egykori prágai nemzetgyűlési képviselője²¹⁷ szólalt meg, aki az SZLKP KB 1949. november 10–11-i kibővített ülésén tette szóvá – igaz, nem a vezető politikusok, hanem – a helyi szervek ún. burzsoá nacionalista ténykedését, konkrétan megemlítve a Csemadok-alapszervezetek létrehozását és a magyar oktatás kiépítését akadályozó „túlkapásaikat”, valamint a Dél-akció egyoldalú magyarellenes életét.²¹⁸

A Major felszólalásáról Budapestet két jelentésben is tájékoztató Vándor konzul első, 1949. december 10-i jelentésében a beszédet másodkézből származó információk alapján még helytelennek és károsnak nevezte. Utalt többek között Lőrincz Gyulára, aki szerint bár Major semmi olyat nem mondott, amit nem volna könnyű bebizonyítani, de „nem alkalmas időben és nem alkalmas helyen” mondta el azt.²¹⁹ Második, december 31-i keltezésű jelentésében – Majorral folytatott beszélgetését követően és felszólalása szövegének ismeretében – már jóval árnyaltabban fogalmazott, s Major kritikáját konstruktívnak értékelte, olyannak, amely „semmi teljesíthetlent nem kívánt”.²²⁰

A novemberi KB-ülésnél is nagyobb visszhangot váltott ki és döntőbb jelentőségűnek bizonyult az SZLKP KB Elnökségének 1950. január 6-i ülése, amely a Lőrincz Gyula és Fábry István által kidolgozott elaborátum alapján, hosszas, 6 órás vitát²²¹ követően 26 pontból álló határozatcsomagban rögzítette a magyar lakosság tényleges egyenjogúsítása érdekében elvégzendő feladatokat. A határozatok előírták többek között az állampolgárság gyorsított megadását a csehszlovák állampolgársággal még nem rendelkező magyarok számára, a vagyonekobbzás megszüntetését, a hazatért deportáltak megfelelő elhelyezését és a vagyonukat elveszítettek kártérítését, a nemzeti bizottságok magyarokkal való kiegészítését, a reszlovakizáltak Csemadok-tagságának lehetővé tételét és a Csemadok felvételét a Nemzeti Frontba, a hirdetések kétnyelvű közzétételét, a magyar pedagógusok utánpótlásának biztosítását, az *Új Szó* példányszámának emelését és új magyar lapok megjelenítését, a közelgő népszámlálás során pedig mindenfajta sovíniszta agitáció megakadályozását.²²² Az ülést és az elfogadott határozatokat olyan mérföldkönek lehet tekinteni, amely felgyorsította a magyarsággal szembeni politikában már 1948 nyarán meghirdetett, azonban mindezidáig csupán felemásan végrehajtott fordulatot.²²³

217 Major két világháború közötti politikai pályájára lásd Kiss József: *Major István*. Bratislava, Pravda Könyvkiadó, 1978.

218 SNA, ÚV KSS – pléna, 1822. d., Zasadnutie Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, konané dňa 10-11. novembra 1949.

219 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 1089/1949. A KSS Központi Bizottságának ülése.

220 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 0095/1950. A KSS Központi Bizottságának ülése.

221 Az elnökségi ülés vitáját részletesen ismerteti Barnovský, Michal: *Sovietsky zväz... i. m. 179-181. p.; Gabzdilová-Olejníková, Soňa: Vznik a činnosť Csemadoku... i. m. 489-493. p.*

222 SNA, ÚV KSS – Preds., 794. d., Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS dňa 6. januára 1950; az elaborátumot, az ülés jegyzőkönyvét és az elfogadott határozatokat közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 217-241. p.

223 Vö. Kaplan, Karel: i. m. 162. p.

Vándor konzul az elnökségi ülésről a Lőrinczcel és Fábryval folytatott beszélgetései során szerzett tudomást, az ülés részleteit azonban a konzul előtt egyikük sem konkretizálta. Az ülésről készített jelentéseiben ezért a konzul nem tudott beszámolni sem az elaborátum, sem pedig az elfogadott határozatok és végrehajtásuk részleteiről, s jórészt csupán annak közlésére szorítkozhatott, hogy a vitában több önkritika is elhangzott a párt korábbi nemzetiségi politikájával kapcsolatban, amely során különösen Ondrej Pavlík tájékoztatásügyi megbízottat bírálták a Csemadokkal szembeni fellépése miatt. Idézte Lőrincz és Fábryt, akik az ülést értékelve úgy nyilatkoztak, hogy annak határozatai lényeges lépést jelentenek a magyar kérdés marxista-leninista megoldása felé, s óriási perspektívákat nyitnak meg.²²⁴

Lőrincz és Fábry tartózkodó magatartása ugyanakkor arra készítette Vándor konzult, hogy 1950. március 2-i jelentésében felhívja a figyelmet a magyar funkcionáriusoknak, különösen Lőrincz Gyulának a főkonzulátushoz való viszonyulásában bekövetkezett változásra is. „Az utóbbi időben szokatlanul zárkózottan” viselkedő Lőrincz korábban gyakori látogatásainak elmaradását a konzul azzal magyarázta, hogy vagy figyelmeztetést kapott arra, hogy a vele fenntartott kapcsolata félremagyarázható, s a magyarság helyzetének rendezése nem tartozik a magyar külképviseletre, vagy pedig arra a következtetésre jutott, hogy az elnökségi ülés immár feleslegessé teszi a múltban még szükségesnek mutatkozott magyar segítségnyújtást.²²⁵ Vándor konzul meglátásai nem lehettek alaptalanok. Annak ismeretében, hogy a szlovák pártvezetés részéről már 1949 októberében többen szóvá tették a Magyar Bizottság tagjainak a magyar főkonzulátussal ápolts kapcsolatait, s ezt érvként hozták fel a bizottság feloszlatakor is, elképzelhetetlennek tartjuk, hogy ne szólították volna fel őket a magyar külképviselettel fenntartott kapcsolataik korlátozására.²²⁶

A január 6-i elnökségi ülés és az azon elfogadott határozatok, noha azokat nem hozták nyilvánosságra, s a magyar diplomáciának is csupán halvány sejtései lehettek róluk, megnyugtatták Budapestet. A Külügyminisztérium már 1950 januárjában úgy értékelte, hogy „igen nagy horderejű változásról” van szó, s az ülésel „egy egészen új korszak kezdődött a magyarokkal való bánásmódban”.²²⁷ Hasonlóan vélekedett egyik, 1950 áprilisában készült összefoglaló jelentésében Vándor József pozsonyi konzul is, aki szerint az ülés elhárította az akadályokat „a tényleges egyenjogúsítás gyakorlati végrehajtásának útjából”.²²⁸

A magyar diplomácia pozitív vélekedését erősítette az a körülmény is, hogy a magyar lakossággal szembeni politikában bekövetkezett fordulat egybeesett az ún. szlovák burzsoá nacionalisták elleni kampány kibontakozásával. Az egybeesés nem volt véletlen. Szkladán Ágoston prágai követ 1950 januárjában a szlovák pártvezetésen belüli viszonyokat elemezve még arra mutatott rá, hogy a vezetés gyakorlatilag egységes, s a pártban még nem indult meg egy nagyobb szabású tisztulási folyamat, illetve ami meg is indult, azt a magyar elvtársak, Major, Lőrincz és Fábry folytatják.²²⁹ A korábban minden kérdésben lojálisnak bizonyuló magyar nemzetiségű pártfunkcionáriusokról azonban nehezen feltételez-

224 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 0031/1950., 0095/1950, 00343/1950. A KSS Elnökségének ülése.

225 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 00343/1950. A KSS Elnökségének ülése.

226 1952 júliusában, Füredi József főkonzullal folytatott beszélgetése során maga Lőrincz is elismerte, hogy régebben Viliam Široký figyelmeztette őt, Fábry Istvánt és másokat is a kapcsolatok korlátozására. (MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001410/1952. Lőrincz elvtárs látogatása.)

227 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 0095/1950. A KSS Elnökségének ülése.

228 MOL, PF-TÜK, 22. d., 166/biz-1950-2. Összefoglaló politikai jelentés az 1950. január, február és március hónapokról.

229 MOL, PN-TÜK, 37. d., 783/biz-1949-2. Decemberi összefoglaló politikai jelentés.

hető, hogy a pártvezetés előtt külső bátorítás nélkül, kizárólag saját kezdeményezésükből rá mertek volna mutatni a magyarellenesség továbbélésére és a magyar lakosság helyzete rendezésében mutatkozó hiányosságokra.

Amint arra Vándor konzul már idézett jelentései is felhívták a figyelmet, Major István, majd pedig Lőrincz Gyula és Fábry István egyaránt Viliam Širokával egyeztették felszólalásuk, illetve elaborátumuk tartalmát. Ezért talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy Širokóy – a magyar elvtársakat saját céljai számára felhasználva – tudatosan időzítette fellépésüket a szlovák burzsoá nacionalisták „leleplezése” előtti hetekre, hónapokra, hogy így a magyarok egyenjogúsításának vonatottságáért, sőt a háború utáni magyarellenes intézkedésekért is a burzsoá nacionalizmussal vádoltakra, közülük is elsősorban Gustáv Husákra, Ladislav Novomeskýre és Daniel Okálira háríthassa a felelősséget. Azt a tényt ugyanakkor, hogy ők mindezt a párt irányvonalának megfelelően, sőt egyenesen a pártvezetés utasítására hajtották végre, a propaganda igyekezett a feledés homályával borítani.²³⁰

A prágai és a pozsonyi magyar külképviselet már az 1949-es év folyamán általában Ladislav Novomeskýt és Daniel Okálit nevezte meg a magyar iskolahálózat kiépítésének, s a magyar kisebbség helyzete rendezésének legfőbb akadályozójaként.²³¹ Miután az SZLKP KB 1950. áprilisi ülésén és az 1950 májusában megtartott IX. szlovák pártkongresszuson kezdetét vette a burzsoá nacionalizmus elleni szervezett kampány, a magyar diplomácia még inkább hajlott rá, hogy – Širokóyék propagandáját átvéve, valamint Širokóy és a kommunista párt egészének felelősségét feledve – a csehszlovákiai magyarság háború utáni üldözéséért és a magyarellenesség továbbéléséért is egyedül a burzsoá nacionalizmussal vádolt Gustáv Husákot és társait tartsa felelősnek, félreállításukkal pedig a magyar kisebbség helyzetét és a csehszlovák-magyar viszonyt is rendezettnek vélje.

Boldoczki János prágai követ az 1950-es évről készült összefoglaló jelentésében a IX. szlovák pártkongresszust nevezte meg a szlovákiai magyarság helyzetében bekövetkezett fordulat döntő momentumaként. A kongresszus a követ szerint „leleplezte” a „pártba befurakodott nacionalistákat”, akik nemcsak a magyar és a csehszlovák nép barátságát akadályozták, hanem szovjet- és csehellenes tevékenységük mellett a magyarok egyenjogúságának is legfőbb kerékkötői voltak. Félreállításuk eredményeként sikerült rendezni többek között a magyar iskolák kérdését, a magyarok bevonását a pártba, a nemzeti bizottságokba és a tömegszervezetekbe, új magyar lapokat indítani, s megszervezni az első magyar színtársulatot, a Faluszínház magyar tagozatát.²³² Hasonlóan fogalmazott Füredi József pozsonyi főkonzul is, aki a Csemadokról és a magyar iskolákról 1951 nyarán felterjesztett összefoglalóiban „Husákék és Novomeskýék” burzsoá nacionalista tevékenységének tulajdonította a Csemadok működésének és a magyar iskolahálózat kiépítésének akadályoztatását.²³³

230 Vö. Kiss József: A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh–szlovák viszony keretei között (1948–1960). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* V. évf. (2003) 3. sz. 11-12. p.; Gabzdilová-Olejníková, Soňa: *Maďarská menšina na Slovensku v dobe vrcholiaceho stalinizmu*. In Šutajová, Jana – Ďurkovská, Mária (Eds.): *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika II)*. Prešov, Universum, 2008, 177-178. p.; Novomeskýnek a háború utáni magyarellenes politikában vállalt szerepére lásd Kiss József: Novomeský és a szlovák–magyar kapcsolatok. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VII. évf. (2005) 3. sz. 58-64. p.

231 Pl. MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 682/1949. Rubin Péter követségi titkár szlovákiai útja; MOL, PN-TÜK, 37. d., 613/biz.-1949-2. Október havi politikai összefoglaló; MOL, PN-TÜK, 37. d., 783/biz.-1949-2. Decemberi összefoglaló politikai jelentés.

232 MOL, PF-TÜK, 3. d., 7/szig.biz.-1951. Évi összefoglaló jelentés 1950. évről.

233 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 08423/1951. Csemadok működéséről összefoglaló jelentés készítése; uu. 08450/1951. Összefoglaló jelentés a csehszlovákiai magyar iskolákról.

3. A korábbi politikai elvek feladása és a kisebbségi kérdés alárendelése a kétoldalú kapcsolatoknak

Az 1950. január 6-i párthatározat és a szlovák burzsoá nacionalisták félreállítása a magyar diplomáciát nem csak megnyugtatta, hanem a Csehszlovákiával kapcsolatos politikája korábbi elveinek feladására is készítette. A magyar kommunista párt- és állami vezetés, amely 1948 folyamán és 1949 első hónapjaiban még több alkalommal szót emelt a szlovákiai magyarság érdekében, a kényes kérdéseket, mint amilyen a magyar kisebbség helyzete is volt, a csehszlovák–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés 1949. április 16-i aláírása²³⁴ után kezdte alárendelni a kétoldalú kapcsolatoknak. 1949 őszén ugyan még fellépett az újabb kitelepítési terv ellen, 1950 tavaszától azonban ez az irányváltás felgyorsult. Ettől kezdődően a diplomáciai iratokban már nem találjuk nyomát, hogy a magyar diplomácia bármilyen ügyben hallatta volna a hangját a magyar kisebbség érdekében.

A csehszlovák–magyar kulturális egyezmény előkészítése és aláírása

A magyarországi magatartás módosulása leginkább a csehszlovák–magyar kulturális egyezmény magyar visszakozással végződő előkészítésével illusztrálható. Az egyezmény megkötését, amire egyébként a barátsági szerződés is kötelezte a két országot, elsősorban a magyar fél szorgalmazta. A magyar diplomácia eredendően olyan kulturális egyezményben gondolkozott, amely a csehszlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákság számára egyaránt széles körű kisebbségi jogokat biztosított volna. Az egyezmény első, a Külügyminisztérium által még 1949 júniusában kidolgozott magyar tervezete ráadásul nem csak a nemzetiségek különböző kulturális és tudományos intézményeinek kölcsönös támogatását irányozta elő, beleértve ebbe a kisebbségi iskoláknak a szülők kívánsága szerinti biztosítását, hanem a kisebbséggellenes jogszabályok és intézkedések hatályon kívül helyezését és jóvátételét is.²³⁵

A kisebbséggellenes jogszabályokra vonatkozó kitétel ugyan hamarosan a magyar tervezetből is kikerült, a csehszlovák fél azonban az iskolaügyet is olyan kényes kérdésnek tekintette, amelyet nem kívánt egyezménybe foglalni. Minderre Szkladán Ágoston prágai követ 1949 augusztusától kezdődően több alkalommal is felhívta Budapest figyelmét, jelezve, hogy csehszlovák részről az egyezményt csak keretnek szánják, amely a magyar kisebbség iskolaügyét sem tárgyalná, mivelhogy azt belügynek tekintik.²³⁶ A magyar Külügyminisztérium a Prágából érkező jelentések hatására 1949. október közepén arra az elhatározásra jutott, hogy a kulturális egyezmény tervezetében magyar részről felvetik ugyan az iskola-

234 A barátsági egyezmény megszületésének körülményeire és aláírására lásd Čierna-Lantayová, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava, Veda, 1992, 161-170. p.

235 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 66. d., sz. n./1949.

236 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 42. d., 9145/1949. Magyar-csehszlovák kulturális egyezmény; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 9968/1949. Bemutatózó látogatás Nejedlý Zdeněk iskola-, tudomány- és művészetügyi miniszternél; MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 42. d., 749/1949. A magyar-csehszlovák kulturális egyezmény ügye; MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 42. d., 10968/1949. Magyar-csehszlovák kulturális egyezmény. (A kulturális egyezménnyel kapcsolatos csehszlovák elképzelésekre lásd Čierna-Lantayová, Dagmar: i. m. 177-178. p.)

kérdés rendezésének elvi fontosságát, de nem részletezik azt, ehelyett inkább külön megállapodás megkötését fogják szorgalmazni a két iskolaügyi minisztérium között.²³⁷

A magyar fél az egyezményt szerette volna minél előbb, legkésőbb 1949 novemberére tető alá hozni. Csehszlovák részről ugyanakkor újabb és újabb időpontokat jelöltek meg a tárgyalások megkezdésére, így az egyezménytervezetek átadására is csak 1949 decemberében kerülhetett sor. A kulturális egyezmény csehszlovák tervezetét Ivan Horváth budapesti csehszlovák követ december 12-én adta át Kállai Gyula magyar külügyminiszternek, a magyar egyezménytervezetet pedig két nappal később, december 14-én, ugyancsak a csehszlovák követségen keresztül juttatták el a csehszlovák félhez. Amíg a magyar tervezetben továbbra is kiemelt szerepet kapott a nemzetiségi intézmények támogatása, s – bár redukáltan, de – az anyanyelvi oktatás biztosítása és támogatása is, addig a csehszlovák tervezet a kisebbségi problematikát teljes egészében említés nélkül hagyta.²³⁸

A magyar tervezetet, abból a célból, hogy elfogadhatóbb legyen a csehszlovák fél számára, a csehszlovák követtel folytatott megbeszélés²³⁹ után december 22-én módosították. Kihagyták belőle többek között az anyanyelvi oktatás biztosítására vonatkozó kitételeket, s csak egy általános elvi kijelentést hagytak benne a nemzetiségek kulturális, tudományos és közoktatási intézményeinek támogatásáról.²⁴⁰ A módosított magyar tervezetre válaszként a csehszlovák kormány 1950. január 11-én szintén átadott egy újabb tervezetet.²⁴¹ Ez formailag nagyrészt átvette a magyar tervezet felosztását, s magáévá tett több magyar javaslatot, azonban az első csehszlovák tervezethez hasonlóan óvakodott a kisebbségeknek még csak a megemlítésétől is.²⁴²

Csehszlovák részről továbbra is határozottan elutasították a nemzetiségekkel kapcsolatos kitételek belefoglalását az egyezménybe, annak előkészületi munkálatai így hosszú időre magakadtak. Az elhúzódó tárgyalások során a csehszlovák fél még az egyezmény nélküli kapcsolattartás lehetőségét is felvetette. A közel egy éven át szünetelő megbeszélések végül csupán azt követően vettek újabb lendületet, hogy a magyar fél – vélhetően a Csehszlovákiában 1950 első hónapjaiban bekövetkezett események hatására – feladta a nemzetiségek kölcsönös támogatásának az egyezményben való rögzítésére irányuló szándékát. Révai József népjóléti miniszter, aki 1950 márciusában Ivan Horváth csehszlovák követ előtt még kizárta, hogy az egyezményt anélkül kössék meg, hogy az tárgyalná a kisebbségi kérdést,²⁴³ 1951. január 27-én Václav Kopecký csehszlovák tájékoztatásügyi miniszterhez intézett levelében már beleegyezett a kifogásolt szövegrészek kihagyásába az

237 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 42. d., 10968/1949. Magyar-csehszlovák kulturális egyezmény. (Ugyancsak október közepén hasonló elhatározásra jutott az MDP Külügyi Pártkollégiuma is, amely kimondta, hogy a tervezetnek a kisebbségi iskolákra vonatkozó részét úgy kell átdolgozni, „hogy minél kevésbé lássék beavatkozásnak a cseh belügyekbe”. MOL, MDP, 276. f., 80. cs., 15. ó. e.)

238 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 42. d., 1121/1949.

239 Ivan Horváth csehszlovák követ Berei Andor külügyminisztériumi államtitkárral folytatott december 21-i megbeszélése során kijelentette, hogy „a magyar javaslatnak nem kulturális egyezmény, hanem kisebbségi szerződés jellege van”. (NA ČR, ÚV KSČ, f. 100/1, sv. 61., a. j. 498. Kulturní dohoda čs.-maďarská)

240 MOL, MDP, 276. f., 54. cs., 82. ó. e.

241 Szkladán követ Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszterrel folytatott beszélgetésére hivatkozva már január 5-én jelezte Budapestnek, hogy a csehszlovák fél a magyar és csehszlovák javaslatból egy harmadikat fog összeállítani. (MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 42. d., 0364/1950. A csehszlovák-magyar kultúr-egyezmény.)

242 MOL, MDP, 276. f., 54. cs., 82. ó. e.

243 Kaplan, Karel: i. m. 283. p.

egyezményből. Levelében csupán arra kérte Kopeckýt, hogy a vitás pontról, vagyis a nemzetiségek kérdéséről kormánya nevében intézzen egy levelet a magyar kormányhoz, biztosította őt egyúttal arról is, hogy a levél nem kerül nyilvánosságra.²⁴⁴

Az egyezmény végleges szövegét a tárgyalások újrafelvételét követően pártvonalon egyeztették. Rudolf Slánský pártfőtitkár a CSKP KB nevében 1951. július 17-én küldte meg az MDP Központi Vezetésének az egyezmény újabb csehszlovák tervezetét, amit Révai József az MDP titkáráként aláírt augusztus 6-i válaszlevelében azzal nyugtáztott, hogy a tervezetet, amely „a magyar tervezetet sok tekintetben pontosabbá teszi, jónak tartjuk és alapjában elfogadjuk”.²⁴⁵ Az egyezmény aláírása elől Kopecký szeptember 29-i levelével háruultak el az utolsó akadályok, aki – igaz, nem a magyar kormányhoz, hanem – az MDP Központi Vezetéséhez címzett levelében megelégedéssel vette tudomásul a magyar egyetértést, s biztosította a magyar felet, hogy a CSKP és a csehszlovák kormány lenini-sztálini nemzetiségi politikája megteremti a feltételeket a magyar nemzetiségű lakosság haladó nemzeti kultúrájának fejlesztéséhez.²⁴⁶

A kulturális egyezmény ünnepélyes aláírására 1951. november 13-án került sor Prágában. A Viliam Široký és Révai József által szignált egyezményből nem csak a kisebbségellenes jogszabályok hatályon kívül helyezésére és az anyanyelvi oktatás biztosítására vonatkozó kitételek maradtak ki, hanem a kisebbségekre történő bármiféle utalás is, olyannyira, hogy az egyezmény három részből és tizenhét cikkelyből álló szövegében egyetlen egyszer sem fordult elő a „nemzetiség” vagy a „kisebbség” kifejezés.²⁴⁷

Az egyezmény aláírása céljából Csehszlovákiába érkezett magyar kormányküldöttség prágai fogadtatása és másnapi füleki útja egyaránt a csehszlovák és a magyar nép barátságának demonstrálása jegyében zajlott. Azt a szívélyes fogadtatást, amelyben a magyar delegációt részesítették, a prágai és pozsonyi jelentések is kiemelték.²⁴⁸ Füredi József főkonzul Révai Józsefnek a füleki zománcdedénygyár munkásai előtt elmondott beszédével kapcsolatban azt is hangsúlyozta, hogy abban „hivatalos formát adott (...) a magyar kormány álláspontjáról a Szlovákiában élő magyarságot illetően”, ami azonban valójában nem volt egyéb, mint annak bejelentése, hogy a magyar kormány a magyar kisebbség helyzetét a lenini-sztálini nemzetiségi politika elvei szerint rendezettnek, a kérdést pedig csehszlovák belügynek tekinti.²⁴⁹ Révai füleki beszéde szimbolikus betetőzést jelentette a kulturális egyezmény aláírásában kifejezésre jutott magyar politikai szemléletváltásnak, aminek hosszú távon az lett a következménye, hogy a kisebbségi kérdés a csehszlovák–magyar államközi és pártközi kapcsolatokban – legalábbis hivatalos formában – jó két évtizeden keresztül általában fel sem merült.²⁵⁰

244 NA ČR, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 96., a. j. 1126.

245 MOL, MDP, 276. f., 65. cs., 206. ó. e.; NA ČR, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 96., a. j. 1126.

246 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 42. d., sz. n./1951.

247 A kulturális egyezmény szövegét – a barátsági szerződés szövegével ellentétben – csehszlovák kívánságra nem hozták nyilvánosságra, s a sajtóban még kivonatban sem ismertették. Szövege megtalálható: MOL, PN-TÜK, 47. d., 764/biz.-1951. A kulturális egyezmény megkötése.

248 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 43. d., 017026/1951. A kulturális egyezmény megkötése; uo. 002766/1951. Révai elvtárs szlovákiai útja.

249 Új Szó 1951. november 16. „Életre, halálra a szlovák paraszttal, a szlovák munkással, a szlovák értelmiséggel!” Révai József magyar népművelésügyi miniszternek a füleki Kovosmaltban mondott beszéde, 6-7. p.; vö. Kiss József: A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete... i. m. 6-7. p.; Kiss József: A kisebbségi magyarság... i. m. 16-17. p.

250 Vö. Boros Ferenc: A szlovákiai magyarság az elmúlt évtizedek magyar–csehszlovák kapcsolataiban. *Regió* 3. évf. (1992) 1. sz. 176. p.

A magyar politikai vezetés a nemzetiségi kérdést megoldottnak és belügynek tekintő internacionalista dogma alapelveinek megfelelően az ötvenes évek elejétől kezdődően tehát már tartózkodott attól, hogy szót emeljen csehszlovák partnereinél a magyar kisebbség érdekében. A nemzetiségi kérdés leértékelődését tükrözték a prágai követség és a pozsonyi főkonzulátus rendszeres éves összefoglaló jelentései is, amelyekben évről-évre egyre kisebb hangsúlyt kapott a nemzetiségi tematika. Amíg a pozsonyi főkonzulátus 1949-es évről készült háromkötetes összefoglaló jelentésének II. kötete 127 oldal terjedelemben teljes egészében a magyar kisebbséggel foglalkozott, részletesen tárgyalva jogfosztásának időszakát és azt követő helyzetét is, addig például a több mint 300 oldalas 1950. évi összefoglaló jelentés már csupán 15, a 157 oldal terjedelmű 1951. évi összefoglaló pedig mindössze 4 oldalt szentelt a magyar kisebbségnek.²⁵¹

A prágai követség tevékenységében hagyományosan kisebb szerepet kapott a szlovákiai magyarsággal való kapcsolattartás, s jelentéseiben eleve ritkábban jelent meg a nemzetiségi kérdés, évi összefoglalóiból így még inkább eltűnt a kisebbségi problematika. Az 1949. évről készült prágai összefoglaló még például 6, az 1953. évről szóló már csak 2 oldal terjedelemben foglalkozott a szlovákiai magyarság helyzetével, az 1956. évi összefoglaló jelentésnek pedig már egyáltalán nem volt kisebbségpolitikai vonatkozása.²⁵²

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a prágai és pozsonyi külképviselet a továbbiakban ne követte volna figyelemmel a szlovákiai magyarság helyzetét, s jelentéseiben ne adott volna kifejezést esetleges aggodalmainak is. A jelentések hangvételére ugyanakkor jellemző, hogy a nemzetiségi kérdést alapvetően megoldottnak tekintették, a még meglévő hiányosságokat pedig a burzsoá nacionalisták tevékenységének tulajdonították.

A magyar könyvesboltok létrehozásának terve

Az ötvenes évek legelején a kulturális egyezmény előkészítése és aláírása mellett további olyan kérdések is felmerültek, amelyekben a magyar fél feladta korábbi törekvéseit, s amelyek magyar visszakozással és a csehszlovák álláspont érvényesülésével végződtek. Az egyik ilyen ügy a magyar könyvesboltok létrehozásának kérdése volt. A gondolat a prágai követség részéről merült föl még 1949 februárjában, azzal, hogy a prágai magyar könyvesboltban – a Szovjetunió, a népi demokráciák vagy akár a nyugati államok üzleteihez hasonlóan – információs iroda is működhetne. Bolgár követ 1949. február 11-i jelentése szerint a csehszlovák kormány a magyar kérés elől „aligha térhetne ki”, mivel az barátságtalan magatartásnak minősülne. Az engedélyeztetés rést ütne a csehszlovák kultúrpolitikai monopóliumon, mivel a könyvesbolt működését később ki lehetne terjeszteni Pozsonyra és Kassára is.²⁵³ A magyar Külügyminisztérium a felvetést üdvözölte, s főleg a pozsonyi könyvkereskedés jelentőségét hangsúlyozta a szlovákiai magyarság számára, felhívta azonban a figyelmet arra is, hogy éppen ezért ott nagyobb nehézségekbe is ütközne a létrehozása.²⁵⁴

251 MOL, PF-TÜK, 2. d., 31/1950. A pozsonyi főkonzulátus összefoglaló jelentése az 1949. évről; uo. 3. d., 29/szig.biz.1951-pol., 1950. évi összefoglaló jelentés; uo. 3. d., 21/szig.biz.1952/pol., Év végi összefoglaló jelentés 1951. évről.

252 MOL, PF-TÜK, 2. d., 42/szig.biz.-1950., 1949. évi összefoglaló jelentés; MOL, PN-TÜK, 6. d., 45/1954., 1953. évi összefoglaló; MOL, PN-TÜK, 17. d., 101/sz.t./1957., 1956-os évi összefoglaló.

253 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 25. d., 685/1949. Magyar könyvesbolt létesítése Prágában.

254 Uo.

A könyvesboltok ügyében hamarosan meg is kezdődtek a magyar–csehszlovák tárgyalások, amelyek eredményeként április folyamán olyan előzetes megállapodás született, hogy Prágában és Pozsonyban magyar, Budapesten és Békéscsabán pedig csehszlovák könyvesboltot létesítenek.²⁵⁵ Szkladán követ 1949. szeptember 17-én azonban már arról tájékoztatta Budapestet, hogy a tárgyalások előrehaladtával a csehszlovák tárgyalópartner a könyvesboltok megnyitása elé pénzügyi okokra hivatkozva egyre több akadályt gördít. A követ benyomása szerint „csehszlovák részről szívesen (...) lemondának arról, hogy Magyarországon könyvesboltot létesítsenek, csak mi se csináljunk Csehszlovákiában”.²⁵⁶

A nehézségek ellenére 1950. február 15-én mégiscsak sor került a prágai magyar könyvesbolt megnyitására. Szkladán követ a megnyitó alkalmából elmondott ünnepi beszédben még annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a prágait több hasonló könyvesbolt fogja követni Szlovákia magyarlakta vidékein is,²⁵⁷ a kérdést tárgyaló későbbi jelentései ezzel szemben arra mutattak rá, hogy bár a szlovákiai könyvesboltok megnyitását csehszlovák részről nem utasítják el, mindent elkövetnek azért, hogy azokat ne a magyar fél nyissa meg, hanem a Pravda Kiadóvállalat keretében ők maguk. „Céljuk nyilvánvalóan az – áll 1950. május 4-i jelentésében –, hogy a magyarországi irodalom termékeitől távol tartsák a szlovákiai magyarokat.”²⁵⁸

A pozsonyi magyar könyvesboltot 1950. augusztus 14-én – igaz, Füredi József magyar főkonzul jelenlétében, de – már valóban a Pravda Kiadóvállalat nyitotta meg.²⁵⁹ Azt, hogy a magyar diplomácia feladta a szlovákiai magyar könyvesboltok saját hatáskörén belüli létrehozásának szándékát, leginkább a kassai könyvesbolt esete példázza. Miután 1951 őszén Kassa még mindig magyar könyvesbolt nélkül volt, a Csemadok kassai helyi szervezete 1951. november 18-án azzal a kéréssel fordult a prágai magyar könyvesbolthoz, legyen segítségére a könyvesbolt megnyitásban, s vállalja el annak berendezését. A kassaiak kérését Boldoczki János prágai követ támogatólag továbbította a magyar Külügyminisztériumba, ahonnan azonban 1952. február 6-án az a válasz érkezett, hogy a kassaiak forduljanak kérésükkel a Pravda Kiadóvállalathoz.²⁶⁰ Az előzmények ismeretében talán nem meglepő, hogy a kassai magyar könyvesboltot hosszas előkészületeket követően csupán újabb két év elteltével, 1953 augusztusában sikerült megnyitni.²⁶¹

Az 1950. évi népszámlálás

A magyar kisebbség számára az 1950-es év egyik meghatározó eseménye a március 1-jei eszmei időponttal lebonyolított népszámlálás volt. Ennek kellett választ adnia arra a kérdésre, hogy a lakosságcsere, a csehországi deportálás és a reszlovakizáció után hány

255 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 25. d., 22978/Táj-49, 24292/49

256 MOL, PF-TÜK, 20. d., 313/biz-1949. A prágai magyar könyvesbolt.

257 *Új Szó* 1950. február 17. Fényes külsőségek között megnyílt Prágában a magyar könyv otthona, 3. p.; vö. Kiss József: A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete... i. m. 7-8. p.

258 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 36. d., 021495/1950. A prágai könyvesbolt működése; uo. 023133/1950. Magyar könyvkereskedések Szlovákiában. (Az SZLKP KB Titkársága 1950. május 11-én határozatban mondta ki, hogy a pozsonyi magyar könyvesboltot és annak kassai részlegét a Pravda Kiadóvállalat keretében kell megnyitni. SNA, ÚV KSS – Sekr., 8. d.)

259 *Új Szó* 1950. augusztus 16. Megnyílt a Magyar Könyvesbolt Szlovákia fővárosában, 4. p.; MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 36. d., 025412/1950. A pozsonyi magyar könyvesbolt megnyitása.

260 MOL, PN-TÜK, 47. d., 830/biz.-1951. Magyar Könyvesbolt felállítására Kassán.

261 *Új Szó* 1953. augusztus 26. Magyar Könyvesbolt nyílt Kassán, 2. p.

magyar él az ország területén, ill. hogy a többéves üldöztetést követően hányan merik vállalni magyar nemzetiségüket. Vándor József pozsonyi konzul már 1949. május 15-i jelentésében idézte Lőrincz Gyulát, aki a népszámlálással kapcsolatban a konzul előtt kijelentette, hogy az „rosszabb lesz egy nyílt szavazásnál”, mivel a megfélemlített magyarság a nevével ellátott összeíró lapon nem fogja merni magyarnak vallani magát, amikor amúgy is óriási nyomás nehezedik rá.²⁶²

A szlovák pártelnökség 1950. január 6-i határozatának egyik pontja kimondta, hogy a népszámlálás során meg kell akadályozni mindenfajta sovinszta agitációt és a reszlovakizáltakra gyakorolt nyomást, annak eredményei mégis arról tanúskodnak, hogy a Lőrincz által is megfogalmazott félelmek nem voltak alaptalanok. A népszámlálás minden korábbinál kevesebb magyart talált Szlovákiában: a magukat magyarnak vallók száma az 1930. évi 592 337-ről 354 532-re, Szlovákia összlakosságán belüli részaránya pedig 17,8%-ról 10,3%-ra csökkent.

Vándor konzul jelentéseiben a népszámlálás kérdése Franciszek Pietrowski lengyel főkonzullal néhány nappal a népszámlálás előtt folytatott beszélgetése nyomán került terítékre. Pietrowski élénken érdeklődött a népszámlálással, főleg a reszlovakizáltak esetleges befolyásolásával kapcsolatos véleményéről, annak a meggyőződésének adva hangot, hogy szerinte a magyarok létszámát csökkenteni akarják, s arra is rákérdezett, tett-e a magyar konzul lépéseket a befolyásolás megakadályozása érdekében. Vándor válaszában kifejtette, hogy bár hivatalosan nem foganatosítanak a reszlovakizáltak számának csökkentését célzó intézkedéseket, véleménye szerint lesznek olyan „sovinszta elemek”, akik ez irányban fognak tevékenykedni, s opportunizusból a reszlovakizáltak közül is sokan szlováknak fognak jelentkezni. Ennek megakadályozására azonban – „szlovák belügről lévén szó” – egyrészt nem illetékes, másrészt lehetősége sincs.²⁶³

Miután a magyar Külügyminisztérium a jelentés vételét követően „kimerítő és részletes” beszámolót kért a népszámlálással kapcsolatban észlelt jelenségekről, Vándor konzul – természetesen még a számszerű eredmények ismerete nélkül – március 17-én visszatért a kérdéshez. Megállapítása szerint „a hivatalosan kimenő utasítások nem kifogásolhatók ugyan, de a végrehajtás során (...) sok visszaélés történt, főleg a reszlovakizáltak befolyásolása érdekében”. A számlálóbiztosok többek között nyugdíjuk megvonásával vagy csehszlovák állampolgárságuk elvesztésével fenyegették meg a reszlovakizáltakat, mondván hogy az állampolgárságra, s az azzal járó különböző kedvezményekre reszlovakizálásuk révén tettek szert, de számos olyan eset is előfordult, amikor a reszlovakizációra hivatkozva önkényesen felülbírálták a bevallott magyar nemzetiséget. „Nem kétséges – zárta jelentését a konzul –, hogy a reszlovakizáltak nagy része szlováknak írta be magát (...)”²⁶⁴

A népszámlálással részletesebben foglalkozó további jelentésekről nincs tudomásunk, a kérdésre ezt követően már csupán a két magyar külképviseleti szerv márciusi politikai összefoglalói tértek vissza. Szkladán Ágoston prágai követ arra hívta fel a figyelmet, hogy noha a reszlovakizáltak többsége nem merete magyarnak vallani magát, s voltak olyanok is, akik „reszlovakizált nemzetiségűnek” jelentkeztek, a magyarok száma valószínűleg mégis magasabb lesz, mint amennyit korábban hivatalosan elismertek, vagyis a reszlovakizáltak

262 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 25. d., 55/1949. Beszélgetés Lőrincz Gyulával, az Új Szó főszerkesztőjével.

263 MOL, PF-TÜK, 1. d., 16/szig.biz.-1950-2. Beszélgetés Pietrowski lengyel főkonzullal.

264 MOL, PF-TÜK, 1. d., 19/szig.biz.-1950-2. Beszélgetés Pietrowski lengyel főkonzullal.

között is akadtak magukat magyarnak bejegyzők.²⁶⁵ Vándor konzul összefoglalója azt emelte ki, hogy a népszámlálási biztosok számára kiadott utasítások szerint a reszlovakizáltak szabadon jelölhették meg a nemzetiségüket, erről azonban a reszlovakizáltakat sem a sajtó, sem a rádió nem világosította fel. Tudomása szerint Kelet-Szlovákiában a reszlovakizáltaknak csak töredéke vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ezzel szemben viszont nyugaton, különösen pedig a Csallóközben jelentős részük magyarnak jelentkezett.²⁶⁶

A pozsonyi főkonzulátus levéltári iratai között több, 1950 márciusában és áprilisában kelt feljegyzés is található a népszámlálás során elkövetett visszaélésekről,²⁶⁷ a kérdésre a későbbiekben azonban már sem a főkonzulátus, sem pedig a követség nem tért vissza, s annak sincs nyoma, hogy magyar részről bármilyen formában szóvá tették volna a csehszlovák fél előtt a népszámlálással kapcsolatos kifogásaikat.²⁶⁸

Lőrincz Gyula és a Csemadok

A kisebbségi magyar közösség magára találásának letéteményese az ötvenes évek első felében a Csemadok volt. Nem csak a magyar lakosság kulturális életének újjászervezését vállalta fel, hanem szerepe volt a magyar nyelvű oktatás újraindításában, s keretei között vagy közreműködésével jött létre csaknem valamennyi magyar kisebbségi intézmény (többek között a Magyar Könyvtár, a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó és a Csehszlovákiai Magyar Népművészeti Együttes) is.²⁶⁹ Egyes vezetői ráadásul egyéb fontos közéleti és párttiszségeket is betöltöttek, a prágai és különösen a pozsonyi magyar külképviselet feladatai között ezért a továbbiakban is kiemelt helyet kapott tevékenységének figyelemmel követeése és a vezetőivel való kapcsolattartás. Jelentéseik, amelyek általában a Csemadok vezetőivel folytatott beszélgetések során szerzett értesüléseken alapultak, rendszeresen beszámoltak a kulturális szervezettel kapcsolatos különböző kérdésekről, gyakran hangot adtak ugyanakkor a vezetőket vagy a hatalom Csemadokkal kapcsolatos politikáját bíráló kritikus észrevételeiknek is.

A jelentéseket mindemellett kezdetben – vélhetően a szlovák pártelnökség 1950. januári határozatai és a burzsoá nacionalizmus elleni kampány hatására – jobbra a bizakodó hangnem és a Csemadok előtt megnyíló „új perspektívák” hangsúlyozása jellemezte. Alig egy héttel a burzsoá nacionalisták elleni kampány kezdete előtt, 1950. április 2-án került sor a Csemadok I. országos közgyűlésére, amelyen Lőrincz Gyula elnöki beszámolója részletesen foglalkozott a helyi hatóságok által az egyesület alapszervezeteinek megalakulása elé gördített akadályokkal, s több felszólaló is felhívta a figyelmet a továbbra is észlelhető magyarellenességre és a magyar oktatás újraindításának nehézségeire.²⁷⁰ Vándor József

265 MOL, PN-TÜK, 38. d., 255/biz.-1950. Március havi politikai összefoglaló jelentés.

266 MOL, PF-TÜK, 22. d., 166/biz-1950-2. Összefoglaló politikai jelentés az 1950. január, február és március hónapokról.

267 MOL, PF-TÜK, 40. d., 91/1945-50. Népszámlálás.

268 Az 1950. évi népszámlálásra és történelmi összefüggéseire lásd Gabzdilová, Soňa: Sčítanie obyvateľstva na Slovensku v roku 1950, maďarská menšina a historické súvislosti. *Historický časopis* 59. évf. (2011) 2. sz. 263-284. p.

269 A Csemadoknak a csehszlovákiai magyar közművelődés újjászervezésében vállalt szerepére lásd Tóth László: *Köz – művelődés – történet* i. m. 222-245. p.

270 Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára (továbbiakban: FKI), Csemadok irattára, OK-I, I. országos közgyűlés; vö. Ósi Irma – Sidó Zoltán: i. m. 20. p.

pozsonyi konzul 1950. áprilisi összefoglaló jelentésében a közgyűlés lefolyását mégis úgy interpretálta, hogy noha az „viharosnak ígérkezett”, mivel a közelmúltban megszűntek a Csemadok fejlődését akadályozó nehézségek, a közgyűlés nem a sérelmekkel, hanem „konstruktív szellemben” a jövő feladataival foglalkozott. A konzul szerint az érdeklődés középpontjába a burzsoá nacionalizmus kérdése került, ennek kapcsán pedig a magyar lakosság tényleges egyenjogúsításának közeli megvalósulása.²⁷¹ Ugyanez a hangvétel jellemezte Füredi József főkonzulnak a Csemadok működéséről és II. országos közgyűléséről 1951 júniusában készített összefoglaló jelentését is, amely hosszasan ecsetelte a burzsoá nacionalistáknak a Csemadok működését akadályozó „káros tevékenységét”, megállapítva többek között, hogy „a Csemadok fejlődése párhuzamosan vonul a burzsoá nacionalizmus elleni harccal”.²⁷²

A Csemadok-vezetők törekvései és a szlovák pártvezetésnek az egyesülettel kapcsolatos elképzelései közötti ellentétekről elsőként a kultúregyesület III. országos közgyűléséről, ill. annak előkészületeiről készült jelentések tudósítanak. Füredi főkonzul 1952. május 5-i jelentésében még arról tájékoztatta Budapestet, hogy soros évi közgyűlésén a Csemadok tömegszervezeti jelleget kap, s ennek megfelelően valószínűleg a neve is meg fog változni, a párt részéről ezzel kapcsolatban pedig csupán azt kérik, nehogy a változások valamiféle magyar párt jelleget adjanak a Csemadoknak.²⁷³ Három nappal később, május 8-án ezzel szemben Lőrincz Gyulára hivatkozva már azt volt kénytelen jelenteni, hogy a politikai vezetés elutasítja a Csemadok tömegszervezetté alakítását és névváltoztatási szándékát. Lőrincz elmondása szerint, amikor közölte Viliam Širokýval, hogy a közgyűlésen a Csemadok nevébe az „egyesület” helyett a „szövetség” szót szeretnék felvenni, mivel ez jobban kifejezné tömegszervezeti jellegét, Široký dühös lett, s azzal vádolta meg, hogy ezután majd magyar pártot akarnak alakítani, végül pedig előjönnek az elszakadással.²⁷⁴

Amint arról a főkonzul a Csemadok 1952. május végén megrendezett III. országos közgyűléséről készült jelentésében beszámolt, Viliam Široký ezt követően, noha arra ígéretet tett, a közgyűlésen meg sem jelent, hanem Jozef Lietavec belügyi megbízottat küldte el maga helyett. Mindez a Csemadok vezetői és a közgyűlés résztvevői között rossz hatást váltott ki már csak azért is, mivel Lietavec a magyar lakosság kitelepítése idején vezető szerepet töltött be a biztonsági szerveknél, s így a magyarság körében nem nagyon népszerű.²⁷⁵

Hasonló viták zajlottak le a Csemadok IV. országos közgyűlésének előkészítésekor is. Füredi főkonzul Lőrincz Gyulától szerzett értesüléseire hivatkozva több alkalommal jelentette, hogy a közgyűlési beszámolók körül hosszas viták folytak a pártközpontban, amely azokat többször átdolgoztatta. A pártvezetés többek között azt kifogásolta, hogy a titkári beszámolóban a Csemadok tömegszervezetként van említve, holott az csak kultúregyesület. Szóvá tették azt is, hogy nemzeti hősként Petőfit és Kossuthot említi ahelyett, hogy Csehszlovákiának a nemzeti hőseit népszerűsítsen, s úgyszintén kifogást emeltek az ellen is, hogy a magyarok ünnepi alkalmakkor a magyar zászlót használják, amivel tüntetőleg azt akarják kifejezni, hogy Magyarországot tekintik hazájuknak. A Csemadok feladatainak tiszt-

271 MOL, PF-TÜK, 2. d., 33/szig.biz.-1950-2. Összefoglaló politikai jelentés 1950. április hónapról.

272 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 08423/1951. Csemadok működéséről összefoglaló jelentés készítése.

273 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 06276/1952. CSEMADOK kérése.

274 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 21. d., 59/szig.biz.1952.-pol. CSEMADOK-közgyűlés előkészítése.

275 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001155/1952. CSEMADOK-közgyűlésről Fábry elv. közlései.

tázásánál azt hangsúlyozták, hogy mivel kultúregyesület, nem tartozik a feladatai közé a politikai népnevelő munka, fő feladataként pedig a magyar burzsoá nacionalizmus elleni küzdelmet jelölték meg.²⁷⁶ Ilyen előzményeket követően nem meglepő, hogy Lőrincznek az 1953 októberében megtartott közgyűlésen elmondott elnöki beszámolója nagy hangsúlyt helyezett a magyar burzsoá nacionalizmus elítélésére és a népi demokratikus Csehszlovák Köztársaság iránti szeretet hangsúlyozására.²⁷⁷

A Csemadok V. országos közgyűlését megelőzően, 1954 decemberében Mányik főkonzul azt az értesülését közölte Budapesttel, hogy a közgyűlésen heves támadások várhatók a Csemadok vezetősége, különösen pedig „a magyarság körében általában nem népszerű” Lőrincz Gyula ellen.²⁷⁸ Az eredetileg 1954 decemberére kitűzött, azonban háromszori halasztást követően végül 1955 februárjában megtartott közgyűlés ennek ellenére a korábbiakhoz hasonlóan „rendben”, bármiféle disszonáns hang nélkül zajlott, Lőrincz Gyula elnöki beszámolójában pedig sorra visszaköszöntek a pártvezetés részéről a Csemadok címére a korábbi években is elhangzott kifogások. A pozsonyi főkonzulkanak a közgyűlésről készített jelentése szerint az elnöki beszámoló a Csemadok egyik legfontosabb feladataként a burzsoá nacionalizmus elleni küzdelmet jelölte meg, elítélte azt a törekvést, hogy a Csemadokot magyar érdekvédelmi szervezetté formálják, a magyar zászló „indokolatlan” szerepeltetését, s hangsúlyozta azt is, hogy a Csemadok nem politikai szerv és tömegszervezet, hanem csupán kultúregyesület.²⁷⁹

Lőrincz Gyula, aki az ötvenes évek első felében nem csak a Csemadok elnöke volt, hanem az *Új Szó* főszerkesztője is, ráadásul 1953-ban az SZLKP KB-ban, 1954-ben pedig a Nemzetgyűlésben is helyet kapott, e számos, önmagában is tekintélyt kölcsönző tisztség egyidejű betöltése következtében a kisebbségi magyar közösség legbefolyásosabb vezetője és első számú képviselője lett a hatalomban. Az eredeti hivatására nézve festőművész Lőrincz politikai pályafutásáról nem készült még átfogó elemzés, az azonban kétségtelen, s ez a diplomáciai iratokból is kiderül, hogy rendkívül nehéz, csaknem megoldhatatlan feladatra vállalkozott, amikor a hatalom és a kisebbségi magyarság érdekeinek képviselője között próbált egyensúlyozni.

A főkonzultat az ötvenes évek legelejétől kezdődően rendszeresen felhívta a Külügyminisztérium figyelmét Lőrincz elkeseredett hangulatára, s arra a szándékára, hogy a párt- és állami szervek magyarellenes magatartása miatt vissza akar vonulni és csak a festéssel kíván foglalkozni.²⁸⁰ Lőrincz – saját elmondása szerint – több alkalommal kérte Viliam Širokytól a Csemadok elnökségéről és/vagy az *Új Szó* főszerkesztői tisztségéről való leváltását, s miután 1953 júniusában központi bizottsági taggá választották, a pártban állítólag elnökségi határozat is született tisztségei átadásáról.²⁸¹ Tény ugyanakkor az is, hogy

276 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 00226/2/1953. CSEMADOK-közgyűlés; uo. 00226/3-1953. CSEMADOK-kal kapcsolatos értesülések; uo. 00226/4/1953. CSEMADOK IV. közgyűlése.

277 FKI, Csemadok irattára, OK-I, IV. országos közgyűlés. Lőrincz elvtárs beszéde.

278 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 21. d., 001038/1954. CSEMADOK évi közgyűlése.

279 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 003102/1955. A Csemadok V. országos közgyűlése.

280 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 20. d., 001031/1950. Vándor konzul búcsúlátogatásai; uo. 54. d., 00782/1952. Nemzetiségi és kulturális kérdésekről beszélgetés Lőrincz elvtárral; uo. 21. d., 59/szig.biz.1952-pol. CSEMADOK-közgyűlés előkészítése; MOL, PF-TÜK, 5. d., 6/4/szig.titk.1954.I. Lőrincz elvtársnő közlései.

281 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001411/1953. Lőrincz elvtárs közlései; MOL, PF-TÜK, 4. d., 84/szig.titk.1953.I.. Az *Új Szó* prágai szerkesztősége.

noha 1955 februárjában végre megválhatott az *Új Szótól*,²⁸² 1968-ban ismét ő került a lap élére, a Csemadok elnöki tisztségét pedig – az 1968-as reformfolyamat időszakát kivéve – 1980-ban bekövetkezett haláláig megtartotta.²⁸³

A diplomáciai iratokból fény derül mindemellett a Csemadok elnökének egy másik jellemvonására is, mégpedig arra, hogy egyéni érdekeit hajlamos volt a kisebbségi közösség érdekei elé helyezni. A főkonzulátus és a követség jelentései szerint Lőrincz „sokszor megalkuvó álláspontot foglal el a szlovákiai magyarok kérdéseiben”, s tartózkodik minden olyan lépéstől, amely azt a látszatot keltené a politikai vezetés előtt, hogy elégedetlen a magyarság helyzetével.²⁸⁴ Lőrincz konfliktusokat kerülő és a hatalom előtt megfelelni vágyó magatartásából következhetett az is, hogy miközben ő a Csemadok elnöke és az *Új Szó* főszerkesztője, vagyis a csehszlovákiai magyar közélet meghatározó személyisége és a magyar kisebbség első számú reprezentánsa volt, gyermekei szlovák iskolába jártak. Erre utalva jegyezte meg egyik jelentésében Füredi főkonzul, hogy ilyen körülmények között „a magyar nyelvű tanítás kérdésében Lőrincz elvtárs nem is tudhat eredményesen kiállni”.²⁸⁵

Ez a magatartásforma érvényesült Lőrincznek a főkonzulátussal fenntartott kapcsolataiban is. Amint azt említettük, Vándor konzul már 1950 márciusában felhívta a figyelmet Lőrincz korábban gyakori látogatásainak az elmaradására, de ugyanerre lett figyelmes 1954–1955 folyamán Füredi és Mányik főkonzul is. Jelentéseik szerint Lőrincz kerüli a velük való találkozást, s ezt rákényszeríti a Csemadok többi vezetőjére is. Füredi főkonzul 1954. április 27-i jelentésében ezt annak tulajdonította, hogy fél attól, hogy a kapcsolattartás negatív visszhangot váltana kis a szlovák vezetők között, de nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy szlovák részről tették szövé Lőrincz előtt a főkonzulátusnak a magyar kulturális szervekkel való érintkezését, s ennek alapján tanúsít ilyen magatartást.²⁸⁶

Érdekes adalékkal szolgálnak Füredi főkonzul jelentései a Csemadok vezetésén belüli ellentétekről, illetve azok hátteréről is, egyúttal arról tanúskodnak, hogy az egyesület vezetésén belül nem mindenki értett egyet Lőrincz Gyula problémamentességet képviselő álláspontjával. Már Fellegi István főtítkárral is nehezen találta meg a közös hangot Lőrinczcel, majd miután őt 1952 júniusában leváltották, s a főtitkári tisztség megszüntetése mellett politikai titkárrá Varga Jánost, szervezőtitkárrá Pathó Károlyt, a kulturális kérdésekkel és propagandával foglalkozó titkárrá Vajda Józsefet választották, Lőrincz és az új titkárok között alakult ki nézetkülönbség a problémás kérdések kezelésének mikéntjével kapcsolatban.

A főkonzul 1952. december 22-i jelentése egyrészt arról tudósít, hogy a titkári pozícióba helyezett fiatalok Lőrincz szerint „telítve vannak burzsoá nacionalista gondolkodással”, ami abban nyilvánul meg, hogy kiélezi a problémákat, s a párt- és állami szervekkel szembeni fellépésre buzdítják a Csemadok tagságát. Varga és Vajda titkárok ezzel szemben Lőrinczet tartották „opportunistának”, aki nem áll ki a párt által biztosított jogos igényekért

282 MOL, PF-TÜK, 6. d., 10/szig.t.-1955. Lőrincz Gyula elvtárs és felesége meghívása.

283 Füredi főkonzul 1954. június 9-én kelt jelentése szerint beszédtema volt vezető körökben az is, hogy Lőrinczet nevezik ki Csehszlovákia budapesti nagykövetségévé, ezt azonban Lőrincz felesége alaptalannak tartotta és határozottan cáfolta. (MOL, PF-TÜK, 5. d., 7/3/szig.titk.1954.I. Beszélgetés kassai elvtársakkal; uo. 6/4/szig.titk.1954.I. Lőrincz elvtársnő közlései)

284 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 002249/1952. A CSEMADOK vezetőségében lévő ellentétek; MOL, PN-TÜK, 6. d., 45/1954. 1953. évi összefoglaló.

285 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 00226/3-1953. CSEMADOK-kal kapcsolatos értesülések.

286 MOL, PF-TÜK, 5. d., 6/1/szig.titk.1954.I. A szlovákiai magyar népi együttes bemutatkozása; MOL, PF-TÜK, 6. d., 10/9/szig.titk.1955. A szlovákiai magyarság helyzetéről.

sem. Végül pedig Fábry István elmondása szerint a „magyar nacionalisták” (Fábry itt konkrétan Balogh-Dénes Árpádot nevezte meg) befolyása alá került Kugler János körül alakult ki „frakciós társaság”, amely értekezletet is összehívott, hogy felállítsa a magyarok egyenjósítására vonatkozó követeléseit.²⁸⁷

A Csemadok vezetésén belüli ellentétek előzményeit Füredi főkonzul egyik későbbi, 1953. január 19-én kelt jelentése Lőrincz Gyulára hivatkozva az egyesület megalakulásának körülményeire és tisztségviselőinek kiválasztására vezette vissza. Lőrincz szerint a Csemadok alakuló közgyűlése előtt Balogh-Dénes irányításával egy akció folyt azzal a céllal, hogy az egyesület elnöke Major István, főtítkára pedig Balogh-Dénes legyen. Ezt állítólag Kugler János és mások is támogatták. A közgyűlés előtti napon Lőrincz, Major és Fábry István a pozsonyi pártközpontban felkeresték Viliam Širokýt pártelnököt, akivel közölték, hogy kit kívánnak megválasztani elnöknek és főtítkárnak. Širokýt ezt helytelenítette, mondván hogy Major mint reszlovakizált nem lehet a Csemadok elnöke, azonkívül a múltban politikai tevékenységet fejtett ki, a Csemadok viszont kultúregyesület lesz. Balogh-Dénes nem volt párttag, ráadásul Širokýt rossz véleménnyel is volt róla, ezért Lőrincznek kellett az elnöki, Fellegi Istvánnak pedig a főtítkári tisztséget elvállalnia.²⁸⁸

Nem kevésbé érdekesek a pozsonyi főkonzulátusnak a Csemadok esetleges felszámolásának veszélyére figyelmeztető jelentései. Füredi József főkonzul már 1951 márciusában utalt arra a – Matica slovenská felszámolása kapcsán elterjedt – rémhírre, hogy a Csemadokot be fogják olvasztani az efsz-ekbe, esetleg a községi kultúrházakra.²⁸⁹ Két évvel később, 1953 júniusában Lőrincz Gyulára hivatkozva arról a pártvezetésben eluralkodott véleményről tájékoztatott, hogy miután a magyarok képviselve lesznek a pártban, a tömegszervezetekben és az állami apparátusban, „a Csemadok mindinkább szükségtelessé fog válni”.²⁹⁰ Végül pedig 1954 folyamán két jelentésébe is belefoglalta azt az értesülését, miszerint komolyan foglalkoznak a Csemadok kerületi, járási és helyi szervezeteinek beolvasztásával a népművelési szervekbe, s csak a Csemadok-központot hagynák meg átmenetileg.²⁹¹

A hatalomnak a Csemadok felszámolására irányuló szándékát egyéb források hiányában nem áll módunkban sem cáfolni, sem megerősíteni. Az mindenestire tény, hogy az egyesületnek nem csak a megszüntetésére nem került sor, hanem ellenkezőleg: a Csemadok néhány éven belül a magyarlakta régió legnépesebb, legbefolyásosabb és megkerülhetetlen társadalmi szervezetévé vált.

A magyar iskolahálózat kiépülése

Az 1950-es év és a burzsoá nacionalizmussal vádolt szlovák politikusok, köztük Ladislav Novomeský iskolaügyi megbízott félreállítására hozta meg az áttörést a magyar nyelvű iskolahálózat kiépítése terén is. A szlovák iskolák melletti magyar tagozatoknak – korábban egyébként éppen a pártvezetés által szorgalmazott létrehozását – elhibázottnak minősítet-

287 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 002249/1952. A CSEMADOK vezetőségében lévő ellentétek.

288 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d. CSEMADOK-kal kapcsolatos értesülések.

289 MOL, PF-TÜK, 24. d., 64/biz.1951-pol. Csemadok működéséről összefoglaló jelentés kérése.

290 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001411/1953. Lőrincz elvtárs közlései.

291 MOL, PF-TÜK, 26. d., 36/7/titk.1954. Magyar irodalmi est Pozsonyban; uo. 5. d., 6/3/szig.titk.1954.I. CSEMADOK-kal kapcsolatos ügyek.

ték, s az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal 1950 nyarán hozzálatott az önálló magyar elemi és másodfokú iskolák megszervezéséhez. Ugyanekkor vette kezdetét az első magyar gimnáziumok és szakiskolák felállítása is.

Az iskolai beíratások június utolsó napjaiban zajlottak. Füredi József pozsonyi főkonzul 1950. júniusi összefoglaló jelentésében hangsúlyozta, hogy a magyar szülőknek 1945 óta először nyílt rá alkalmuk, hogy gyermekeiket magyar tannyelvű iskolákba írathassák. Az sem kerülte el azonban a figyelmét, hogy a sajtó alig tájékoztatta az érintetteket, s egyedül az *Új Szóban* jelent meg a felhívás a magyar iskolákba való beiratkozás lehetőségéről. A szlovák iskolák igazgatói, akik az átíratkozás lehetőségéről ugyancsak kötelesek lettek volna tájékoztatni a szülőket, részben az utasítások ismeretének hiányában sok helyütt szintén nem tették ezt meg, és nem voltak hajlandók elfogadni a gyermekek átjelentkezését sem a magyar iskolába.²⁹² Ugyanezekre a jelenségekre, a magyar gyermekek szlovák iskolába „tanácsolására” hívta fel a figyelmet a magyar iskolák tervezett megnyitásáról beszámoló későbbi jelentéseiben, hozzátéve azonban azt is, hogy a szülők is tanácsstalnok, hogy eddig szlovák iskolába járó gyermeküket átírassák-e a magyar iskolába. Véleménye szerint a szülők ingadozása részben abból adódik, hogy „még mindig nem tudják elhinni, hogy szabad akaratuktól függ gyermekük magyar nyelvű taníttatása”.²⁹³

A beíratások során előfordult hiányosságok pótlása céljából az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal szeptember elejére pótbeíratásokat rendelt el, amelyeken ismét lehetővé tették a magyar gyermekek átíratását a szlovák iskolából a magyarba. Füredi főkonzul ennek nyomán fogalmazta meg augusztusi összefoglaló jelentésében, hogy a magyar iskolák felállításának kérdésében a legfelsőbb iskolai vezetés a „legmesszebbmenő jóindulattal” jár el, mindezt pedig annak tulajdonította, hogy a burzsoá nacionalizmus ellen hónapok óta zajló küzdelem végre az iskolaügyben is érezteti hatását és vidéken is sor került a nacionalista-soviniszta igazgatók és tanfelügyelők leváltására.²⁹⁴

Mindezek után a korábbi 319 elemi iskolai magyar osztállyal szemben az 1950/51-es iskolaévben 522 magyar elemi és 91 magyar másodfokú iskola nyílt meg, amelyek 1232 osztályát 45 497 tanuló látogatta. Ezenkívül Komáromban magyar tannyelvű gimnázium, Pozsonyban a magyar tanítóképzést szolgáló pedagógiai gimnázium, a kassai ipari szakiskola mellett pedig magyar tagozat nyílt.²⁹⁵ A két gimnázium ünnepélyes megnyitóján maga Füredi József főkonzul is részt vett, sőt a pozsonyi megnyitón az igazgató felkérésére fel is szólalt.²⁹⁶

A pozsonyi főkonzulátus a magyar nyelvű oktatás helyzetéről az ötvenes évek elején rendszeres összefoglaló jelentésekben tájékoztatta Budapestet. A részben a főkonzulátus beosztottjainak információin, részben az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal által átadott anyagokon alapuló terjedelmes összefoglalók nyomon követték a magyar iskolahálózat bővülésének folyamatát, részletes kimutatásokat közölve a magyar iskolákról, az iskolák, osztályok és tanulók számának alakulásáról és a magyar iskolákban használt tankönyvekről.

292 MOL, PF-TÜK, 2. d., 39/szig.biz.-1950-2. Összefoglaló politikai jelentés 1950. június hónapról.

293 MOL, PF-TÜK, 2. d., 38/szig.biz.-1950-2. Magyar iskolák Csehszlovákiában; uo. 43/szig.biz.-1950-2. Magyar iskolák Csehszlovákiában.

294 MOL, PF-TÜK, 2. d., 52/szig.biz.-1950-2. Összefoglaló politikai jelentés 1950. augusztus hónapról.

295 MOL, PF-TÜK, 25. d., 83/biz.-1952. Szlovákiai magyar iskolákról kimutatás.

296 MOL, PF-TÜK, 2. d., 50/szig.biz.-1950-2. Magyar iskolák Csehszlovákiában; uo. 23. d., 535/biz.1950-pol. A komáromi magyar nyelvű gimn. megnyitása.

Beszámoltak az egykori magyar tanítók reaktiválásáról, a tanerőhiányról és az annak kiküszöbölését célzó tanítóképző tanfolyamokról, a gyorstalpaló tanfolyamokról kikerülő pedagógusok nem megfelelő szakképzettségéről, a tankönyvellátási gondokról, amit részben magyarországi tankönyvek ideiglenes használatával igyekeztek orvosolni, de figyelemmel követték a tanulmányaikat korábban Magyarországon folytató diákok további sorsát is. A magyar iskolahálózat kiépülésének folyamatát pozitívan értékelő beszámolókat általában nem mulasztották el végül annak hangsúlyozását sem, hogy az anyanyelvi oktatás megvalósítását a burzsoá nacionalisták leleplezése és eltávolítása tette lehetővé.²⁹⁷

A magyar iskolahálózat növekedése az ötvenes évek elején – a nyomasztó tanító- és tanteremhiány ellenére – rendkívül gyors ütemű volt, s az elemi és másodfokú iskolák hálózata 1953 közepére többé-kevésbé a nemzetiségi arányoknak megfelelően ki is épült. A magyar elemi iskolák száma ekkorra 553-ra, a másodfokú iskoláké 119-re, tanulóiuk száma pedig együttesen 60 381-re emelkedett. Ennél jóval kedvezőtlenebb volt azonban a helyzet a magyar középiskolák terén, amelyeket 1953-ban még mindössze négy gimnázium, két pedagógiai gimnázium és hat szakiskola képviselt.²⁹⁸

Füredi József főkonzul az új csehszlovákiai iskolarendszerről tudósítva 1953. május 21-én arról tájékoztatta Budapestet, hogy az „lökést adott” a magyar iskolák fejlődésének is, s a következő iskolaévben a korábbi 4 magyar gimnáziummal szemben 17 – a gimnáziumokat felváltó – ún. tizenegyéves középiskola fogja megnyitni a kapuit.²⁹⁹ A főkonzul értesülései valós alapokon nyugodhattak, az *Új Szó* ugyanis május 30-án szintén azt a hírt közölte, hogy az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal 17 magyar tannyelvű tizenegyéves középiskola megnyitását tervezi.³⁰⁰ 1953 szeptemberében ennek ellenére mindössze 7 tizenegyéves iskolában indult magyar nyelvű oktatás, s a magyar tizenegyéves iskolák hálózata csak 1958-ra érte el az előirányzott szintet, amikor 18 magyar tannyelvű tizenegyéves iskola nyitotta meg kapuit.³⁰¹

A magyar tizenegyéves iskolák megszervezése különösen Pozsonyban és Kassán ütközött akadályokba, ahol az iskolaügyi hatóságok – a magyar tanulók alacsony számára hivatkozva – éveken át elutasították a megnyitásukat. A pozsonyi és kassai magyar iskola hiányára a követség és a főkonzulátus már 1953 őszén figyelmeztetett,³⁰² de a kérdésre a későbbiekben is vissza-visszatért. Miután a két városban a magyar szülők egyre hangosabban kezdték igényelni a magyar tizenegyéves iskolák megszervezését, Rudolf Strechaj,

297 MOL, PF-TÜK, 2. d., 60/szig.biz.-1950-2. Magyar iskolák Szlovákiában; uo. 3. d., 29/szig.biz.1951-pol. 1950. évi összefoglaló jelentés; MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 08450/1951. Összefoglaló jelentés a csehszlovákiai magyar iskolákról; MOL, PF-TÜK, 25. d., 83/biz.-1952. Szlovákiai magyar iskolákról kimutató; uo. 290/biz.-1952. Szlovákiai iskolákról összefoglaló (1951/52); MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 014224/1952. A szlovákiai magyar oktatás problémái.

298 A magyar nyelvű oktatás 1948 utáni újraindítására bővebben lásd László Béla: A szlovákiai magyar intézményes művelődés első tíz éve. In Hushegy Gábor (összeáll.): i. m. 42-56. p.; Gabzdilová, Soňa: *Školy s maďarským vyučovacím jazykom na Slovensku po druhej svetovej vojne*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, 1991, 9-30. p.; Gabzdilová, Soňa: Možnosti a problémy vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku po druhej svetovej vojne do roku 1953. *Historický časopis* 45. évf. (1997) 4. sz., 612-630. p.; Gabzdilová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda, Lilium Aurum – Nadácia Katedra /Katedra Füzetek 4./, 1999, 19-67. p.

299 MOL, PF-TÜK, 26. d., 187/titk.1953.I. Új iskolarendszer Csehszlovákiában.

300 *Új Szó* 1953. május 30. Fontos figyelmeztetés, 6. p.

301 László Béla: i. m. 55. p.

302 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 00226/3-1953. CSEMADOK-kal kapcsolatos értesülések; MOL, PF-TÜK, 4. d., 112/szig.titk.1953. Politikai összefoglaló októberéről.

a Megbízottak Testülete elnöke 1955 júliusában Sztankó Pál követségi titkár előtt azzal indokolta megnyitásuk elutasítását, hogy a „mozgalom osztályidegen, kispolgári elemektől indult ki”, ráadásul mivel a két városban nincsenek magyar munkástömegek, az iskolákat csak az osztályidegen elemek gyermekei látogatnák. A Strechajjal folytatott beszélgetéséből a követségi titkár azt a következtetést vonta le, hogy „világos, hogy semmi szín alatt nem akarnak” magyar tizenéves középiskolát sem Pozsonyban, sem Kassán.³⁰³ A két városban ilyen előzményeket követően egyaránt 1956 őszén nyílhattak meg a magyar tan nyelvű tizenéves középiskolák, miután 1956 júniusában végre a legfelsőbb szlovák pártvezetés is beleegyezett a megindításukba.³⁰⁴

Horváth Imre prágai követ jelentései 1953–1954 folyamán több alkalommal felhívták a figyelmet arra a tényre is, hogy a magyar gyermekek jelentős része – noha arra már lehetőségük volna – továbbra sem jár magyar iskolába. Ennek okait a követ részben a magyar szülők félelmére, részben a gyorstalpalókon kiképzett magyar pedagógusok nem megfelelő felkészültségére és a magyar iskoláknak a szlovákokénál ebből adódó alacsonyabb színvonalára, részben pedig a magyar főiskola hiányára és a tizenéves iskolák nem kielégítő számára vezette vissza, de bírálta az *Új Szónak* és a Csemadok vezetőinek a hozzáállását, illetve negatív példáját is. Véleménye szerint az *Új Szó* „kerüli a magyar iskolák témáját, főleg Pozsonnyal és Kassával kapcsolatban”, sokakat pedig azt tart vissza gyermekeik magyar iskolába íratásától, hogy a Csemadok több vezetőjének gyermeke sem jár magyar iskolába. A követ szerint az egyik magyar szülő meg is jegyezte: „a Csemadok-vezetők abból élnék, hogy magyarok, de nem érzik magukat magyaroknak”.³⁰⁵

Amint arra Horváth követ is utalt, a kisebbségi magyar oktatásügy hiányosságai közé tartozott, hogy a magyar középiskolát végzett diákok számára nem nyílt lehetőség felsőfokú tanulmányaik anyanyelvükön való folytatására. Ennek lehetővé tétele elől a szlovák politikai vezetés mereven elzárkózott. A székelyföldi magyarság számára autonómiát biztosító új román alkotmány kapcsán Július Ďuriš, a Megbízottak Testületének elnöke 1952 októberében nyíltan kijelentette az őt meglátogató Boldoczki követ és Füredi főkonzul előtt, hogy arról „szó sem lehet”, hogy Szlovákiában önálló egyetemet állítsanak fel „párszáz ezer” magyar részére.³⁰⁶

Füredi főkonzul az 1953-as évről készült összefoglaló jelentésében ezzel szemben – igaz, a konkrétumok részletezése nélkül – már azt az értesülését közölte a Külügyminisztériummal, hogy az illetékes szervek állítólag foglalkoznak a kérdéssel, s a következő iskolaévben biztosítva lesz a párhuzamos magyar nyelvű felsőfokú oktatás.³⁰⁷ A főkonzul által jelzett szándékról, hacsak nem a pedagógusképzésre utalt, nincs tudomásunk. Magyar nyelvű felsőfokú tanulmányok folytatására a pártállami évek alatt mindvégig csupán a pedagógusképzésben volt lehetőség: az ötvenes években a pozsonyi Felsőbb Pedagógiai Iskola, a hatvanas évektől kezdődően pedig a nyitrai Pedagógiai Kar magyar tagozatán.³⁰⁸

303 MOL, PN-TÜK, 12. d., 357/szig.titk./1955. Strechaj elvtársnál látogatás.

304 A pozsonyi és kassai magyar tizenéves iskolákra lásd Popély Árpád (szerk.): i. m. 389-394., 403-407. p.; Gabzdilová, Soňa: *Školy s maďarským vyučovacím jazykom...* i. m. 19. p.

305 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 33. d., 011949/1953. Pozsonyi magyar iskolák kérdése; uo., 28. d., 05635/1954. Szlovákiai magyar iskolák kérdése.

306 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001898/1952. Beszélgetés Ďuriš és Kugler elv. a magyar nemzeti-ségi kérdésekről.

307 MOL, PF-TÜK, 5. d., 11/szig.titk.1954. Év végi összefoglaló az 1953. évről.

308 A magyar nyelvű pedagógusképzésre lásd László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In Tóth László (szerk.) – Filep Tamás Gusztáv (társszerk.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. II. Budapest, Ister, 1998, 150-164. p.

Az ötvenes években általában nem jogi normák, hanem párt- és kormányhatározatok formájában történtek kísérletek a magyar kisebbség helyzetének további rendezésére, a magyar lakosságnak az ország politikai, társadalmi és gazdasági életébe történő reintegrálására. A legjelentősebbek ezek közül – a szlovák pártelnökség már tárgyalt 1950. januári határozat-csomaga mellett – az 1952. június 17-i kormányhatározat, valamint a Megbízottak Testületének a kormányhatározattal azonos tartalmú, de részletesebb utasításokat tartalmazó július 1-i határozatai voltak. A közel egyéves előkészítést követően meghozott határozatok elrendelték többek között a dél-szlovákiai nemzeti bizottságok magyarokkal történő kiegészítését, magyarok vezető tisztségekbe való kinevezését, a magyar nyelv használatának biztosítását a hivatalos érintkezésben, a magyarlakta települések, az állami és közintézmények magyar nyelvű megjelölését, valamint a magyarlakta területek fejlesztését.³⁰⁹

A Megbízottak Testületének határozatai – jogi szabályozás híján – valamiféle „nemzeti-ségi alapokmány” szerepét töltötték be az ötvenes évek Szlovákiájában.³¹⁰ A határozatoknak a követség és a főkonzulátus is oly nagy jelentőséget tulajdonított, hogy azokkal több jelentésében foglalkozott, s éveken keresztül figyelemmel követte végrehajtásukat, ill. annak hiányosságait is. Füredi József főkonzul 1952. szeptemberi összefoglaló jelentésében pl. – a valóságtól kissé elrugaszkodva – arról tájékoztatta Budapestet, hogy a határozatok a magyar nyelvet „az összes magyarlakta helyeken hivatalos nyelvvé nyilvánították”, nem kerülte el ugyanakkor a figyelmét az sem, hogy a ténnyel sem a sajtó, sem a rádió nem foglalkozott, sőt még a vezető politikusok sem beszélnek róla. Ennek tulajdonította azokat a rémhíreket, amelyek szerint elfogadásuk „szovjet nyomásra” vagy az új román alkotmány hatására történt, de arról a hírről is számot adott, miszerint a magyarlakta területeket visszacsatolják Magyarországhoz.³¹¹

A román alkotmány szlovákiai visszhangjáról Füredi főkonzul 1952. július 24-én önálló jelentésben is tájékoztatta Budapestet. Észrevételei szerint a magyar lakosság körében „nagy visszhangja van”, a szlovák vezetők azonban a vele való érintkezéseik során kerültek a kérdést, nem szívesen beszélnek róla. Lőrincz Gyulára hivatkozva azt az értesülést közölte, hogy az alkotmány nemzetiségi vonatkozásai a szlovák vezető körökben „nagy idegességet” váltottak ki, s idézte Rudolf Strechajt, a Megbízottak Testületének elnökét, aki a pozsonyi szovjet főkonzulátus egyik titkárának kijelentette, hogy „Csehszlovákiában más a helyzet, mint Romániában, mert itt csak 200 000 magyar él, azok is elszórva, úgyhogy itt nem lehet a kérdést úgy elbírálni, mint Romániában”.³¹²

309 NA ČR, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 163, a. j. 1494. Zápis 196. schůze páté vlády, konané v úterý dne 17. června 1952; SNA, ÚP ZP – Zas. ZP, inv. č. 592., 89. d. Zasadnutie Zboru povereníkov dňa 1. júla 1952; a kormányhatározatot és a Megbízottak Testületének határozatait közzétette Popély Árpád (szerk.): i. m. 321-325. p.; utóbbi magyar fordításban Szabó Rezső: i. m. 269-273. p.; a határozatokra és megszületésük hátterére bővebben lásd Šutaj, Štefan: Maďarská otázka na Slovensku v rokoch 1948–1970. In Šutaj, Štefan (red.): *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, 1990, 24-26. p.; Gyönyör József: i. m. 266-268. p.; Gabzdilová-Olejníková, Soňa: Maďarská menšina na Slovensku v dobe vrcholiaceho stalinizmu... i. m. 179-180. p.

310 Vö. Gyönyör József: i. m. 267. p.; Gabzdilová-Olejníková, Soňa: Maďarská menšina na Slovensku v dobe vrcholiaceho stalinizmu... i. m.180. p.

311 MOL, PF-TÜK, 3. d., 114/szig.biz-1952. Politikai és gazdasági események Szlovákiában 1952. szeptember hónapban.

312 MOL, PF-TÜK, 4. d., 92/szig.biz.1952.-pol. Új román alkotmány hatása Szlovákiában.

A két magyar külképviselet jelentései az elfogadott határozatokkal összefüggésben állítólagos magyarelles tüntetésekről is tudni véltek. A semmilyen más forrással alá nem támasztható, a pártállami diktatúra keretei között pedig egyenesen elképzelhetetlen tüntetések híre Füredi József pozsonyi főkonzultól származott, aki komáromi látogatása során egy 1952. május 9-i utcai csődületet téves információk alapján magyarelles tüntetésként interpretált.³¹³ A prágai követség a vélt tüntetést a későbbiekben ráadásul összefüggésbe hozta a kormányhatározattal, s 1952 júliusában már úgy fogalmazott, hogy „magyarlakta helyeken, elsősorban Komáromban tüntetések voltak a magyar nyelv nyilvános használata ellen”, háttérükben pedig azok sejtette, „akik el akarják gáncsolni a kormány előtt fekvő nyelvrendeletet”.³¹⁴

A kormányhatározat, valamint a Megbízottak Testülete említett határozatainak következetes végrehajtása esetén lehetőség nyílt volna magyar nemzetiségű káderek kinevezésére, a magyarlakta járásokban pedig a magyar nyelv széles körű használatára a közigazgatásban és a hivatalos érintkezésben. A titkosnak minősített határozatokat azonban nem tették közzé, a nyilvánosság tudomást sem szerzett róluk, így azok csupán korlátozottan, sok esetben pedig csak papíron valósultak meg, s a pártállami korlátok között ellenőrzésükre sem kerülhetett sor.

Füredi József főkonzul – Kugler Jánosra hivatkozva – már 1952. október 27-én azt jelentette Külügyminisztériuma számára, hogy a határozatokat a párt- és közigazgatási funkcionáriusok igyekeznek elszabotálni,³¹⁵ de a határozatok következetlen végrehajtásáról számoltak be a főkonzulátus és a követség 1952., majd pedig 1953. évi összefoglaló jelentései is, amelyek szerint a határozatoknak a legtöbb helyen csak egy-egy pontját valósították meg. Egy-két kivételtől eltekintve nem került sor többek között a magyar funkcionáriusok kinevezésére, s a kérdést arra hivatkozva, hogy a magyarok nem tudnak szlovákul, magyarul beszélő szlovákokkal vagy áttelepültekkel igyekeznek megoldani.³¹⁶ Ugyanezeket a hiányosságokat tárta a Külügyminisztérium elé 1955 decemberében a szlovákiai magyarság helyzetéről készített összefoglaló jelentésében Mányik Pál főkonzul is. Jelentése szerint a falusi, a járási, de főleg a kerületi vezetők között „keresni kell” a magyar nemzetiségű kádereket. Nem volt még magyar igazgató a komáromi hajógyár vezetői között, nincsenek képviselve a magyarok a legfelsőbb párt- és állami szervezetben, s nincs magyar a kerületi párt- és állami szervek vezetői között sem.³¹⁷

Az egyetlen alkalom, hogy a két külképviseleti szerv pozitív változásra hívhatta fel Budapest figyelmét, 1954 tavaszán volt, amikor magyar nyelvű feliratokkal látták el a prágai Belügyminisztérium dél-szlovákiai hivatalait.³¹⁸ Magyar nyelvű feliratok elhelyezésére azonban a későbbiekben is kevés példa akadt. Mányik főkonzul ezért 1955 novemberében a magyar nyelvhasználattal kapcsolatban szintén úgy fogalmazott, hogy a magyar feliratok alkalmazására vonatkozó rendelkezéseket nem hajtják végre, s a települések nevei az útjelző táblákon, az állomásokon és egyéb irányjelző táblákon sehol sincsenek magyarul feltüntetve.³¹⁹

313 MOL, PF-TÜK, 4. d., 75/szig.biz.1952.-pol. Komáromi látogatás.

314 MOL, PF-TÜK, 4. d., 99/szig.biz.-1952. Politikai jelentés 1952 II. negyedéről.

315 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001898/1952. Beszélgetés Dürisi és Kugler elv. a magyar nemzeti-ségi kérdésekről.

316 MOL, PF-TÜK, 4. d., 34/szig.biz.1953.-pol. 1952. évi összefoglaló felterjesztése; MOL, PN-TÜK, 6. d., 45/1954. 1953. évi összefoglaló; MOL, PF-TÜK, 5. d., 11/szig.titk.1954. Év végi összefoglaló az 1953. évről.

317 MOL, PF-TÜK, 6. d., 10/9/szig.titk.1955. A szlovákiai magyarság helyzetéről.

318 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 28. d., 05636/1954, 05636/1-1954. Csehszlovák Belügyminisztérium szlovákiai hivatalainak magyar nyelvű feliratokkal való ellátása.

Nemzeti bizottsági és parlamenti választások 1954-ben

Az ötvenes évek első felének egyik legnagyobb jelentőségű csehszlovákiai belpolitikai eseménye az 1954 májusában lebonyolított nemzeti bizottsági, valamint az ugyanezen év novemberében megtartott parlamenti választások voltak. A kommunista hatalom 1948 óta először vállalkozott arra, hogy a választóurnákhoz engedje az ország lakosságát, jóllehet a választások során – a szovjet tömb többi országához hasonlóan – az már csupán a kommunista párt irányította Nemzeti Front közös listájára voksolhatott. A magyar lakosság számára a választások különlegességét az adta, hogy a második világháború utáni választások során első alkalommal járulhatott az urnákhoz, s első alkalommal kaphattak helyet magyarok is a prágai Nemzetgyűlésben és a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanácsban.

A nagykövetség és a főkonzulátus az év folyamán közel tucat jelentésben számolt be a választások előkészületeiről és lebonyolításáról, e jelentésekben azonban – a „választási kampányhoz” hasonlatosan – csupán minimális teret kapott a nemzetiségi tematika. Fűredi főkonzul a nemzeti bizottsági választások előkészítéséről tudósítva közölte Budapesten azt az értesülését, hogy a jelöléseknél nagy figyelmet fordítanak az egyes nemzetiségek megfelelő képviselőinek biztosítására, példaként hozva fel a Dunaszerdahelyi járást, ahol a jelöltek több mint kétharmada magyar nemzetiségű.³²⁰ Mányik főkonzul a parlamenti választásokkal kapcsolatban figyelt fel arra a későbbiekben is gyakran előforduló jelenségre, hogy a nemzetiségi kérdést a csehszlovák politikai elit hajlamos a csehek és szlovákok viszonyára korlátozni, miközben csupán egy-két általános mondatot szán az ország nemzetiségeire, s ugyancsak ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy noha az *Új Szó* időnként egy-egy magyar nevű képviselőjelöltet is népszerűsített, sehol nem történt utalás arra, hogy a törvényhozó szervezetben kik fogják képviselni a magyarságot, így a magyar nemzetiségű jelöltekre „csak a nevek hangzása után lehet hozzávetőlegesen következtetni”.³²¹

A választások után újjáalakuló Szlovák Nemzeti Tanács Dénes Ferenc személyében magyar nemzetiségű alelnököt is kapott. Az 1955 februárjában az *Új Szó* főszerkesztőjévé is kinevezett, s az 1960-as évek végéig számos párt- és állami tisztséget betöltő Dénes azonban a kisebbségi magyar közösség legszervilisebb politikai vezetői közé tartozott. Megfelelési kényszerére Mányik főkonzul is több alkalommal figyelmeztetett, hangsúlyozva, hogy noha gyengén beszél szlovákul, mégis szlováknak mondja magát, sőt vele is csak szlovákul akar beszélni.³²²

Magyar kulturális intézmények és rendezvények

Az ötvenes évek első felében a magyar kisebbség kulturális igényeinek kielégítését volt hivatott szolgálni többek között az Állami Faluszínház magyar tagozatának, majd a komáromi Magyar Területi Színháznak, végül pedig a Csehszlovákiai Magyar Népművészeti Egyesülésnek a létrehozása.

319 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 009979/1955. Szlovákiai magyarság problémái.

320 MOL, PF-TÜK, 26. d., 58/1/titk.1954.I. Nemzeti bizottsági választások előkészítése Szlovákiában.

321 MOL, PF-TÜK, 5. d., 33/szig.titk.1954. Választások Szlovákiában.

322 MOL, PF-TÜK, 26. d., 111/titk./1954. A Szlovák Nemzeti Tanács ülése; uo., 6. d., 10/9/szig.titk.1955. A szlovákiai magyarság helyzetéről.

A második világháború utáni csehszlovákiai magyar színjátszás – Tóth László szavaival élve – a klinikai halál állapotából éledt újjá. A magyar közösség nem csak színészeit veszítette el, akik jelentős része az ország elhagyására kényszerült, hanem színházlátogató népségének nagy részét is, mivel a kitelepítések elsősorban középosztályát: városi polgárságát, értelmiségét sújtották.³²³ Első magyar színtársulatként az Állami Faluszínház magyar tagozata jött létre 1950. augusztus 1-én. A formálisan hivatásos társulatként működő, azonban inkább műkedvelő jellegűnek minősíthető magyar tagozat bemutatkozó előadására – Jozef Gregor Tajovský *Ha asszonyé a gyepelő* című vígjátékának színrevitelével – 1950. szeptember 30-án került sor Pozsonyban, a pozsonyiligetfalui művelődési otthonban.³²⁴

A magyar színtársulat létéről a magyar Külügyminisztérium Füredi József főkonzul 1950. november 29-i jelentéséből szerzett tudomást, aki miután megnézte a társulat egyik előadását, meglehetősen elmarasztaló hangú jelentésben számolt be a látottakról, majd a Külügyminisztérium érdeklődésére 1951 januárjában visszatért a színtársulat kérdésére. A főkonzul ugyanakkor nem a társulat által előadott darabok művészi színvonalát, hanem azok nem eléggé „vonalas” voltát bírálta. Véleménye szerint a Tajovský-vígjáték a klérus befolyását erősíti, a másik bemutatott darab, a *Kecsketej* című vígjáték pedig a kulákokat népszerűsíti, ezért „egyik darab sem alkalmas arra, hogy nevelje a közönséget”.³²⁵ A Faluszínház magyar tagozata a diplomáciai jelentésekben a későbbiekben meglehetősen ritkán szerepelt, ha mégis, akkor is jobbra csupán említés szintjén, megítélése azonban a kezdeti elmarasztaló értékeléshez képest árnyaltabbá vált.³²⁶

Jóval nagyobb teret kapott ezzel szemben mind a követség, mind a főkonzulátus jelentéseiben az immár valóban hivatásos jellegű színház, a hivatalosan 1952. október 1-én megalakult komáromi Magyar Területi Színház, a Matesz.³²⁷ A társulat szervezéséről Füredi főkonzul első ízben 1952 júliusában tájékoztatta Budapestet. Jelentése szerint a színház székhelyévé a raktárnak használt egykori zsinagógát jelölték ki. Igazgatójává a Csemadok Nagy Jenőt, a pozsonyi rádió magyar osztályának vezetőjét javasolta, ő azonban a tisztséget anyagi okok miatt nem szívesen vállalná, ráadásul a rádiótól sem akarják őt elengedni.³²⁸

A színház, amely végül az egykori Katolikus Legényegylet épületében kapott helyet, igazgatójává pedig Fellegi Istvánt, a Csemadok volt főtítkárát nevezték ki, első bemutatóját 1953. január 31-én tartotta Urbán Ernő *Tűzkeresztység* című drámájának színrevitelével.³²⁹ A nyitó előadásra Urbán Ernőt is várták, az ő beutazási kérelmét azonban a csehszlovák hatóságok az idő rövidségére hivatkozva visszautasították. Ennek oka Boldoczki János prá-

323 Tóth László: A (cseh)szlovákiai magyar színjátszás nyolcvan éve 1918–1998. In Tóth László (szerk.) – Filep Tamás Gusztáv (társszerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. III.* Budapest, Ister, 1999, 192. p.

324 A Faluszínház magyar tagozatára bővebben lásd uo. 194–197. p.

325 MOL, PF-TÜK, 24. d., 564/biz.1950-táj. Magyar nyelvű színlelőadás a Matador gyárban; uo. 594/biz.1950-pól. Magyar nyelvű színtársulat.

326 Mányik főkonzul 1955 szeptemberében például úgy fogalmazott, hogy „az együttes úttörő munkát végzett a szlovákiai magyarság nevelése terén”. (MOL, PF-TÜK, 7. d., 140/szig.titk.1955. „Aranyember” a komáromi Magyar Területi Színház műsorán)

327 A Magyar Területi Színház történetére lásd Tóth László: *Déryné nyomában. A komáromi magyar színjátszás története II. 1945-től napjainkig.* Dunaszerdahely. Lilium Aurum, 1998.

328 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 08768/1952. CSEMADOK-kal kapcsolatos közlések.

329 A bemutatóról Füredi főkonzul február 4-én kelt jelentésében számolt be: MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 36. d., 02634/1953. Komáromi Magyar Területi Színház megnyitása.

gai követ megítélése szerint az volt, hogy csehszlovák részről a színház megnyitását belügynek tekintik, s még a látszatát is kerülni akarják annak, hogy az a magyar–csehszlovák kulturális kapcsolatok szempontjából is komoly eseményt jelent.³³⁰

A Matesz tevékenységét a főkonzulátus a továbbiakban is figyelemmel követte, bemutatóiról rendszeresen tájékoztatta a Külügyminisztériumot. Mátyik Pál főkonzul 1955 szeptemberében, Az *aranyember* bemutatója kapcsán közölte Budapesttel azt a Fellegi Istvántól származó értesülését, miszerint a szlovák szervek – noha a közönség részéről lenne rá igény – akadályozzák, hogy műsoraikat Pozsonyban és Kassán is bemutassák.³³¹ A tény, hogy a szlovák hatóságok Pozsonyban és Kassán ugyanezekben az években akadályozták a magyar tannyelvű tizenegyéves középiskolák megindítását is, arra enged következtetni, hogy a két nagyváros magyarságának a magyar nyelvű középiskolai oktatástól és kulturális rendezvényektől való elzárása azonos célt követett, mégpedig a városok immár szlovák jellegének megőrzését, ill. megerősítését.

A magyar népművészeti együttes megszervezését a Csemadok Központi Bizottsága vállalta magára. A hivatásos népi együttes létrehozásának igénye már 1951 őszén felmerült, előkészületi munkálatai azonban jó másfél évet vettek igénybe. A még csupán alakulóban lévő együttes 1952. július 3-i pozsonyi bemutatkozásán Füredi József főkonzul is részt vett, aki az előadásról beszámolva jelezte, hogy az együttes hivatalos megalakulása az elkövetkező évben várható.³³² A hosszas előkészületek után végül 1953. június 1-én életre hívott együttes ideiglenes székhelye, amint arról június 17-én a főkonzul is beszámolt, a Szlovák Írók Szövetségének gidrafai kastélya lett. Végleges központja ekkor még nem volt kijelölve, de a főkonzul tudni vélte, hogy ígéretet kaptak arra, miszerint a diószegi kastélyt bocsájtják a rendelkezésükre.³³³

Az együttes székhelyéül végül a Galánta melletti Hódi falu kastélyát jelölték ki. Ez több okból is szerencsétlen döntésnek bizonyult. A kastélyban nem voltak megfelelő próba-, háló- és hivatali helyiségek, ráadásul – s az 1953 szeptemberében Hódiba ellátogató Füredi főkonzul elsősorban ezt emelte ki jelentésében – a kastélyban volt a falu kápolnája is, ami miatt az együttes tagjai folytonosan összetűzésbe kerültek az őket betolakodónak tekintő színtiszta szlovák község vallásos lakosságával.³³⁴ Amint azt a főkonzulátus és a követség több alkalommal is jelentette, az együttes legnagyobb nehézségei közé – a nem megfelelő elhelyezés mellett – a szakanyagok és a szakemberek, elsősorban a művészeti vezető hiánya tartozott. Ez utóbbit magyarországi szakember kiküldésével javasolták orvosolni, mivel azonban ez csupán a csehszlovák hivatalos szervek útján lett volna kivitelezhető, a magyarországi művészeti vezető kiküldését soha nem sikerült megoldani. Horváth Imre prágai követ az együttes legnagyobb gondjának azt tartotta, hogy „nincs gazdája”, vagyis hogy ellátmányát a Csemadokon keresztül a Nemzeti Fronttól kapja, s a hasonló szlovák együttesekkel ellentétben nem tartozik a Kulturális Megbízott Hivatal alá.³³⁵

A Csehszlovákiai Magyar Népművészeti Együttes, a Népes bemutatózó fellépésére 1954. április 25-én került sor a pozsonyi Szlovák Nemzeti Színházban. Az együttes áldatlan

330 MOL, PN-TÜK, 5. d., 26/sz.b.-1953. „Tűzkeresztység” bemutatója Komáromban.

331 MOL, PF-TÜK, 7. d., 140/szig.titk.1955. „Aranyember” a komáromi Magyar Területi Színház műsorán.

332 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 08768/1952. CSEMADOK-kal kapcsolatos közlések.

333 MOL, PF-TÜK, 26. d., 203/titk.1953.I. Magyar népi együttes megalakulása Szlovákiában.

334 MOL, PF-TÜK, 26. d., 340/titk.1953.I. Szlovákiai magyar tánc- és énekegyüttes kérése.

335 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 28. d., 05632/1954. Szlovákiai magyar népi együttes támogatása.

helyzetét mindennél jobban érzékelteti az a tény, hogy Füredi főkonzul a bemutatkozó előadásról készített jelentésében az esemény kapcsán jórészt a Csemadok vezetése, azon belül is elsősorban Lőrincz Gyula és az együttes közötti ellentétekről volt kénytelen beszámolni. Lőrincz, noha az ő feladata lett volna, nem volt hajlandó a bemutató megnyitására sem, az előadás előtti elnökségi ülésen pedig – arra hivatkozva, hogy az együttes vezetőségének összetétele és programja „politikailag nagyon helytelen” – arra kötelezte a Csemadok vezetőit is, hogy a bemutató utáni ünnepi vacsorán ne vegyenek részt. A főkonzul sajnálattal állapította meg, hogy „a CSEMADOK Központ ahelyett, hogy a legmesszebbmenő segítséget nyújtaná a fiatal népi együttesnek, igyekszik lejáratni azt”.³³⁶

A Csemadok-központ és az együttes közötti konfliktus egyik forrása a népművészeti együttes rendkívül magas fenntartási költsége volt. Füredi főkonzul már a bemutatóról készített jelentésében utalt Kugler János azon kijelentésére, miszerint lehetséges, hogy az együttes két-három hónap múlva feloszlik, 1954. június 11-én pedig arról tájékoztatta Budapestet, hogy az együttes tagjait kénytelenek voltak kététhes kényszerszabadságra küldeni, mivel egy napra sincs már biztosítva a fenntartásuk. A Csemadok a Népest saját költségvetéséből nem tudta finanszírozni, annak anyagi helyzete így hamarosan tarthatatlanná vált, bár amint azt a pozsonyi főkonzulátus jelentései Vajda József Csemadok-titkárra és Béres Józsefre, a Népes igazgatójára hivatkozva sejtetni engedték, az együttes anyagi ellehetetlenülésében meghatározó szerepe volt Lőrincz Gyulának is, aki közömbösen viseltette annak sorsa iránt.³³⁷

Talán nem véletlen, hogy ilyen körülmények között az együttes mindössze egyetlen produktív nyarat élt meg.³³⁸ A szlovák pártvezetés 1954. júliusi határozatától, hogy a Népest 1955. január 1-i hatállyal a Kulturális Megbízotti Hivatal irányítása alá kell helyezni, Béres József még a népi együttes helyzetének jelentős javulását remélte.³³⁹ A későbbi fejlemények azonban bebizonyították, hogy ez a döntés egyúttal az együttes sorsát is megpecsételte, s a Népest 1955 első hónapjaiban beolvasztották a Szlovák Népművészeti Együttesbe. Mányik Pál főkonzul 1955. március 29-én már arról számolt be, hogy a korábban több mint kétszáz fős magyar együttesből a Szlovák Népművészeti Együttes mindössze tíz személyt vett át, a többit elbocsátották, s megvált az együttestől maga Béres József is.³⁴⁰

A hivatásos magyar együttes feloszlata készítette arra 1955 őszén a Pozsonyban tanuló magyar egyetemi és főiskolai hallgatókat, hogy létrehozzák az öntevékeny alapon működő Magyar Főiskolások Művészegyüttesét. Mányik főkonzul 1955. november 12-én jelentette Budapestnek, hogy felkereste őt Kucsera Klára filozófia és Mede István jogász szakos hallgató, akik közölték vele, hogy megalakult a pozsonyi magyar főiskolások színjátszó, ének- és táncsoportot magában foglaló kulturális egyesülete.³⁴¹ Ez tekinthető a máig fennálló Ifjú Szívek elődjének, amely félhivatásos státusban, a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Szlovákiai Központi Bizottságának égisze alatt 1957-ben kezdte meg tevékenységét.³⁴²

336 MOL, PF-TÜK, 5. d., 6/1/szig.titk.1954.I. A szlovákiai magyar népi együttes bemutatkozása.

337 MOL, PF-TÜK, 5. d., 6/3/szig.titk.1954.I. CSEMADOK-kal kapcsolatos ügyek; uo., 6. d., 6/6/1954.szig.titk. Beszélgetés Béres elvtárrsal.

338 A Népes történetére lásd Takács András: A Népes. Dunaszerdahely, Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmány /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 33./, 2004.

339 MOL, PF-TÜK, 6. d., 6/6/1954.szig.titk. Beszélgetés Béres elvtárrsal.

340 MOL, PF-TÜK, 6. d., 10/3-1955/szig.titk. Beszélgetés Béres elvtárrsal.

341 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 00971/1955. Pozsonyi magyar főiskolások kulturális egyesületének megalakulása.

A Boldoczki követ által a Matesz bemutatója kapcsán említett csehszlovák törekvés, hogy a kétoldalú kulturális kapcsolatokról kihagyják a szlovákiai magyarságot, egyéb alkalmakkor is megmutatkozott. Ennek veszélyére már Bolgár követ is felfigyelt, aki a magyar–csehszlovák kulturális kapcsolatokkal foglalkozó 1948. december 2-i jelentésében arra figyelmeztetett, hogy csehszlovák részről mindössze a két ország közötti kulturális kapcsolatok kiépítésével számolnak, „kihagyván a magyar szempontból természetesen figyelmen kívül nem hagyható csehszlovákiai magyarságot”.³⁴³ Amint azt már korábban részleteztük, ugyanezen csehszlovák törekvés eredményeként maradtak ki a kisebbségek kulturális igényeinek támogatására vonatkozó kitételek a két ország közötti kulturális egyezményből is.

A diplomáciai jelentések gyakran megfogalmazott észrevétele volt az is, hogy csehszlovák részről nem veszik jó néven magyarországi vendégek részvételét, s főleg felszólalását a magyar vonatkozású kulturális rendezvényeken. Urbán Ernőnek a Matesz megnyitóján való részvételének lehetetlenné tételéhez hasonló eset fordult elő például az 1949. július 31-i pozsonyi Petőfi-ünnepségen, amelyen csak az utolsó pillanatban engedték felszólalni a Magyar Írószövetség képviselőjében megjelent Illés Bélát.³⁴⁴ Az előbbiekkal szorosan összefüggő jelenség volt a magyar vonatkozású rendezvények elhallgatása, ill. nem kellő propagálása a szlovák sajtóban. Erre hívta fel a figyelmet többek között Vándor konzul 1950 májusában a magyar kormány által a Csemadoknak ajándékozott nyolcezer kötetes könyvadomány átadása, valamint Füredi főkonzul 1952 májusában a Csemadok III. országos közgyűlése vonatkozásában, de ugyannerre figyelmeztetett a Jókai Mór halálának 50. évfordulója alkalmából megrendezett 1954. május 30-i komáromi csehszlovák–magyar kulturális találkozóról készített jelentésében Horváth Imre nagykövet is.³⁴⁵

Több alkalommal felfigyeltek végül a jelentéstévők arra a jelenségre, hogy a szlovák politikai vezetők a magyar kulturális rendezvényeken nem szívesen vesznek részt, vagy egyenesen kerülnek azokat. Füredi főkonzulnak az 1954. április 8-i pozsonyi magyar irodalmi est kapcsán tűnt föl, hogy arra egyetlen vezető szlovák politikus sem jött el, s csupán négy megbízottnak a felesége jelent meg rajta. Léderer Frigyes prágai ideiglenes ügyvivő az – egyébként csupán a nagykövetség szóbeli intervenciója után megrendezett – 1954. október 19-i hybbei Balassi-ünnepséggel összefüggésben fogalmazta meg azt az észrevételét, hogy „a szlovákiai magyar rendezvényeket a hivatalos körök igyekeznek kerülni”, Mányik főkonzul pedig az 1955. február 26-i kassai Ady-esten hiányolta a szlovák funkcionáriusok részvételét.³⁴⁶

Magyar darabok szlovák bírálata

1953-tól kezdődően, amint arról már a Csemadok IV. országos közgyűlésének előkészületeit ismertetve szoltunk, a szlovák politikai vezetés frazeológiájában kiemelt helyet kapott

342 Az Ifjú Szívek történetére lásd Csanaky Eleonóra: *Az Ifjú Szívek 50 éve*. Pozsony, AB-ART, 2005.

343 MOL, PN-TÜK, 35. d., 384/biz-1948. Magyar-csehszlovák kulturális kapcsolatok.

344 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. d., 7896/1949. Petőfi-ünnepségek Szlovákiában.

345 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 55. d., 021766/1950. Könyvek küldése a Csemadok részére; *uo.*, 54. d., 001155/1952. CSEMADOK-közgyűlésről Fábry elv. közlései; MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 36. d., 04580/3-1954. Jókai-évfordulók megünneplése.

346 MOL, PF-TÜK, 26. d., 36/7/titk.1954. Magyar irodalmi est Pozsonyban; *uo.*, 26. d., 78/3/titk.1954. Balassi-ünnepség Hybbén; *uo.*, 7. d., 44/szig.titk.-1955. Ady-est Kassán.

az ún. magyar burzsoá nacionalizmus elleni harc hangsúlyozása. A magyar burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásának tekintették mindeközben a nemzeti színű viseletet, a magyar nemzeti jelképek, színek és zászló használatát. A pozsonyi magyar főkonzulátus jelentéseinek tanúsága szerint az 1954-es év folyamán kijutott a bírálótkból néhány Csehszlovákiában bemutatott magyar darabnak – daljátéknak és filmnek – is.

Az első darab, amely felborzolta a szlovák vezetés kedélyeit, a *János vitéz* című daljáték volt. Amint arról Füredi főkonzul 1954 márciusában beszámolt, a daljáték diószegi bemutatója előtt nagy vita folyt arról, hogy a magyar huszárok felvonulhatnak-e a színpadon a magyar zászlóval, mivel a szlovák elvtársak értelmezése szerint Csehszlovákiában csak csehszlovák zászlót lehet használni.³⁴⁷ A magyar zászló szerepeltetését végül engedélyezték, a kérdés azonban a későbbiekben sem jutott nyugvópontra. A magyar zászló országszerte érzelmi megnyilvánulásokat váltott ki a magyar közönségből, amit a szlovák vezetés részéről úgy értelmeztek, hogy a magyarok ezzel „Magyarországhoz való tartozásuk mellett” tüntetnek.³⁴⁸

A *János vitéz*nél is nagyobb nemtetszést váltott ki politikai körökben a *Rákóczi hadnagya* című film, s a két „baráti ország” viszonylatában példátlan lépésre készítette a csehszlovák pártvezetést: a CSKP KB Politikai Irodája – vélhetően a szlovák kommunisták kezdeményezésére – 1954. október 13-án a film csehszlovákiai vetítésének betiltásáról határozott.³⁴⁹ A tilalmat Karol Bacílek szlovák pártelszövetség vezetője a nála bemutatkozó látogatást tévő Mátyás Pál főkonzul előtt azzal indokolta, hogy „igen nagy visszatetszést keltett”, hogy jól lehet a film Szlovákia területén játszódik, csupán egy szlovák szerepel benne, s az is áruló. Ráadásul „soviniszta demonstrációkra” adott lehetőséget, pozsonyi és kassai vetítése közben ugyanis a nézők közbekiabáltak, hogy nincs szükség a szlovák nyelvű feliratozásra.³⁵⁰

Nem kerülte el a főkonzul figyelmét az *Új Szó* 1954. november 18-i számának „János vitéz” és még néhány kérdés című írása sem, amely a daljáték losonci bemutatója apropóján – nyilván felsőbb utasításra – a magyar darabokkal szemben már korábban megfogalmazott fenntartásokat foglalta össze, a bírálótkból azonban a *János vitéz* és a *Rákóczi hadnagya* mellett ezúttal már kijutott a *Csínom Palkó* című operettnek is. A főkonzul szerint, noha a film betiltása és a magyar zászló szerepeltetésének bírálata indokolatlan, a film elkészítésénél „komoly hibát” követtek el azzal, hogy nem vették figyelembe a szlovákok érzékenységét. Ezért „helyes lenne – vélte a főkonzul –, ha valamilyen formában a magyar sajtó igazolná a szlovák elvtársak elítélő véleményét és figyelmeztetné kulturális szerveiket arra, hogy a jövőben véletlenül se sértsék meg barátaink érzékenységét”.³⁵¹

Terítékre került a *Rákóczi hadnagya* végül a főkonzulátusnak a magyar állami ünnep alkalmából rendezett 1955. április 5-i fogadásán is. Itt Bacílek pártelszövetség vezetője a főkonzul szavai szerint – „visszatért kedvenc témájához”, s a fogadáson résztvevő magyar filmdelegáció előtt ismét előadta a filmmel kapcsolatos kifogásait. Bacílek ezúttal kifogást emelt az ellen is, hogy a filmben szereplő városokat, „noha Szlovákia területén vannak”, magyar jellegűnek ábrázolják, s azt a javaslatot is megfogalmazta, hogy a magyar szótárból iktassák ki végre a „Felvidék” kifejezést, amely helyett a Szlovákiát kellene használni.³⁵²

347 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 36. d., 04191/1954. A diószegi CSEMADOK „János vitéz” bemutatója.

348 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001304/1954. Szlovákiában élő magyarok helyzetével kapcsolatos értesülések.

349 Kiss József: Múltkultusz és történelemértelmezés. *Új Szó* 2006. április 11., 11. p.

350 MOL, PF-TÜK, 5. d., 28/1954.szig.titk. Látogatás Bacílek elvtársnál.

351 MOL, PF-TÜK, 5. d., 32/szig.titk.1954. Magyar darabok bírálata az *Új Szóban*.

352 MOL, PF-TÜK, 7. d., 69/szig.titk./1955. Beszélgetés Bacílek elvtárssal.

A mai napig a magyar diplomáciai jelentések és külügyi iratok az egyetlen forrásai az 1945–1946-ban eltávolított komáromi szobrok magyar átvételére irányuló kezdeményezésnek, s ugyancsak a prágai és pozsonyi magyar külképviselet jelentéseiből tájékozódhatunk a pozsonyi Petőfi-szobor újbóli felállításának terveiről és előzményeiről.

Az eltávolított komáromi szobrok esetleges átvételének kérdése a magyar diplomácia részéről merült fel még 1948 tavaszán, az utóbb megváltozott politikai viszonyok következtében mégis a magyar fél volt az, amely 1949–1950 fordulóján már visszakozott és elhárította átszállításukat Magyarországra. A gondolatot 1948. május 13-án Berecz Kálmán pozsonyi magyar meghatalmazott vetette fel Daniel Okáli belügyi megbízott előtt, mivel olyan hírek birtokába jutott, hogy Jókai Mór, Klapka György honvédtábornok és Király József püspök szobrait Pozsonyba akarják szállítani azzal a céllal, hogy ott beolvasszák őket. Az ügyben Okáli azonnal táviratozott a Komáromi Járási Közigazgatási Bizottságnak, amelytől azt a választ kapta, hogy amennyiben a magyar fél megtéríti a szobrok ellenértékét, Komárom városának nincs kifogása a szobrok átadása ellen.³⁵³

Miután Okáli átiratban értesítette a magyar főkonzulátust, hogy a szobrok átadásának nincs akadálya, a magyar Külügyminisztérium Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter állásfoglalását is kikérte az ügyben. Ortutay 1948. június 21-i válaszában azonban arra kérte a Külügyminisztériumot, hogy jöllehet a Klapka-szobor akár Magyarországon is felállítható volna, a tárgyalásokat annak figyelembevételével folytassák le, hogy a szobroknak „különösebb művészi értékük nincs”.³⁵⁴ A szobrok kérdése ezt követően jó háromnegyed évre lekerült a napirendről, s csupán azt követően került ismét terítékre, hogy Daniel Okáli 1949 márciusában – immár a prágai Külügyminisztérium jóváhagyásának és a Komáromi Városi Közigazgatási Bizottság beleegyezésének birtokában – újabb átiratban értesítette a főkonzulátust a szobrok átvételének lehetőségéről, s kérte, tudassa, milyen módon tervezi a magyar kormány azok átvételét. A belügyi megbízott átiratának vételét követően Vándor konzul meg is tette a szükséges intézkedéseket a szobrok elszállítására, s csupán a Külügyminisztérium értesítésére várt az átvétel időpontjával kapcsolatban.³⁵⁵

A szobrok átvételére azonban már nem került sor. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, amelynek a külügy időközben ismét csak kikérte a véleményét, 1949 szeptemberében annak a véleményének adott hangot, hogy a szobrok hazahozatalát nem tartja szükségesnek, mivel „a két népi demokrácia barátságos viszonyára való tekintettel” remélhető az újbóli felállításuk.³⁵⁶ A Külügyminisztérium ezek után 1949. december 9-én arra utasította a pozsonyi konzult, hogy érdeklődjön meg a szobrok elszállításának költségeit, ügyeljen azonban arra, nehogy az érdeklődést szlovák részről biztató jelnek tekintsék a szobrok átvételére vonatkozóan, 1950. február 6-án pedig már egyenesen azt közölte a konzullal, hogy a „megváltozott politikai viszonyokra való tekintettel helytelen lenne, ha (...) folytatnánk az átvétel ügyét”.³⁵⁷

353 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 37. d., 1833/pol-1948. Szoboreltávolítás Komáromban.

354 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 37. d., 2222/pol-1948. Komáromi szobrok eltávolítása.

355 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 37. d., 1833/pol-1948. Szoboreltávolítás Komáromban.

356 Uo.

357 MOL, PF-TÜK, 22. d., 450/biz.-1949/2. Komáromi szobrok eltávolítása; uo. 64/biz.-1950-2. Komáromi szobrok ügye.

A szobrok átvételének kérdése 1950 tavaszára így végérvényesen tárgyalanná vált. Vándor konzul 1950. március 17-én már azt jelentette a Külügyminisztérium számára, hogy a komáromi szobrok és a pozsonyi Petőfi-szobor ügye több alkalommal képezte beszélgetés tárgyát közte és Lőrincz Gyula Csemadok-elnök között is, akinek véleménye szerint elszállításuk demoralizálóan hatna a magyar lakosságra, ráadásul „egy nem nagyon távoli jövőben” meg fog érní a helyzet arra, hogy a Jókai- vagy a Petőfi-szobor újbóli felállítása is felvethető legyen. Mindezek függvényében Vándor konzul azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy „ne történjen semmiféle kezdeményezés hivatalos magyar részről a szobrok kérdésében, hanem a szobrok visszaállítására alkalmas időpont kiválasztása legyen a Csemadokra bízva”.³⁵⁸

A szobrok újbóli felállításához fűzött remények, ha nem is azonnal, de hosszú távon végül is teljesültek. Jókai Mór szobrát – hivatalosan a Csemadok és a Csehszlovák Írók Szövetségének kezdeményezésére – már 1952. szeptember 28-án visszahelyezték a komáromi múzeum udvarán lévő régi helyére.³⁵⁹ Klapka György szobra húsz évig hevert a komáromi erődben, mígnem 1965-ben ismét felállították, de nem a Városháza előtti eredeti helyén, hanem az Anglia-parkban. Eredeti helyére csupán az 1989-es rendszerváltást követően kerülhetett vissza, csakúgy, mint Király püspöknek a gimnázium udvaráról eltávolított mellszobra.

A komáromi szobrok jól dokumentált sorsával ellentétben a szlovákiai magyarság történetének máig homállyal fedett rejtélyei közé tartozik a pozsonyi Petőfi-szobor újbóli felállítása, amelynek nem csak az előzményeit, de még a pontos időpontját sem ismerjük.³⁶⁰ A kérdést így egyedül a pozsonyi és a prágai magyar külképviselőt jelentései segítségével tudjuk némileg rekonstruálni, amelyek 1952-től kezdődően folyamatosan tájékoztatták Budapestet a szobor felállítására irányuló különböző kezdeményezésekről.

Az első híradás a szoborról 1949 májusában érkezett a Külügyminisztériumba. Vándor József konzul május 15-én számolt be arról, hogy egy pozsonyi kőfaragótelepen megtalálta Petőfi carrarai márványból faragott, a Nemzeti Színház előtti térről már 1921-ben eltávolított szobrát, egyúttal a minisztérium utasítását kérte, tegyen-e lépéseket a csehszlovák fél-nél annak átvétele érdekében. A Külügyminisztérium azonban a szobor átvételét – a komáromi szobrokéhoz hasonlóan – ekkor már nem szorgalmazta, e helyett inkább azt látta volna helyesnek, ha a Csemadok kezdeményezné annak „valamelyik más városban” való felállítását.³⁶¹

A Petőfi-szobor kérdése a diplomáciai iratokban ezt követően három és fél év elteltével merült fel újra. Füredi József főkonzul Ctibor Štítnickýre és Milan Lajčiakra, a Szlovák Írók Szövetségének vezetőire hivatkozva 1952 novemberében arról tájékoztatta Budapestet, hogy 1953 tavaszára várható a felállítása.³⁶² A szobrot ugyan sem ekkor, sem pedig a további jelzett időpontokban (a Csemadok 1953 őszén megrendezett IV. országos közgyűlése,³⁶³ ill. az 1955. április 4-i felszabadulási ünnepségek alkalmával³⁶⁴) nem állították fel, a szo-

358 MOL, PF-TÜK, 22. d., 102/biz.-1950-2. Komáromi szobrok ügye.

359 *Új Szó* 1952. szeptember 30. Fölállították régi helyére Jókai Mór szobrát, 3. p.

360 Vö. Miklósi Péter (összeáll. és szerk.): *A mi Petőfink. Emlékek és dokumentumok a költő pozsonyi szobráról*. Pozsony, Petőfi Sándor Emlékmű Bizottság, 2004, 132. p.

361 MOL, KÜM-admin., Csehszlovákia, 37. d., 4850/1949. Petőfi-szobor kiadatása.

362 MOL, PF-TÜK, 3. d., 129szig.biz/1952-pol.

363 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 54. d., 001411/1953. Lőrincz elvtárs közlései.

364 MOL, PF-TÜK, 26. d., 78/3/titk.1954. Balassi-ünnepség Hybbén; *uo.*, 36/10/1954.titk. Beszélgetés Štítnický elvtárrsal.

borállítás tervéről érkező újabb és újabb hírek mégis jelezték, hogy a hivatalos helyek komolyan foglalkoznak újbóli felállításának gondolatával.

A szobor felállítása akkor került valóban kézzelfogható közelségbe, amikor 1955 márciusában a Pozsonyi Központi Nemzeti Bizottság levélben kérte ki a főkonzulátus véleményét arról, hol állítsák fel Petőfi szobrát. Válaszában a főkonzulátus nem foglalt állást a hat javasolt helyszín – a Hviezdoslav tér, a pozsonyiligetfalui park, a Szt. Márton-dóm melletti Rudnay tér, a Nemzeti Galéria előtti terület, a Ferenc-rendiek temploma mögötti park és a Lenin tér – egyike mellett sem, annak kiválasztását a nemzeti bizottság belátására bízta.³⁶⁵ A nemzeti bizottság választása végül a Duna jobb partján fekvő ligetfalui parkra esett. Mányik Pál 1956. április 18-i jelentésében már azt közölte Budapesttel, hogy „ismét több szó esik Petőfi szobrának felállításáról”, s várható, hogy kijavítása után május folyamán kerül majd sor az ünnepélyes keretek közötti leleplezésére a ligetfalui parkban.³⁶⁶ A májusi szoborállítást ugyan – ha valóban volt ilyen terv – nem valósult meg, Mányik főkonzul azonban a május 1-i ünnepségekről készített beszámolójában jelezte, hogy a szobor alapzatát már elkészítették, magát a szobrot pedig „állítólag még az idén” fel fogják állítani.³⁶⁷

A sors különös iróniája, hogy maga a szoborállítást, amelynek előkészületeit a főkonzulátus folyamatosan figyelemmel követte, teljes egészében visszhangtalan, s a főkonzulátus részéről is dokumentálatlan maradt. Ennek egyedüli kézzelfogható magyarázata az lehet, hogy a szobrot 1956 viharos őszén – a magyar forradalom idején vagy közvetlenül az azt követő napokban, hetekben – titokban, a nyilvánosság teljes kizárásával állították fel. Nem figyelt fel rá sem a korabeli sajtó, sem pedig maga a főkonzulátus, amelyet 1956 őszén jóval tragikusabb események foglalkoztattak.

Az 1956-os forradalom csehszlovákiai visszhangja

A két magyar külképviseleti szerv irattermelő tevékenysége a forradalom napjaiban a minimálisra csökkent. A diplomáciai testületek gyaníthatóan a kivárára rendezkedhettek be, de azt sem tartjuk kizártnak, hogy ekkor született irataikat a későbbiekben megsemmisítették, az mindenestre tény, hogy a forradalom napjaiban kelt esetleges jelentéseik a magyar Külügyminisztérium irattárából hiányoznak. A pozsonyi főkonzulátus esetében mindezt részben az a tény is magyarázza, hogy a főkonzulátus Mányik Pál hazarendelését követően 1956 őszén hivatalvezető nélkül volt kénytelen végezni munkáját.

A forradalom csehszlovákiai visszhangjáról így kizárólag a prágai nagykövetség három utólagos – 1956. november második felében, valamint 1957 januárjában kelt – jelentéséből tájékozódhatunk. Gábor József nagykövet 1956. november 22-én rendkívül korrekt és alapos elemzésben számolt be a magyarországi események sajtóvisszhangjáról. Összefoglalójának különlegességét az adja, hogy nemcsak hogy kerüli az „ellenforradalmi” minősítést, hanem a történeteket egyenesen forradalomnak nevezi, hangsúlyozva, hogy a csehszlovák lapok írásai a szovjet álláspontot tükrözték, s szinte rosszállva, hogy a magyar eseményeket ellenforradalomnak minősítették és elhallgatták a tényt, hogy a nép október 23-án jogos követelésekkel vonult az utcára.³⁶⁸

365 MOL, PF-TÜK, 7. d., 55/szig.titk.1955. Petőfi-szobor visszaállítása Pozsonyban.

366 MOL, PF-TÜK, 8. d., 36/szig.titk.1956. Kulturális együttműködésünk Szlovákiában.

367 MOL, PF-TÜK, 8. d., 46/szig.titk.1956. Május 1. Bratislavában.

368 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 14. d., 007792/1956. Összefoglaló az 1956. okt. 23 – nov. 22-ig terjedő időszak magyar eseményeinek sajtóvisszhangjáról.

A pozsonyi főkonzulátus ideiglenes vezetőjének, Bényi Józsefnek a főkonzulátus tapasztalatairól készített jelentése 1957. január 16-án ugyancsak a prágai nagykövetség útján jutott el Budapestre. Bényi beszámolója amellett, hogy ismertette a Szlovákiában tartózkodó magyar állampolgárok helyzetét, a hatóságok által foganatosított biztonsági intézkedéseket és a magyarországi események többségi társadalom általi fogadtatását, némi kisebbsépolitikai vonatkozású utalásokat is tartalmazott.

Helyzetjelentése szerint az első napok eseményei a szlovákság körében szimpátiát ébresztettek, ezt azonban egyre fokozódó ellenszenv váltotta fel többek között annak következtében, hogy a szlovák sajtó magyar területi követelésekről adott hírt. A magyarelles hangulat abban is megmutatkozott, hogy az utcán vagy a túlnyomórészt szlovákokból álló munkahelyeken zaklatták a magyarul beszélőket, ill. a magyar nemzetiségűeket. Tudomása volt az ideiglenes ügyvivőnek arról is, hogy a felkelés elleni propaganda-hadjáratba bekapcsolták a szlovákiai magyar sajtót, s az *Új Szó*, valamint az *Új Ifjúság* című ifjúsági hetilap szovjetbarát propagandát hirdető különszámait nagy számban juttatták át Magyarországra, de arról is, hogy az ifjúsági lapnál tisztogatást rendeltek el „a magyarországi események értékelése” miatt.³⁶⁹

A romániaihoz hasonló megmozdulásokról a csehszlovákiai magyarság körében nem beszélhetünk,³⁷⁰ a felvidéki magyarságnak a forradalom iránti rokonszenvé általában szimbolikus szimpátia-megnyilvánulásokban jutott kifejezésre. Bényi József ezek közül a pozsonyi magyar pedagógiai iskola és a komáromi magyar gimnázium diákjainak „szolidaritási akcióit”, ill. a két iskola igazgatójának emiatti felelősségre vonását emelte ki. A pozsonyi diákok a forradalom eltiprását követően fekete szalagot viselve jelentek meg iskolájukban, a komáromi gimnazisták és tanáraik pedig elutasították az „ellenforradalmat” elítélő nyilatkozat megszavazását.³⁷¹

Sokat mondó és tanulságos végül az ideiglenes ügyvivő jelentésének az a fejezete, amely a magyar főkonzulátus és a „baráti országok” diplomatái közötti kapcsolatról ad áttekintést. Ezek szerint a korábbi jó viszony a szovjet főkonzulátus dolgozóival barátságtalaná vált és jelentős mértékben elhidegült, a lengyelekkel a kapcsolat ezzel szemben „végig

369 Az *Új Szó* és az *Új Ifjúság* Magyarországon terjesztett különszámaira lásd Zsilka László: Nem kért segítséget. *Dimenziók* II. évf. (1994) 1. sz., 22-25. p.; az *Új Ifjúság* szerkesztőségében elrendelt tisztogatás okainak lehetséges magyarzatára Szesztay Ádám: A határon túli magyar sajtó az 1956-os forradalom alatt és után (1956-1958). *Kisebbségkutatás* 7. évf. (1998) 3. sz., 283-284. p.

370 A romániai magyarság reagálására a forradalomra lásd pl. Bottoni, Stefano – László Márton – László Réka – Lázok Klára – Novák Zoltán (szerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Csíkszereda. Pro-Print Könyvkiadó /Források a romániai magyarság történetéhez/, 2006; Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör /Kisebbségi monográfiák 1./, 2003, 26-36. p.

371 A pozsonyi magyar pedagógiai iskolában történetekre lásd Vajda Barnabás: A pozsonyi magyar pedagógiai iskola 1956-os fekete szalagos akciói. In Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest. Lucidus Kiadó /Kisebbségkutatás Könyvek/, 2006, 177-195. p.; a komáromi gimnáziumban lejátszódott eseményekre Gáspár Tibor: Az 1956-os komáromi diákok. *Valóság* XLVI. évf. (2003) 6. sz., 99-100. p.; a szlovákiai magyarságnak a forradalommal kapcsolatos szimpátia-megnyilvánulásaira bővebben Simon Attila: A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom. In Ivaničková, Edita – Simon Attila (szerk.): *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Šamorín/Somorja – Bratislava/Pozsony, Fórum inštitút pre výskum menšín/Fórum Kisebbségkutató Intézet – Historický ústav SAV/Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete /Disputationes Samarienses 9./, 2006, 41-55. p.; Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés...* i. m. 36-44. p.

változatlanul nagyon jó volt”, s a jugoszláv diplomaták is több alkalommal keresték a kapcsolatot a magyar főkonzulátussal.³⁷²

A hatalom reagálását a forradalmi eseményekre Gábor József nagykövet 1957. január 30-i beszámolója foglalta össze. Minderről budapesti tartózkodása alatt röviden már személyesen is beszámolt a Külügyminisztériumban, ennek ellenére szükségesnek tartotta, hogy írásbeli jelentést is készítsen a csehszlovákiai fejleményekről. A párt- és kormányzervek intézkedéseiről, a fegyveres erők mozgósításáról, az „ellenforradalmat” elítélő nagygyűlésekről és hűségnyilatkozatokról, a csehszlovák sajtó írásairól és a Kádár-kormány megsegítésére indított segélyakcióról egyaránt számot adó jelentésben leginkább szemet szűrő annak megváltozott frazeológiája. A nagykövet, aki az október 23-át követő magyarországi eseményeket novemberben még forradalomnak nevezte, ezúttal – nyilvánvalóan a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésének a történeteket ellenforradalomnak nyilvánító december 2-i határozatának hatására – már egyértelműen ellenforradalomként aposztrofálta azokat.³⁷³

*

A prágai, s különösen a pozsonyi magyar képviseletnek megalakulásától kezdve kiemelt feladata volt a jogfosztott szlovákiai magyarság helyzetének figyelemmel követése, sérelmeinek dokumentálása és a más érdekvédelmi lehetőséggel nem rendelkező magyar kisebbség jogvédelmének ellátása. E tevékenységüket tovább folytatták azt követően is, hogy mindkét országban bekövetkezett a kommunista fordulat. Szoros kapcsolatot tartottak fenn a szlovákiai magyarságnak a kommunista párt által kinevezett, s a Magyar Bizottságban, majd pedig a Csemadok vezetésében helyet kapott új vezetőivel, akik – valószínűleg a korábbi beidegződéseknek engedve, amikor a jogfosztott magyarság a hatóságok által foganatosított jogsértő intézkedések hatálytalanítása érdekében ösztönszerűen a magyar diplomáciától várt segítséget – jó ideig még szintén a magyar fél közbenjárásától remélték a kisebbségi sérelmek orvoslását.

Csehszlovák, ezen belül is elsősorban szlovák részről a pozsonyi magyar képviselet – a meghatalmazotti hivatal, majd a főkonzulátus – következetes jogvédő tevékenységét és a magyar kisebbséggel fenntartott szoros kapcsolatait kezdettől fogva nyugtalansággal szemlélték, s a magyar lakosság érdekében történt intervenálásait a csehszlovák belügyekbe való illetéktelen beavatkozásnak tekintették. Daniel Okáli áttelepítési kormánybiztos már 1946 szeptemberében sürgette az általa „szabotörnek” nevezett Wagner Ferenc visszahívását. A magyar kisebbség érdekében tett különböző lépései miatt hasonló kifogásokat fogalmazott meg Wagner utódjával, Csordás Istvánnal szemben a csehszlovák Külügyminisztérium egyik főosztályvezetője, Vavro Hajdu is, aki 1949 februárjában Bolgár Elek prágai követ előtt vetette fel, nem tartja-e a magyar kormány időszerűnek Csordást leváltani és „megfelelő pártemberre” bízni a pozsonyi főkonzulátus vezetését. Nehezményezte Hajdu a prágai követség eljárását is, s – arra a jegyzékére utalva, amelyben a hazatérő deportáltak érdekében az állampolgári fogadalom letételére megállapított

372 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 14. d., 00277/1957. Bényi elvtárs jelentése.

373 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 14. d., 00708/1957. Az októberi események kihatása Csehszlovákiában és a csehszlovák párt és kormány ezzel kapcsolatos intézkedései. (A pártvezetés forradalom alatti intézkedéseire bővebben lásd Popély Árpád: A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. In Ivaničková, Edita – Simon Attila [szerk.]: i. m. 57-74. p.)

határidő meghosszabbítását kérte a csehszlovák féltől – azt a kérését közölte Bolgár követel, hogy a követség a jövőben „kizárólag magyar ügyekkel és magyar állampolgárokat illető kérdésekben” forduljon a Külügyminisztériumhoz, minden más kérdésben pedig, tehát a magyar kisebbséggel kapcsolatos ügyekben is, a párthoz.³⁷⁴

A negyvenes évek végén Csehszlovákia és Magyarország már egyaránt a szovjet tábor stabil tagja, „baráti ország” volt, a pozsonyi főkonzulátusnak a magyar kisebbség iránti érdeklődését a szlovák fél mégis nyugtalanul szemlélte. Nem nézte jó szemmel Vándor József pozsonyi konzul és a szlovák pártvezetés melletti Magyar Bizottság magyar tagjainak kapcsolattartását sem, hiszen amint azt a Dél-akció példája is illusztrálja, gyakran éppen a Magyar Bizottság tagjaitól származó értesülések tették lehetővé a magyar kisebbség jogvédelmét 1949-ben még felvállaló magyar diplomáciának és a magyarországi pártvezetésnek, hogy a jogsértések ellen fellépjenek. A szlovák politikai vezetés amellett, hogy Lőrinczékét is felszólította a kapcsolatok korlátozására, a prágai magyar nagykövetség munkatársai előtt még az ötvenes évek közepén is több alkalommal nehezményezte a főkonzulok, Füredi József és Mányik Pál „nacionalista politikáját” és a magyar kisebbségi körökkel fenntartott „túl intenzív” kapcsolatát.³⁷⁵

Az ötvenes évek megváltozott feltételei, a kisebbségi kérdést megoldottnak és az egyes országok belügyének tekintő dogma a magyar pártvezetés és diplomácia kezét is megkötötte. A magyar fél az ötvenes évek elején feladta Csehszlovákiával szembeni politikájának korábbi alapelveit, s szigorúan tartózkodott attól, hogy akár diplomáciai úton, akár pártvonalon bármilyen kérdésben szót emeljen a magyar kisebbség érdekében. A Csehszlovákiába akkreditált magyar diplomaták, különösen pedig a pozsonyi magyar főkonzulátus és a kisebbségi magyar vezetők kapcsolatai ugyanakkor a továbbiakban sem veszítettek intenzitásukból. Amennyiben időnként mégis sor került azok lazulására, az a szlovák vezetés nyomására történt. A két magyar külképviseleti szerv gyakran kritikus hangvételű jelentéseinek ismeretében leszögezhető, hogy retorikájuk ugyan az ötvenes években megváltozott, a magyar kisebbség problémái azonban továbbra is érdeklődésük homlokterébe tartoztak.

374 MOL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 145/pol-1949. Beszélgetés Hajdu követtel.

375 Rudolf Strechajnak, a Megbízottak Testülete elnökének és Karol Bacílek szlovák pártelsőtítkárnak a véleménye szerint mindez többek között abban nyilvánult meg, hogy eljárak a magyar rendezvényekre, mindenhová meghívták magukat, lakásukon pedig vendégeket fogadtak (MOL, PN-TÜK, 7. d., 113/szig.titk./1954, 113/3/szig.titk./1954. Beszélgetés Strechaj elvtárrsal; oo., 12. d., 357/szig.titk./1955. Strechaj elvtársnál látogatás).